

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 340.111(575.3)

ББК: 67.3

М – 90

МУМИНЗОДА МАҲМАДШАРИФ НОЗИМ

**МАСЪАЛАҶОИ НАЗАРИЯВӢ ВА ТАЪРИХӢ-ҲУҚУҚИИ
УҲДАДОРИИ ҲАРБӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи
ихтисоси 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат, таърихи таълимот
оид ба ҳуқуқ ва давлат

РОҲБАРИ ИЛМӢ:

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, узви
вобастаи АМИТ, профессор

НАСРИДДИНЗОДА Э.С.

ДУШАНБЕ – 2024

МУНДАРИҶА

НОМГҶҶИ ИХТИСОРАҶО ВА Ё АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ	3
МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ I. ТАШАККУЛИ НАЗАРИЯВӢ ВА ТАЪРИХӢ-ҶУҚУҚИИ УҶДАДОРИИ ҶАРБӢ	
1.1. Масъалаҳои назариявии уҳдадории ҷарбӢ.....	18
1.2. Масъалаҳои таърихии уҳдадории ҷарбӢ.....	42
1.3. Робитаи уҳдадории ҷарбӢ бо ҳуқуқу озодиҳо ва уҳдадорихои дигари инсон	59
БОБИ II. ҶАНБАҶОИ ҶУҚУҚӢ, МАСЪАЛАҶОИ АМАЛИШАВӢ ВА МУҚОИСАВИИ УҶДАДОРИИ ҶАРБӢ	
2.1. Масъалаҳои ҳуқуқии уҳдадории ҷарбӢ	74
2.2. Масъалаҳои амалишавии уҳдадории ҷарбӢ.....	94
2.3. Масъалаҳои муқоисавии уҳдадории ҷарбӢ.....	121
2.4. Мафҳуми ватандӯстӢ ва нақши он дар иҷрои уҳдадории ҷарбӢ.... 130	
ХУЛОСА.....	151
ТАВСИЯҶО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҶОИ ТАҶҚИҚОТ.....	153
РӢЙҶАТИ АДАБИЁТ	155
ИНТИШОРОТ АЗ РӢЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ	178

НОМГҶИ ИХТИСОРАҶО ВА Ё АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ

Ғ. – ғайра

диг. – дигар

ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил

ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

ИҶШС – Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ

ҚМ – Қувваҳои Мусаллаҳ

ПБҶИИФ – Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ
ва фарҳангӣ

СММ – Созмони Милали Муттаҳид

т.м. – то мелод

ФР – Федератсияи Русия

ҶТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон

ЭУҶИ – Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиклолият, амният ва иқтисодии мудофиавии он, мутобиқи қисми 1 моддаи 43 Конститутсияи ҚТ вазифаи муқаддаси шаҳрванд аст¹. Ҳамзамон бо ин, доштани қувваҳои мусаллаҳ аз рӯи муҳимми давлатдорӣ ба шумор рафта, кафили бозғамии миллат дар баробари таҷовузи хориҷӣ ва эътидолбахши хатарҳои сатҳи дохилӣ ба шумор меравад.

Яке аз сабабҳои нигоҳ дошта натавонишани ҳокимият ва тартиботи ҷамъиятӣ дар рӯзи аввали соҳибистиклолӣ надоштани қувваи бозғамии вафодор буд². Тоҷикистон аз рӯзи аввали соҳибистиклолӣ ин омилҳои муҳимми давлатдориро дарк намуд ва ба вазъи мушкили сиёсӣ иқтисодӣ нигоҳ накарда, ба ташкили ҚМ оғоз кард.

Даъвати ҳарбӣ бо мақсади таъмини манфиатҳои ҷамъиятии мудофиа ва амнияти давлат муқаррар карда шуда, ҳангоми иҷрои он ҳуқуқу озодиҳо, манфиатҳои шахсии шаҳрвандони уҳдадор бештар ва ё маҳдуд карда мешавад.

Дар илми муносири ҳуқуқшиносӣ уҳдадорҳои конституционии шахс, дар маҷмӯъ, пурра ва асоснок омӯхта нашудааст. Аз ҷумла, таҳқиқоти мустақилонаи уҳдадорӣ ҳарбӣ, ки масъалаҳои назариявиро бо назардошти таҷрибаи дохилӣ ва хориҷӣ танзими ҳуқуқӣ ва иҷрои уҳдадорӣ ҳарбӣ ҳал намояд, то ҳол вуҷуд надорад.

Қобили зикр аст, ки айни замон механизмҳои таъмини амнияти миллӣ ва мудофиаи кишвар дар таҳаввулот қарор дорад. Тамоюли ҷаҳонӣ қатъӣ даъвати ҳарбӣ дар замони осоишта, ки бо тағйироти ҷомеаи муосир алоқаманд аст, мушкилоти демографӣ ва афзоиши зарари иқтисодӣ аз даъвати шаҳрвандони соҳибихтисос дар кишварҳои пешрафта, таҳкими аҳамияти арзишҳои умумиинсонӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, маҳкум намудани милитаризм ва таҷовуз, рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ, мушкилоти сиёсӣ истифодаи даъватшавандагон дар муноқишаҳои ҳарбӣ, ҚМ (мушкилоти

¹ Конститутсияи ҚТ аз 6 ноябри соли 1994 дар раёипурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раёипурсии умумихалқӣ ба он тағйири иловаҳо ворид карда шудааст. [Захираи электронӣ] – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 25.11.2023).

² Ниг.: Раҳмонов Э.Ш. Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Иборат аз ҷаҳор ҷилд. Ҷилди аввал. – Душанбе: Ирфон, 2002. – С. 19.

техникаи ҳарбӣ ва ихтисосҳои ҳарбӣ) ва хусусияти муноқишаҳои ҳарбӣ дастгирии дахлдори ҳуқуқӣ ва асоснокии концептуалиро талаб мекунад. Айни замон ба таври худсохт нусхабардории баъзе таҷрибаҳои «универсалӣ» ва таҷрибаи хориҷӣ бе мутобиқат ва асосноккунии дуруст ғайримантиқӣ мебошад, зеро танзими он ба анъанаҳои таърихӣ асос ёфта, созгорӣ ва ихтилофи он ба минталитети миллӣ ба назар мерасад.

Институти уҳдадории ҳарбӣ дар Тоҷикистони соҳибистиклол марҳилаи ислоҳоти тадриҷӣ ва мунтазамро аз сар мегузаронад. Ин, пеш аз ҳама, дар тағйир додани шаклҳои иҷрои уҳдадории ҳарбӣ зоҳир мегардад. Навовариҳои аз ҳама намоён ва бунёди дар ин самт қорӣ намудани хизмати алтернативии шаҳрвандӣ (сафарбаркунӣ) буда, ҳамзамон, ҷалби шахсони дорои маълумоти олиро дар бар мегирад. Ин тағйирот дар тартиби адои хизмати ҳарбӣ, дар навбати худ, ба қоидаҳои тартиби бақайдгирии ҳарбӣ ва тартиби даъвати ҳарбӣ таъсир расонида, ифодагари он аст, ки давлат пайваста кӯшиш менамояд, то шаклҳои нави иҷрои уҳдадории ҳарбиرو инкишоф дода, самаранокии шаклҳои мавҷударо беҳтар намояд. Аз мушкилоти назариявӣ ҳуқуқии уҳдадории ҳарбӣ бархӯрди манфиатҳои қонунии шаҳрвандон дар хизмати ҳарбӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, дар марҳилаи қонунии ташаккули давлати миллӣ омӯзиши таърихӣ ва ҳуқуқии уҳдадории ҳарбӣ муҳим буда, барои ислоҳоти минбаъдаи он пешниҳод ва тавсияҳои дахлдор зарур мебошад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Доираи масъалаҳое, ки дар раванди таҳқиқоти диссертатсионӣ баррасӣ шудаанд, комплексӣ ба ҳисоб рафта, дар асарҳои олимони ватанӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, Э.С.

Насридинзода³, А.Ф. Холиқзода⁴, Б.А. Сафарзода⁵, Э.Б. Буризода⁶, Р.Ш. Шарофзода⁷, У.А. Азиззода⁸, Х.О. Ойев⁹, Н.И. Бобоева¹⁰, А.М. Диноршоҳ¹¹, А.Қ. Назаров¹², Н.Д. Табаров¹³ Ҷ. Саъдизода¹⁴, Ш.Ф. Искандаров¹⁵, И.К. Миралиев¹⁶, И.И. Саидзода¹⁷, П.А. Исозода¹⁸, Ш.М. Мусоев¹⁹, А.М.

³ Ниг.: Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистан: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2008. – 23 с.; Насридинзода Э.С. Нақши фарҳанги ҳуқуқии интиҳоботӣ дар амалишавии принсиҷҳои асосии интиҳоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №8. – С. 281-287.; Насурдинов, Э.С. Правовая культура в условиях глобализации // Пробелы в российском законодательстве. – 2014. – №2. – С. 46-51.

⁴ Ниг.: Холиқзода А.Г. Авеста как основной источник зороастрийского права // Юридическая наука: история и современность. – 2018. – №12. – С. 172-184.; Холиқзода А.Г. Понятие зороастрийской правовой системы: самобытность регуляции и особенности источников // Юридическая наука: история и современность. – 2018. – №11. – С. 173-192.

⁵ Ниг.: Сафаров Б.А. Раннее исламское государство и формирование исламских представлений о власти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2010. – 25 с.; Сафарзода Б.А. Международные стандарты в области прав человека: История и современность / Отв. ред. Ф.Т. Тахиров. – Душанбе, 2016. – 345 с.

⁶ Ниг.: Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. – Душанбе, 2007. Т. 2. Ч. 1-2. – 240 с.

⁷ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе: «Империал-Групп», 2014. – 625 с.

⁸ Ниг.: Азиззода У.А. Защита прав человека от клеветы и оскорбления в зороастрийской правовой системе // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – №5. – С. 254-262.

⁹ Ниг.: Ойев Х. Ҳуқуқи маъмурии ҶТ. Душанбе, 2013. – 564 с.; Ойев Х. Хизмати давлатӣ. Китоби дарсӣ. Душанбе, 2011. – 400 с.

¹⁰ Ниг.: Бобоева Н.И. Эволюция государственной власти в историческом Таджикистане (IX-XIV вв.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2014. – 27 с.

¹¹ Ниг.: Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.02. – М., 2015. – 535 с.; Диноршоев А.М., Салохидинова С.М. Конституционное право Республики Таджикистан. – Душанбе, 2017. – 250 с.

¹² Ниг.: Назаров А.К. Принципы исламского уголовного права // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – №8. – С. 197-203.; Назаров А.К. Уголовно-правовые нормы корана и хадиса и их классификация по институтам уголовного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Душанбе, 2009. – 25 с.

¹³ Табаров Н.Д. Институт военного судьи в досоветском Таджикистане (историко-правовое исследование: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе, 2015. – 26 с.

¹⁴ Ниг.: Саъдизода Д. К вопросу о классификации культуры прав человека // Права человека: теория, история, практика: сборник научных трудов, посвященный 65-летию Всеобщей декларации прав человека / Московский государственный университет экономики, статистики и информатики; Институт права и гуманитарного образования. – Волгоград: Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО РАНХиГС, 2014. – С. 55-62.; Ҷаҳонгир С. Фарҳанги ҳуқуқи инсон ҳамчун кафолати давлатии таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2013. – Т. 2, №3-7. – С. 51-54.

¹⁵ Ниг.: Искандаров Ш.Ф. Защита прав ребёнка // Государствоведение и права человека. – 2017. – №4 (8). – С. 57-64.

¹⁶ Ниг.: Миралиев И.К. Правовой статус человека и гражданина // Вестник Таджикского национального университета. – 2013. – Т. 1, №3-7. – С. 97-101.

¹⁷ Ниг.: Саидзода И.Х. К вопросу о принципах конституционного права граждан на обращения / И. Х. Саидзода // Законодательство. – 2016. – №1 (21). – С. 14-19.

¹⁸ Ниг.: Исозода П.А. Ҷанбаҳои назариявӣ ва ҳуқуқии конституционии маҳдуд кардани ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар ҶТ: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2022. – 218 с.

¹⁹ Ниг.: Мусоев Ш.М. Военная политика Республики Таджикистан: понятие и основные характеристики: автореф. дис. ... канд. полит. наук. – Душанбе, 2021. – 168с.

Мирзокаримзода²⁰, Н.М. Назаршоев²¹ ва дигарон дар таҳқиқоташон ба паҳлуҳои гуногуни соҳаи мазкур диққат додаанд.

Тавре ки пештар ишора шуд, то имрӯз уҳдадории ҳарбӣ объекти таҳқиқи бевоситаи олимони тоҷик нагардидааст, танҳо Ф.Ш. Шарифзода²² ва Ғ.М. Бобокалонов²³ дар мақолаҳои худ паҳлуҳои муайяни уҳдадории ҳарбию баррасӣ кардаанд. Аз ҷумла, дар мақолаи Ф.Ш. Шарифзода – «Навгониҳо дар қонунгузорию уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ: (таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқӣ)»²⁴ тағйиру иловаҳое, ки бо Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» соли 2020 ворид карда шуд, мухтасар таҳлил гаштааст. Дар мақолаи Ғ.М. Бобокалонов – «Танзими ҳуқуқии қатъ шудани шартномаи меҳнатӣ ҳангоми даъват ё ба хизмати ҳарбӣ дохил шудани корманд»²⁵, масъалаи шартномаи меҳнатӣ ҳангоми даъват шудани корманд ба хизмати ҳарбӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Дар асарҳои муҳаққиқони тоҷик – Э.Б. Буризода ва Х.Х. Хушвахтзода ҷиҳатҳои ҷудогонаи уҳдадории ҳарбӣ дар таърихи давлатдории тоҷикон инъикос ёфтааст²⁶.

²⁰ Ниг.: Мирзокаримзода А.М. Эволюция военно-патриотического воспитания молодежи // Вестник Таджикского национального университета. – 2020. – №5. – С. 195-200.

²¹ Ниг.: Назаршоев Н.М. Военная история Таджикистана. Краткий очерк. – Душанбе. 2002. 573 с.

²² Ниг.: Шарифзода Ф.Ш. Навгониҳо дар қонунгузорию уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ: (таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқӣ) // Законодательство. – 2021. – №4(44). – С. 35-39.

²³ Бобокалонов Ғ.М. Танзими ҳуқуқии қатъ шудани шартномаи меҳнатӣ ҳангоми даъват ё ба хизмати ҳарбӣ дохил шудани корманд // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2019. – №4 (16). – С. 106-112.

²⁴ Шарифзода Ф.Ш. Навгониҳо дар қонунгузорию уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ: (таҳлили муқоисавӣ - ҳуқуқӣ) // Законодательство. – 2021. – №4(44). – С. 35-39.

²⁵ Бобокалонов Ғ.М. Танзими ҳуқуқии қатъ шудани шартномаи меҳнатӣ ҳангоми даъват ё ба хизмати ҳарбӣ дохил шудани корманд // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2019. – №4 (16). – С. 106-112.

²⁶ Ниг.: Хушвахтзода Х.Х. Исторические институты военного управления в Таджикистане и их современное значение. – Худжанд, 2023. – 212 с.

Муҳаққиқони хориҷӣ, аз қабили К.И. Слесарский²⁷, Н.А. Маслов²⁸, С.В. Чибисов²⁹, М.А. Пронина³⁰, М.А. Гречухина³¹, И.В. Коршунова³², Э.А. Юнусов³³, А.С. Климова³⁴, Н.М. Богатырёва³⁵ ба масъалаи уҳдадории ҳарбӣ ва ватандӯстӣ таваҷҷуҳ кардаанд.

Аз ҷумла, Н.А. Маслов қисман ҷиҳати таърихии уҳдадории ҳарбиرو дар асарҳои худ таҳлил намудааст. С.В. Чибисов, таърихи қонунгузории уҳдадории ҳарбиро пурра таҳлил кардааст. Аз ҷониби К.И. Слесарский ҷиҳати конституционӣ-ҳуқуқии уҳдадории ҳарбӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Ҳарчанд уҳдадории ҳарбӣ аз ҷониби донишмандони хориҷӣ ба унвони як мавзуи мубрам мавриди омӯзиш қарор гирифта бошад ҳам, вале то имрӯз дар ҳуқуқшиносии ватанӣ таваҷҷуҳи олимони ватаниро ба худ ҷалб накардааст.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар доираи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон – «Масъалаҳои назариявии инкишофи низоми ҳуқуқи ҚТ дар партави равандҳои ҷаҳонишавӣ барои солҳои 2021-2025» омода гардидааст.

²⁷ Ниг.: Слесарский К. И. Современные правовые модели воинской обязанности // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2018. – №5 (72). – С. 46-51.; Слесарский К.И. Воинская обязанность как элемент конституционно-правового статуса гражданина Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 2020. – 224 с.; Слесарский К.И. Правовые принципы воинской обязанности // Право в Вооруженных Силах - Военно-правовое обозрение. – 2018. – №12 (257). – С. 110-114.

²⁸ Ниг.: Маслов Н.А. Обязанности и ответственность военнослужащих срочной службы // Вестник Восточно-Сибирского института Министерства внутренних дел России. – 2012. – №2 (61). – С. 59-66.; Маслов Н.А. Воинская обязанность в России (1699-1918 гг): историко-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2015. – 217 с.; Маслов Н.А. Определения понятия «Воинская обязанность» в отечественной юриспруденции // Сибирский юридический вестник. – 2010. – №3. – С. 21-26.

²⁹ Ниг.: Чибисов С.В. История развития Российского военного законодательства в XVIII-XX вв: дис. ... канд. юрид. наук. – Белгород, 2019. – 196 с.

³⁰ Ниг.: Пронина М.А. Правовая культура и идеи патриотизма в современной России: теоретико-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2017. – 199 с.; Пронина М.А. Правовая культура и идеи патриотизма в современной России: теоретико-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2017. – 199 с.

³¹ Ниг.: Гречухина М.А. Регулирование свободы совести и вероисповедания в европейском праве: дис. ... канд. юрид. наук. – М. 2019. – 190 с.

³² Ниг.: Коршунова И.В. Обязанность как правовая категория: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2004. – 28 с.

³³ Ниг.: Юнусов Э.А. Правовые обязанности человека и гражданина (вопросы теории): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2008. – 25 с.

³⁴ Ниг.: Климова А.С. Гармонизация прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М. 2007. – 25 с.

³⁵ Ниг.: Богатырёва Н.М. Правовой статус военнослужащих России: (историко-правовое исследование): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2007. – 25 с.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқ, пеш аз ҳама, муайян намудани хусусияти ҳуқуқӣ, мазмун, шаклҳои танзим ва рушди уҳдадории ҳарбӣ дар шароити муосир, бо назардошти хусусиятҳои ҳуқуқӣ, таърихӣ ва сиёсии Тоҷикистон, ҳамчунин, таҳияи тавсияҳои илмию амалӣ оид ба такмили қонунгузорӣ дар бораи уҳдадории ҳарбӣ дар ҚТ аст.

Барои расидан ба ин ҳадаф ҳалли **вазифаҳои зерин** лозим аст:

- омӯхтани моҳияти ҳуқуқии уҳдадории ҳарбӣ;
- шарҳи мафҳуми уҳдадории ҳарбӣ;
- муайян намудани сабаб ва омилҳои бавучудоии институти уҳдадории ҳарбӣ;
- таҳлили робитаи уҳдадории ҳарбӣ бо ҳуқуқ ва озодиҳои инсон;
- муайян намудани хусусиятҳои хизмати умумии ҳарбӣ дар Тоҷикистон;
- таҳлили инкишофи таърихию ҳуқуқии уҳдадории ҳарбӣ;
- таҳлили асосҳои ҳуқуқии амалишавии уҳдадории ҳарбӣ дар ҚТ ва роҳҳои имконпазири такмили онҳо;
- таҳлили муқоисавии уҳдадории ҳарбӣ дар кишварҳои гуногун;
- моҳият ва нақши ва нақши ватандӯстӣ дар иҷрои уҳдадории ҳарбӣ.

Объекти таҳқиқро уҳдадории ҳарбӣ ҳамчун падидаи ҳуқуқӣ ташкил медиҳад.

Мавзуи таҳқиқот. Мавзуи таҳқиқ танзими ҳуқуқии уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ дар ҚТ мебошад.

Марҳила, мақон ва давраи таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур инкишоф ва такмили таърихии уҳдадории ҳарбиро аз замони низоми ҳуқуқи зардуштӣ то имрӯз дар бар мегирад. Давраи таҳқиқоти диссертатсионӣ фаъолиро солҳои 2020-2023 мебошад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Таҳқиқот оид ба масъалаҳои назариявӣ ва таърихӣ-ҳуқуқии уҳдадории ҳарбӣ омӯхтани асосҳо ва принципҳои дар бар мегирад, ки мафҳуми уҳдадории ҳарбиро дар тури таърих асоснок мекунад. Дар таълифи диссертатсия ба сифати асосҳои муҳими назарӣ таҳқиқоти

илмии донишмандони хориҷӣ, аз қабили К.И. Слесарский, Н.А. Маслов, С.В. Чибисов, М.А. Пронина, М.А. Гречухина, И.В. Коршунова, Э.А. Юнусов, А.С. Климова, Н.М. Богатирёва ва донишмандони ватанӣ Э.С. Насриддинзода, А.Ғ. Холиқзода, Э.Б. Буризода, Р.Ш. Шарофзода, У.А. Азиззода, Х.О. Ойев, Н.И. Бобоева, Ш.М. Мусоев, А.М. Мирзокаримзода, Н.М. Назаршоев ва дигарон истифода шудааст.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Дар анҷом додани ин таҳқиқ усулҳои умумиилмӣ, аз қабили таҳлил, индуксия, дедуксия, ҳамзамон, усулҳои махсуси илмӣ, ба монанди муқоисавӣ-таърихӣ, таҳлилий-тавсифӣ ва ҳуқуқӣ-таърихӣ истифода шудааст. Барои дарки бештари масоил ва дақиқтар намудани маълумот аз усулҳои фактологӣ-оморӣ кор гирифта шудааст.

Мавзуи "Масъалаҳои назариявӣ ва таърихӣ-ҳуқуқии уҳдадорӣ ҳарбӣ" як қатор концепсияҳо, принципҳо ва прецедентҳои таърихию дар бар мегирад, ки ғояи ҳатмии хизмати ҳарбиро дар ҳома тақвият медиҳанд. Баъзе ҷанбаҳои методологӣ ва бунёдӣ, ки ҳангоми омӯзиши ин мавзӯ бояд ба назар гирифта шаванд, ба гунаи зйланд:

Мазмуни таърихӣ. Фаҳмиши таҳаввулоти таърихии уҳдадорӣ ҳарбӣ аҳаммияти ҳалкунанда дорад. Ин омӯзиш ифодагари он аст, ки чӣ гуна ҳомаҳо ва тамаддунҳои гуногун вазифаи хизмат дар артишро дар тури таърих баррасӣ кардаанд. Масалан, дар тамаддунҳои қадим, ба монанди Рум ё Спарта, хизмати ҳарбӣ аксар вақт барои синфҳо ё гурӯҳҳои муайяни ҳома ҳатмӣ буд.

Чорҷӯбаи ҳуқуқӣ. Таҳлили чорҷӯбаи ҳуқуқие, ки уҳдадорӣ ҳарбиро муқаррар ва танзим мекунад, муҳим аст. Ин омӯзиши қонунҳои дахлдор, санадҳои меъерӣ ва муқаррароти конституционии марбут ба уҳдадорӣ ҳарбӣ, даъват ба хизмати ҳарбӣ ва ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои хизматчиёни ҳарбиро дар бар мегирад. Масалан, дар бисёр кишварҳо қонунгузорӣ махсус мавҷуд аст, ки шартҳои хизмати ҳарбӣ ва ҳуқуқи шахсонӣ дар қувваҳои мусаллаҳ хизматкунандаро муайян мекунад.

Чанбаҳои назариявӣ. Омӯзиши чанбаҳои назариявии уҳдадории ҷарбӣ метавонад омӯзиши нуқтаи назари гуногуни фалсафӣ, сотсиологӣ ва ахлоқӣ, ҳамзамон, баҳсҳо дар бораи шаҳрвандӣ, ватандӯстӣ, қарз ва шартномаи ҷамъиятии байни шаҳрвандон ва давлатро дар бар гирад. Масалан, назарияпардозони сиёсӣ, ба монанди Томас Гоббс ва Чон Локк дар бораи вазифаҳои шаҳрвандон дар назди давлат, аз ҷумла хизмати ҷарбӣ, бисёр навиштаанд.

Таҳлили муқоисавӣ. Гузаронидани таҳлили муқоисавии равишҳои гуногун ба уҳдадории ҷарбии кишварҳо метавонад маълумоти арзишманд диҳад. Ин омӯзиш монандӣ ва фарқиятҳоро дар заминаи ҳуқуқӣ, муқаррароти фарҳангӣ ва заминаи таърихӣ марбут ба вазифаҳои хизмати ҷарбӣ дар бар мегирад. Таҳқиқоти муқоисавӣ метавонад барои муайян кардани намунаҳо, тамоюлҳо ва таҷрибаҳои пешқадам дар идоракунии хизмати ҷарбӣ кумак расонад.

Мулоҳизаҳои ахлоқӣ. Мулоҳизаҳои ахлоқӣ ҳангоми муҳокимаи вазифаи ҷарбӣ муҳим ба шумор мераванд. Ин омӯзиши асосҳои ахлоқии хизмати ҳатмии ҷарбиро дар муқоиса бо ихтиёран ба хизмати ҷарбӣ дохил шудан, инчунин, мушкилоти ахлоқии шахсон дар хизмати ҷарбӣ қарордоштаро дар бар мегирад. Мавзӯҳои, аз қабилӣ даст кашидан аз хизмати ҷарбӣ бо сабабҳои вичдон, назарияи ҷанги одилона ва масъулияти ахлоқии сарбозон ба ин муҳокима рабт доранд.

Оқибатҳои иҷтимоӣ. Уҳдадории ҷарбӣ оқибатҳои назарраси иҷтимоӣ дорад, ки на танҳо ба шахсон алоҳида, балки ба оилаҳо, ҷомеаҳо, дар маҷмӯъ, ба ҷомеа таъсир мерасонанд. Омӯзиши оқибатҳои иҷтимоии хизмати ҷарбӣ омӯзиши масъалаҳои, ба монанди таъсири хизмати ҷарбӣ ба оилаҳо, ҳамгироии собиқадорон ба ҳаёти шаҳрвандӣ ва нақши қувваҳои мусаллаҳ дар таъмини ҳувият ва ҳамбастагии миллӣ дар бар мегирад.

Аҳаммият уҳдадории ҷарбӣ дар ҷаҳони муосир. Баррасии аҳаммияти вазифаи ҷарбӣ дар заминаи ҷангҳои муосир, таҳдидҳои амниятӣ ва арзишҳои

ҷамъиятӣ муҳим ба назар мерасад. Дар партави ин омӯзиш дарк мешавад, ки чӣ гуна мафҳумҳои уҳдадорӣ ҳарбӣ дар посух ба тағирёбии динамикаи геополитикӣ, пешрафтҳои технологӣ ва меъёрҳои фарҳангӣ таҳаввул меёбанд.

Бо истифода аз равиши байнисоҳавӣ, ки метавон ба ҷанбаҳои таърихӣ, ҳуқуқӣ, назариявӣ, ахлоқӣ, муқоисавӣ ва иҷтимоӣ фаҳмиши ҳамаҷонибаи ҷанбаҳои методологӣ ва бунёдии мавзӯи "асосҳои назариявӣ ва таърихӣ-ҳуқуқии уҳдадорӣ ҳарбӣ" ноил шуд.

Заминаҳои эмпирикӣ. Дар ҷараёни таҳқиқот Конститутсияи ҚТ, кодексҳо, қонунҳо, қарорҳои Ҳукумати ҚТ, барнома ва стратегияҳои давлатӣ истифода бурда шудааст. Дар баробари санадҳои миллӣ, инчунин, санадҳои дахлдори меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ, қонунгузории давлатҳои алоҳида оид ба уҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Муҳимтарин замина Паёмҳои Президенти ҚТ ба Маҷлиси Олии ҚТ ба ҳисоб мераванд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот дар нуктаҳои зерин хулоса мешавад:

1. Нахустин бор уҳдадорӣ ҳарбӣ аз нигоҳи ҳуқуқӣ ба таври монографӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.
2. Уҳдадорӣ ҳарбӣ дар муқоиса ба дигар уҳдадорӣҳои шахрванд бори аввал мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.
3. Уҳдадорӣ ҳарбӣ нахустин бор дар низоми ҳуқуқу озодӣҳои шахрванд баррасӣ шуда, мавқеи қонунгузорӣ дар ин самт нишон дода шудааст.
4. Мавқеи қонунгузорӣҳои кишварҳои дигар дар робита ба уҳдадорӣ ҳарбӣ шарҳу тавзеҳ дода шуда, қонунгузории Тоҷикистон ба онҳо муқоиса карда шудааст.
5. Бори аввал уҳдадорӣ ҳарбӣ ҳамчун рӯкни ватандӯстӣ ва худшиносӣ ба баҳс кашида шудааст.

Нуктаҳои зерин ба ҳимоя пешниҳод мешаванд:

1. Баррасии уҳдадорӣ ҳарбӣ аз нигоҳи ҳуқуқӣ-таърихӣ. Омӯзиши ин бахш нишон медиҳад, ки истилоҳ ва мафҳуми уҳдадорӣ ҳарбӣ таърихи

қадимае надорад, вале хизмат ба ватан, ҳифзи марзу бум, аз истилогарон нигоҳубини сарҳад ва ғ. ханӯз ба замони пеш аз давлатдориҳо бар мегардад.

2. Таҳқиқот оид ба масъалаи назариявии даъвати ҳарбӣ муҳим аст, зеро он заминаи назариявии таҳия ва ислоҳоти сиёсат ва амалияи сафарбаркунии ҳарбиро ташкил медиҳад. Таҳқиқоти назариявӣ фаҳмиши принципҳои низоми даъвати ҳарбӣ ва алоқамандии онҳоро ба арзишҳо, ҳуқуқ ва кафолатҳои ҷамъиятӣ фароҳам меорад. Онҳо ба мо имкон медиҳанд, ки мушкилот ва низоҳои эҳтимолии вобаста ба хизмати ҳарбиро пешгӯӣ кунем ва барои ҳалли онҳо усулҳои назариявии асосӣтаро пешниҳод кунем. Чунин таҳқиқот ба таҳияи моделҳои пешқадам ва ахлоқии даъват ба хизмати ҳарбӣ мусоидат мекунад, ки манфиатҳои миллӣ ва эҳтироми ҳуқуқи инсонро ба ҳам мепайвандад.

3. Таҳқиқоти масъалаи ҳуқуқии даъват ба хизмати ҳарбӣ дар таъмини адолат, қонуният ва самаранокӣ дар низоми даъват аҳаммияти калон дорад. Он барои муайян кардани заминаҳои ҳуқуқӣ ва тартиби танзими даъвати ҳарбӣ, ки дар навбати худ ҳифзи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои шахрвандии шахрвандонро таъмин менамояд, мусоидат мекунад.

4. Нишон додани созгории уҳдадории ҳарбии шахрванд бо ҳуқуқу озодиҳои, ки барои ӯ дар Конститутсия ва дигар санадҳо пешбинӣ шудааст, таҳлил гардидааст. Ҳарчанд дар уҳдадории ҳарбӣ ба гунае маҳдудиятҳои ҳуқуқу озодиҳои шахс дида шавад ҳам, вале он ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҳеҷ танокӯзе надорад, зеро дар Конститутсия дар баробари баёни ҳуқуқу озодиҳои шахрванд аз уҳдадориҳои ӯ дар назди ватану миллат низ ёд гаштааст.

5. Амалисозии даъвати ҳарбӣ барои таъмини амнияти миллӣ, беҳсозии низоми омодагии ҳарбӣ, инчунин, таъмини адолат ва баробарӣ дар тақсими бори хизмати ҳарбӣ дар ҷомеа муҳим буда, имкон медиҳанд, ки низоми даъват ба шароити тағйирёбанда ва ҷолишҳои байналмилалӣ мутобиқ шавад ва бо ин самаранокӣ ва муносибати мутавозинро ба масъалаҳои мудофиаи миллӣ таъмин намояд.

6. Ёдоварии таҷрибаҳои уҳдадории ҳарбии кишварҳои пешрафта, аз қабилӣ ИМА, Исроил, Сингапур, Гурҷистон ва дигар кишварҳо вобаста ба

шароит ва вақт дар сатҳи қонунгузорӣ, чи барои даъват ва чи барои сафарбаркунӣ, тағйиру иловаҳо ворид намудаанд, ки аз такмили қонунҳо дарак медиҳад.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ:

1. Принципи «номгузирии уҳдадории ҳарбӣ» ба қисми 5 моддаи 4 Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадори ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» илова карда шавад. Ин принцип ба рушди уҳдадории ҳарбӣ вобаста ба иҷрои хизмати ҳарбӣ оварда мерасонад, зеро он ҳангоми иҷро накардани уҳдадории ҳарбӣ то синни 27-солагӣ ҷавобгариро ба бор меоварад;

2. Синни хизмати ҳарбӣ дар баробари хизмати давлатӣ баланд бардошта шавад, яъне аз 27 ба 30-солагӣ. Дар ин ҳолат ягонагии синнусолӣ дар хизмати давлатӣ ба вучуд меояд.

3. Ҷавобгариҳои уҳдадории ҳарбӣ бештар хусусияти маъмурий дошта бошад, на ҷиноятӣ. Тавре ки аз мақсади ҷазо дар Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, мақсади ҷазо ислоҳ намудани шахси ҷиноятсодирнамуда ва ба ҷамъият баргардонидани ӯ ба ҳисоб меравад, на таҳқиру азоби ҷисмонии ӯ. Ба ин васила, қонун имконият медиҳад, ки шахс аз иҷрои уҳдадории ҳарбӣ озод шавад.

4. Вобаста ба таъмини шаффофият, адолат ва баробарӣ низоми электронии бақайдгирии ҳарбӣ ташкил карда шавад. Дар асоси ин додгоҳ маркази ягонаи даъвати ҳарбӣ ташкил карда, шахрвандонро дар асоси «интихоби тасодуфӣ» бе назардошти миллат, ранги пуст, вазъи молумулкӣ, баромади иҷтимоӣ ва дигар принципҳои конститусионӣ интихоб намояд.

5. Банди 2 қисми 1 моддаи 31 Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» вобаста ба амалӣ нашудан ва аҳаммияти зиёди иҷтимоӣ надоштан бардошта шавад.

6. Хизматчиҳои давлатӣ танҳо аз ҳисоби шахсони адокардаи хизмати ҳарбӣ ҷалб карда шавад. Ба ин васила, ҳам рафтори ғайриқабули байни сарбозон ва ҳам эҳтироми хизматчиҳои давлатӣ ба давлату миллат зиёд хоҳад гашт.

7. Институти ба таъхир андохтани ухдадории ҳарбӣ бо роҳи пардохти маблағ ба бучаи давлат ва ба таъхир андохтан на зиёда аз ду маротиба ва барои хатмкардагони бакалавр иҷозат дода нашавад.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Мавзуи таҳқиқоти назариявӣ ва таърихӣ-ҳуқуқии хизмати ҳарбӣ ҳам аҳаммияти назариявӣ ва ҳам амалӣ дорад.

Таҳқиқот дар ин самт ба ташаккули заминаи назариявии дарки моҳият ва нақши ухдадории ҳарбӣ дар ҷомеа мусоидат мекунад.

Таҳияи моделҳо ва концепсияҳои назариявӣ метавонад дар ташаккули муносибати систематикӣ ба таҳлили хизмати ҳарбӣ мусоидат намояд.

Таҳқиқот метавонад ҷанбаҳои ахлоқӣ ва фалсафии хизмати ҳарбиро баррасӣ намуда, барои муайян кардани он ки ин принсипҳо бо арзишҳои ҷомеа чи гуна мутақобила доранд, кумак расонанд.

Баррасии маълумоти таърихӣ барои дарки ин нукта, ки ухдадорӣ дар ҷомеаҳои гуногун чӣ гуна рушд кардааст ва аз гузашта чӣ сабақ гирифта мумкин аст, мусоидат мекунад.

Натиҷаҳои таҳқиқот метавонад барои такмили қонунгузорӣ дар соҳаи давлати ҳарбӣ, аз ҷумла, ҳуқуқ ва ухдадорихои хизматчиёни ҳарбӣ истифода шавад.

Таҳлили концепсияҳои назариявӣ ба оптимизатсияи системаҳои ҷалбкунӣ таълим ва самараноктар кардани қувваҳои ҳарбӣ кумак мерасонад.

Таҳқиқот оид ба хизмати ҳарбӣ ба таҳияи барномаҳои фарогирии иҷтимоӣ барои собиқадорон, беҳтар кардани гузариши онҳо ба ҳаёти шаҳрвандӣ мусоидат мекунад.

Аҳаммияти амалӣ, инчунин, дар таҳияи концепсияҳои амнияти миллӣ дар асоси фаҳмиши хизмати ҳарбӣ ҳамчун унсурҳои стратегияи амнияти давлат мебошад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Хулоса ва натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ дар мақолаҳои тақризшаванда ва илмӣ, ҳамчунин, дар

конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ба байналмилалӣ ба таърихи ва услуби навишти махсуси диссертант асоснок карда мешавад.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзуи «Масъалаҳои назариявӣ ва таърихӣ-ҳуқуқии уҳдадорӣ ҳарбӣ» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илми ҳуқуқшиносӣ бо шиносномаи ихтисоси илмӣ 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълим дар бораи ҳуқуқ ва давлат мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктарабӣ дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот, пеш аз ҳама, дар интиҳоб ва бандубастӣ мавзӯ, инчунин, масъалагузориҳои таҳқиқ маълум мегардад.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсия дар ҷаласаи васеи кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносӣ муқоисавӣ дар таърихи 20.03.2024 мавриди муҳокима қарор гирифтааст.

Вобаста ба мавзуи таҳқиқ дар як қатор конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ илмӣ-амалӣ бо маъруза иштирок намудааст. Аз ҷумла:

– Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ зери унвони «Ҳуқуқи инсон: дирӯз ва имрӯз» – маъруза мавзуи «Омилҳо ва асосҳои ҳуқуқии қабули стратегияи ватандӯстӣ». – Душанбе, 2022;

– Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба 115-солагии академик Бобочон Ғафуров бо номи XIII хонишҳои Ломоносов – маъруза дар мавзуи «Ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар соҳаи уҳдадорӣ ҳарбӣ тибқи қонунгузориҳои ҚТ». – Душанбе, 2023;

– Конференсияи XXIII байналмилалӣ илмӣ дар мавзуи «Ҷавобгарии ҳуқуқӣ: проблемаҳои муосири назария ва амалия» – маъруза дар мавзуи «Сарчашмаҳои ҳуқуқии уҳдадорӣ инсон дар низоми ҳуқуқии зардуштӣ». – Душанбе, 2023;

– Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ «Ҳуқуқ ва иқтисод: масъалаҳои мубрами ҳуқуқи тичорат ва амнияти иттилоотӣ» – маъруза дар мавзуи «Нақши ҚМ дар мубориза бо терроризм: ҷанбаи назариявӣ ва ҳуқуқӣ». – Душанбе, 2023;

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Аз рӯйи мавзуи диссертатсия 13 мақолаи илмӣ, аз ҷумла, 6 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҶТ ва 7 мақола дар нашрияҳои дигар ба табъ расидааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, ду боб, ҳафт зербоб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои амалии таҳқиқот ва рӯйхати адабиёт (маъхазҳо) иборат мебошад. Ҳаҷми умумии диссертатсия 180 саҳифаро ташкил медиҳад.

БОБИ I. ТАШАККУЛИ НАЗАРИЯВӢ ВА ТАЪРИХӢ-ҲУҚУҚИИ УҲДАДОРИИ ҲАРБӢ

1.1. Масъалаҳои назариявии уҳдадории ҳарбӣ

Амнияти давлатӣ ва тартиботи ҷамъиятӣ, таъмини Истиқлолияти давлатӣ, ҳифзи боэътимоди марзу буми кишвар ва осоиштагии мардум яке аз рукнҳои муҳимтарини давлатдорӣ ба шумор меравад. Воқеан, ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат мактаби бузурги ҷасорату мардонагӣ ва далериву шучоат аст. Ин вазифаи муқаддас ва пурифтихори на танҳо хизматчиёни ҳарбӣ, балки ҳар як фарди солимфикр ва бонангу номуси кишвар, махсусан насли ҷавон, мебошад. Барои ҷавонон яке аз муҳимтарин мактаби обу тоби ҳаёт хизмат дар сафи ҚМ-и мамлакат аст. Маҳз дар ҳамин ҷо ҳар як ҷавон мардонагӣ омӯхта, муқаддастарин арзиши ҳаёт – дӯст доштан ва содиқона муҳофизат кардани хоки поки Ватани азизро меомӯзад.

Вобаста ба вазъи мушкили геополитикии ҷаҳон, махсусан Тоҷикистон, ки ҷузъи комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳон ба ҳисоб меравад, сиёсатшиноси машҳури ИМА З. Бжежинский қайд мекунад, ки «Тоҷикистон дар дили ҷаҳон, яъне Авруосиё»³⁶ ва ба ақидаи С. Хантингтон «дар майдони рақобати давлатҳои абарқудрат ва бархӯрди тамаддунҳо» қарор дорад³⁷. Аз ин рӯ, ҳимоят намудан аз манфиатҳои худ дар минтақа ва ҷаҳон яке аз омилҳои асосии беҳатарии ин давлат мебошад.

Иштироки шахс дар ҳаёти ҷамъияту давлат ба он маъност, ки ӯ ҳуқуку уҳдадорӣ дорад, ки ҳамзистӣ бо одамони дигарро фароҳам меорад. Дар ин бобат масъалаи ягонагии ҳуқуку вазифаҳои инсон аҳаммияти калон дорад.

Н.У. Тоиров қайд мекунад: «Солҳои охир вобаста ба дигаргуниҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-сиёсӣ дар ҷумҳури шумораи чунин кирдорҳои ҷинойӣ, ки ба саркашӣ аз хизмати ҳарбӣ алоқаманданд, хеле зиёд шуда, яке аз намудҳои маъмултарин ва хатарноки ҷинойтҳои ҳарбӣ маҳсуб меёбад, ки тамоюл ба афзоиш дорад»³⁸. То имрӯз, ҳарчанд санадҳои зиёди меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар ин соҳа

³⁶ Ниг.: Бжежинский З. Великая шахматная доска. – М.: АСТ, 2018. – 256 с.

³⁷ Ниг.: Хантингтон С. Столкновения цивилизаций. – М.: АСТ, 2017. – С. 576.

³⁸ Ниг.: Тоиров Н.У. Уголовная ответственность за уклонение от военной службы по законодательству Республики Таджикистан: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2013. – С. 3.

қабул шуда бошанд ҳам, маҳз рафъи ҳамин мушкилот ва муайян намудани арзиши ҳуқуқии уҳдадории ҳарбӣ ҳалли масъала буда метавонад.

Дар раванди омӯзиш муҳаққиқ ба ҳулосае омадааст, ки то имрӯз натавонад вобаста ба масъалаи уҳдадории ҳарбӣ, ҳатто институти уҳдадории инсон ва шаҳрванд аз ҷониби олимони ватанӣ тадқиқоти ҷиддии бунёдӣе сурат нагирифтааст ва дар санадҳои байналмилалӣ низ ин масъала ба таври дахлдор инъикос наёфтааст.

Масалан, Л.И. Петражиский омӯзиши ниҳоят ночизи таълимоти уҳдадориро на танҳо дар доираи илми ҳуқуқшиносӣ, балки дар соҳаҳои дигари илмҳои ҷамъиятӣ қайд намудааст³⁹. Ба ақидаи Н.И. Матузов, дар илми ҳуқуқшиносӣ теъдоди зиёди асарҳо ба ҳуқуқи инсон бахшида шуда бошад ҳам, ба масъалаи уҳдадорӣҳои инсон ба таври мутаносиб кам аҳаммият дода шудааст⁴⁰.

Институти уҳдадорӣ дар тули садсолаҳо чанбаи бунёдии ҷомеаи инсонӣ буда, пайдоиши онро метавон ба рушди тамаддунҳои муташаккил ва таъсиси сохторҳои иҷтимоӣ рабт дод. Ҳанӯз олими Рими қадим Ситсерон дар асари «Дар бораи уҳдадорӣҳо» қайд намудааст, ки бузургону гузаштагони мо дар бораи уҳдадорӣ асарҳо эҷод намудаанд ва паҳлуи ҳаёти мо - на давлатӣ, хусусӣ, судӣ, маишӣ, на ҳодисае, ки шумо ба назди худ савол медихед ва бо ҳамсоятон шартнома мебандед, аз уҳдадорӣ озод буда наметавонад⁴¹.

Яке аз омилҳои асосии пайдоиши институти уҳдадорӣ эътирофи вобастагии мутақобила дар доҳили ҷомеа мебошад. Вақте ҷомеаи инсонӣ калонтар ва мураккабтар шуд, одамон дарк карданд, ки амалҳо ва интиҳоби онҳо ба дигарон таъсир мерасонад. Ин фаҳмиш ақидаеро ба вуҷуд овард, ки фардҳо уҳдадоранд, то ба ҷомеаҳои худ саҳми мусбат расонанд ва амалҳои муайяноро барои нигоҳ доштани тартибот ва ҳамбастагии иҷтимоӣ иҷро кунанд.

³⁹ Ниг.: Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. – СПб.: Издательство «Лань», 2000. – С. 285.

⁴⁰ Ниг.: Матузов Н.И. Актуальные проблемы теории права. – Саратов: Изд-во Саратов. гос. академии права, 2004. – С. 284.

⁴¹ Ниг.: Цицерон М.Т. Моральные размышления о старости, о дружбе, об обязанностях. Рипол-Классик, 2018. – С. 400.

Вобаста ба ҳалли масъала муайян намудани мафҳумҳои «вазифа» ва «ухдадорӣ» шарҳу тафсири он муҳим аст, то аз нигоҳи мубрамаи мушкилиро ба вучуд наорад.

Мувофиқи «Фарҳанги энциклопедии Шуравӣ» ухдадорӣ «категорияи ахлоқ, вазифаҳои ахлоқии шахсест, ки аз рӯи ангезандаҳои вичдон иҷро карда мешавад»⁴². Ба ин нукта Ф. Гегел ишора карда буд: «Ухдадорӣ дар асоси қонун (ба маънои объективӣ) иҷро карда мешавад, ки бо зарурати беруна тавсиф мешавад ва барои иҷрои ухдадорӣ муносибати субъективии шахс муҳим аст»⁴³.

Ҳамчунин, ба мафҳуми зерини «ухдадорӣ» вохӯрдан мумкин аст:

– ухдадории ҳуқуқӣ ба субъект «ченак» рафтори дуруст, зарурӣ муқаррар карда шудааст;

– ухдадории ҳуқуқӣ «тадбир»-и дақиқест, ки қонун муқаррар карда рафтори аз ҷиҳати иҷтимоӣ зарур, хеле асоснок ва ба мақсад мувофиқест, ки ба қонеъ гардонидани манфиатҳои ҷомеа ва шахс нигаронида шудааст⁴⁴;

– ухдадории ҳуқуқӣ-«ченак»-и рафтори аз ҷиҳати ҳуқуқӣ зарурӣ, ки барои манфиатҳои шахси ваколатдор муқаррар шудааст⁴⁵;

– ухдадории ҳуқуқӣ – ҷораҳои рафтори дурусти пешбиниамудаи қонун, ки аз ҷониби шахси ухдадор мутобиқи талаботи шахси ваколатдор риоя карда мешавад⁴⁶;

– ухдадории ҳуқуқӣ – «ченак»-и рафтори мушаххас ва зарурии субъекти ҳуқуқ, ки бо муқаррароти ҳуқуқӣ пешакӣ муайян ва бо имконияти маҷбурунии давлатӣ таъмин карда шудааст⁴⁷.

Имрӯз дар адабиёти илмӣ истифодаи се мафҳуми ба ҳам монандро вохӯрдан мумкин аст:

1. Ухдадории иҷроӣ чизе ё кореро ба зимма гирифтани, маҷбурият, вазифадор шудан (барои иҷроӣ коре), вазифадорӣ: ухдадории ҳарбӣ мебошад.

⁴² Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Сов. Энциклопедия, 1987. – С. 404.

⁴³ Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет. В двух томах. Т.2. – М.: Мысль, 1971. – С. 54-55.

⁴⁴ Матузов Н.И. Правовая система и личность. – Саратов: Изд-во Саратов.ун-та, 1987. – С. 151.

⁴⁵ Малько А.В. Теория государства и права в вопросах и ответах: учеб. -метод. пособие. 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2002. – С. 279.

⁴⁶ Ниг.: Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. – М., 1961. – С. 223-224.

⁴⁷ Коршунова И.В. Обязанность как правовая категория: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2004. – С. 8

Ин калима дар шакли «ухда» дарбаргирандаи дигар аломатҳо низ мебошад: тааххуд, зимма, ҷавобгарӣ, масъулият; ухда карда тавонистан: иҷро (анҷом, буд) карда тавонистан, масъули иҷроӣ коре ва ғ.

2. Масъулият – ҷавобгарӣ, масъул будан барои коре.

3. Вазифа ва кори муайяне, ки иҷрояш ба зиммаи касе вогузор шудааст; коре, ки кас ба иҷроӣ он ухдадор аст; вазифаи муқаддас, вазифаи фахрӣ ва ғ⁴⁸.

Аз таҳлили истилоҳии мафҳумҳои ухдадорӣ ва вазифа бармеояд, ки мафҳуми аввалӣ ба категорияи ҳуқуқӣ ва дувумӣ ба категорияи ахлоқӣ тааллуқ дорад. Бо назардошти ин, истифодаи истилоҳи ухдадорӣ дар падидаи мазкури ҳуқуқӣ – хизмати ҳарбӣ мувофиқ мебошад.

Олими олмонӣ И. Кант иҷроӣ бечунучароӣ ухдадориро дар назди худ ва ҷомеа талаб намуда, ухдадориро қисми муҳимми ҷомеаи инсонӣ меҳисобад. Ӯ бар он ақида буд, ки дар қонунгузорӣ низ бояд истисно ҷой надошта бошад⁴⁹.

Тибқи таълимоти Мискавайх, ҳокимон ва шаҳрвандон дар доираи аҳком ва қонунҳо ба қудрат ва дастур ҳуқуқ доранд. Ҳеҷ кадоме аз онҳо ҳуқуқҳои берун аз қонунҳои давлат ва шариатро истифода намебаранд ва интизориҳои онҳо бо ин маҳдуд аст. Ҳокимият наметавонад шахсро ба коре, ки хилофи муқаррароти шариат аст, маҷбур кунад ва шахс наметавонад интизор шавад, ки аз ин ҷаҳорҷӯба берун равад. Одамон, баръакс, ҳуқуқ доранд, ки давлат дар ҳама амалҳо ва қарорҳои худ ба адолат ва баробарӣ, адолат ва раҳмдилӣ даъват кунад. Агар ҳокимият вазифаҳои худро иҷро накунад ё аз доираи шариат берун равад, ухдадорӣ итоат аз шаҳрвандон гирифта мешавад⁵⁰. Ба андешаи мутафакир, давлатро мебояд дар назди шаҳрвандон намуна бошад то тавонад, аз зердастон низ онро талаб намояд.

⁴⁸ Ниг.: Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2008. – 950 с.

⁴⁹ Судаков А.К., Дёмкина Е.В. Этика канта и религиозные обязанности // Труды кафедры богословия Санкт-Петербургской Духовной Академии. – 2022. – №4 (16). – С. 136.

⁵⁰ Қодирзода С.М. Ухдадорӣ шаҳрвандон тибқи қонун дар назди давлат аз нигоҳи Ибни Мискавайх // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2022. – №1(25). – С. 60-67. 62 66

Унсурмаолии Кайковус дар асари худ Қобуснома менигорад, ки «... сипаҳсолор бошӣ, шарти сипаҳсолорӣ ниғаҳ дор»⁵¹. Олим бо ин суҳанҳо фарзандро ба иҷрои дурусти уҳдадориҳо роҳнамоӣ менамояд.

Ягонагии ҳуқуқ ва уҳдадориҳои шахс аз зарурати рафтори мутавозини шахс дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт, эҳтироми муносибатҳои ҷамъиятӣ ва баробарии ҳуқуқии шахсон ба вучуд меояд. Яъне, уҳдадории шахсон дар баробари ҳуқуқҳои онҳо ҷузъи муҳимми муносибатҳои ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад ва онҳо, дар маҷмӯъ, якдигарро пурра карда, мувозинатро дар ҷомеа нигоҳ медоранд.

Низомулмулки ҳаким дар тақлиди андарзи гузаштагон иҷрои уҳдадориро дар асари безаволи худ «Сиёсатнома» роҳо расидан ба мақсади умумӣ медонад⁵².

Аз дидгоҳи С.Н. Романюк, «яке аз принципҳои афзалиятноки ташаккули шахсият принципи масъулиятшиносӣ мебошад»⁵³. Махсусан, масъулиятшинос будан шахсро барои иҷрои дуруст ва саривақтии ҳама гуна уҳдадориҳо, аз ҷумла, уҳдадории ҳарбӣ водор месозад.

Ба андешаи ҳуқуқшиноси рус О.П. Биков, «амалӣ гардондани ҳуқуқу озодиҳои шахс аз иҷрои уҳдадориҳои ӯ ҷудонашаванда аст». Ҳамчунин, ӯ қайд мекунад, ки матни Конститутсияи ФР мутобиқати бевоситаи ҳуқуқҳоро ба уҳдадориҳои шахс ошкор намекунад. Ба истиснои ин ҳуқуқ ва уҳдадориҳо: баробарҳуқуқии падару модар барои нигоҳубини кӯдакон ва тарбияи онҳо, ҳуқуқ ва уҳдадории гирифтани таҳсилоти умумии асосиро таъмин менамояд⁵⁴.

Ф. Энгелс дуруст қайд карда буд: «ба ҷойи «ҳуқуқҳои баробар» ман чунин тақлиф мекунам: «барои баробарҳуқуқӣ ва уҳдадориҳои баробар барои

⁵¹ Унсурмаолии Кайковус. Қобуснома. – Душанбе, Адабиёти бачагона, 2014. – С. 194.

⁵² Низомулмулк. Сиёсатнома. – Душанбе, Адабиёти бачагона. 2019. – С. 149.

⁵³ Романюк С.Н. Генезис и сущность понятий "формирование", "ответственность", "ответственное выполнение обязанностей" // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология. – 2017. – №4 (208). – С. 97.

⁵⁴ Быков О.П. Единство прав и обязанностей личности как условие ее гармоничного развития в обществе // Вестн. Том. гос. ун-та. – 2009. – №328. – С. 93

ҳама»⁵⁵. Э.А. Юнусов низ чунин ибраз медорад, ки ҳар як иштирокчии муносибатҳои ҷамъиятӣ на танҳо ҳуқуқ, балки уҳдадориҳо низ дорад⁵⁶.

А.В. Прокофьев қайд менамояд, ки барои ҳар нафар уҳдадорӣ дар назди оила, дӯстон, ҷомеа ва шаҳрвандӣ мебошад. Ӯ, ҳатто, уҳдадориҳои универсалиро пешниҳод менамояд⁵⁷. Аммо чи тавре аз таҳлили санадҳои байналмилалӣ бармеояд, айна ҳол уҳдадориҳои универсалӣ вучуд надорад, дар ҳоле ки замони пеш дар даврони теократӣ ва таъсири бемайлоии динҳои ҷаҳонӣ ба шуури инсонҳо ва ҷомеа уҳдадориҳои универсалӣ мавҷуд буд.

Аз дидгоҳи олимони тоҷик, уҳдадориҳои ҳуқуқӣ – ин намуд ва чораи бо қонунпешбинишудаи рафтори ба ҷамъият зарурӣ ба шумор меравад. Асоси уҳдадориро зарурият, ки аз чор унсур иборат аст, ташкил медиҳад:

1. Зарурияти иҷроиши амали муайян ё худдорӣ намудан аз он;
2. Зарурияти аз ҷониби шахси уҳдадори ҳуқуқӣ ба талаботи қонунии ба ӯ равонашуда ба таври дахлдор диққат додан;
3. Зарурияти бурдани ҷавобгарӣ барои иҷро накардани чунин талабот;
4. Зарурияти нагирифтани пеши роҳи ашхоси ваколатдор зимни бархурдориҳои онҳо аз манфиатҳои, ки ба он ҳуқуқ доранд⁵⁸.

Уҳдадориҳои конститусиониро ба асосӣ ва иловагӣ ҷудо намудани мумкин аст. Уҳдадориҳои асосӣ – ин талаботи ба таври конститусионӣ мустаҳкамшуда ва бо ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳимояшавандаест, ки ба ҳар як инсон ва шаҳрванд пешниҳод гардида, бо зарурияти иштироки он дар таъмини манфиатҳои ҷамъият, давлат ва шаҳрвандони дигар алоқаманд аст. Ин уҳдадориҳо дорои чунин хусусиятҳо мебошанд: 1) хусусияти умумӣ доранд, 2) аз ҳолати ҳуқуқии мушаххаси шахс вобаста нест, 3) Дар сатҳи олий, конститусионӣ мустаҳкам шудаанд.

Ба чунин уҳдадориҳо онҳое шомил гардидаанд, ки фаъолияти муътадили худӣ давлат ва баробари он фаъолияти ҷамъиятро таъмин мекунанд. Зиёда аз

⁵⁵ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 22. – С. 235.

⁵⁶ Юнусов Э.А. Правовые обязанности человека и гражданина (вопросы теории): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2008. – С. 4.

⁵⁷ Прокофьев А.В. Универсальное и частное содержание морали, или как возможны особые нравственные обязанности? // Этическая мысль. – 2002. – №3. – С. 76.

⁵⁸ Ниг.: Диноршоев А.М., Сафаров Д.С. Ҳуқуқи инсон. – Душанбе, 2010. – 320 с.

он, вобаста ба махсусияти он баъзе уҳдадориҳо ба ҳамаи одамон паҳн гардида, баъзеи он танҳо ба шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар уҳдадориҳои ба таври конституционӣ мустақкамгардида талаботҳои нисбатан муҳим дарҷ ёфтаанд – ҷавобгарии шахсият дар назди ҷомеа, шаҳрванд дар назди давлат, муносибати дахлдори шаҳрванд ба манфиатҳои давлат ва ҷамъият, иштироки фаъоли он дар ҳимояи ин манфиатҳо.

Риояи уҳдадориҳои асосӣ бо тамоми ҷораҳои таъсиррасонии ҳуқуқӣ ва ҷамъиятӣ таъмин карда мешавад. Ҷавобгарӣ барои риояи накардани онҳо аз хусусияти вайронкунӣ ва соҳаи муносибатҳое, ки ба он тааллуқ дорад, вобаста аст. Қонунгузориҳои ҷорӣ низоми тафриқавии ҷораҳои ҷавобгариро пешбинӣ мекунад. Барои вайронкунии вазнини уҳдадориҳо аз тарафи шаҳрванд дар ҳолатҳои пешбиниамудаи қонун ҷораҳои ҷавобгарии ҷиноӣ татбиқ карда мешавад, ки ба натиҷаи маҳдудияти имконияти истифодаи ҳуқуқи озодиҳои конституционӣ мегардад⁵⁹.

Ба уҳдадориҳои асосӣ шомиланд: 1) Риояи Конститутсия ва қонунҳо; 2) ҳимояи Ватан; 3) нигоҳдории табиат ва муҳити зист, арзишҳои таърихӣ; 4) пардохти андоз ва боч.

Уҳдадориҳои иловагӣ – уҳдадориҳое мебошанд, ки аз мазмуни дигар муносибатҳои ҳуқуқии дар Конститутсия ва қонунгузориҳои ҚТ мустақкамгардида бар меоянд. Дар низоми уҳдадориҳо онҳо низ аҳаммияти муҳим доранд. Одатан уҳдадориҳои ин гурӯҳ ба танзими муносибатҳои мушаххаси соҳаи муайян равона шудаанд. Ба ҷумла чунин уҳдадориҳо дохил кардан мумкин аст: 1) эҳтироми ҳуқуқ ва озодиҳои дигарон; 2) гирифтани таълимоти умумии асосӣ.

Уҳдадориҳо муносибатҳои гуногуни ҷамъиятиро дахл менамоянд, ки субъекти онҳо инсон баромад мекунад. Вақте давлат ба инсон ҳуқуқи озодиҳои муайянеро пешниҳод мекунад, баробари он ба зиммаи охири уҳдадориҳоро низ во мегузорад. Давлат ва ҷамъият он вақт ба таври самаранок фаъолият

⁵⁹ Ниг.: Диноршоев А.М., Сафаров Д.С. Ҳуқуқи инсон. – Душанбе, 2010. – 320 с.

карда метавонанд, ки дар он тавзуни дурусти ҳукуку уҳдадорихои инсон ва шаҳрванд ҷой дошта бошад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ якчанд намуди уҳдадорӣ мавҷуд мебошад. Аз ҷумла, А.В. Шевсова якчанд сатҳи танзими ҳуқуқии уҳдадорихоро муайян кардааст:

а) «байналмилалӣ (умумӣ), ки дар он уҳдадорихои асосии инсон ва шаҳрванд дар стандартҳои байналмилалии ҳуқуқи инсон ифода ёфтаанд ё аз шартномаҳои байналмилалӣ, созишномаҳои давлатҳо, ташкилотҳои байналмилалӣ ва дигар субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бармеоянд;

б) конституционӣ, ки уҳдадорихои асосии шахс, шаҳрванд, мақомоти давлатӣ ва дигар субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии дохилро дар меъёрҳои Конститутсия эълон мекунанд;

в) уҳдадорихои соҳавӣ ба мушаххассозӣ ва таҳияи уҳдадорихои конституционӣ ва байналмилалӣ дар қонунгузори миллии соҳавӣ нигаронида шудаанд⁶⁰.

Бояд қайд намуд, ки дар диссертатсия мафҳуми «уҳдадории ҳарбӣ» истифода шудааст ва барои забонҳои русӣ ва англисӣ мафҳумҳои «обязанность» ва «duty»⁶¹ истифода шудааст.

Дар дебочаи Оинномаи СММ омадааст: «шароит фароҳам оваред, ки адолат ва эҳтироми уҳдадорихое, ки аз шартномаҳо ва дигар сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бармеоянд, риоя карда шаванд»⁶².

Дар қ. 1 моддаи 29 ЭУҶИ бошад, чунин қайд гардидааст: «Ҳар як шахс дар назди ҷамъияте, ки танҳо дар он инкишофи озодона ва ҳамаҷонибаи шахсияти ӯ имконпазир аст, уҳдадор мебошад»⁶³.

Дар Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ, ки бо резолютсияи 2200 А (XXI) Ассамблеяи Генералӣ аз 16 - уми декабри соли 1966 қабул карда шудааст, матни моддаи 29 ЭУҶИ оварда шудааст⁶⁴.

⁶⁰ Шавцова А.В. Право прав человека. – Минск: Тетра Системс, 2011. – С. 35.

⁶¹ Лугати истилоҳоти ҳуқуқи инсон (бо забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). – Душанбе: Контраст, 2021. – С. 101.

⁶² Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид аз 26 июни 1945 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text> (санаи муроҷиат: 25.01.2023).

⁶³ Эълонияи умумии ҳуқуқи башар аз 10 декабри 1948 [Захираи электронӣ] URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (санаи муроҷиат: 25.01.2023).

⁶⁴ Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ, ки бо резолютсияи 2200 А (XXI) Ассамблеяи Генералӣ аз 16 декабри соли 1966 қабул карда шудааст. [Захираи электронӣ] URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml (санаи муроҷиат: 25.01.2023).

Муқаррароте, ки муносибати байни ҳуқуқ ва уҳдадориҳои шахсро муайян мекунад, дар мазмуни ҳуҷҷатҳои бонуфузи байналмилалӣ ба таври мушаххас инъикос ёфтаанд. Дар моддаи 1 ЭУҲИ аз 10 - уми декабри соли 1948 гуфта шудааст: «Ҳамаи одамон озод ва аз ҷиҳати шаъну шараф ва ҳуқуқ баробар таваллуд мешаванд. Онҳо ақлу вичдон доранд ва бояд бо ҳамдигар дар руҳи бародарӣ рафтор кунанд. Ҳамчунин, дар моддаи 29 ЭУҲИ муқаррар карда шудааст: «Ҳар шахс дар назди ҷомеа уҳдадориҳои дорад, ки бо иҷрои он инкишофи озодона ва пурраи шахсияти ӯ имконпазир аст»⁶⁵. Дар Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои шахсӣ ва сиёсӣ аз 16 - уми декабри соли 1966⁶⁶, инчунин, Паймони байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аз 16 декабри соли 1966⁶⁷ оварда шудааст, ки ҳар фард дар назди афроди дигар ва гурӯҳе, ки ба он мансуб аст, масъулият дорад. Ҳарчанд санадҳои байналмилалӣ мавҷудияти уҳдадориҳоро инкор накарда, мавҷудияти онҳоро ҷузъи ҷомеаи демократӣ ҳисобанд ҳам, аммо ба гунаи ҳуқуқу озодиҳо дар бораи уҳдадориҳо сухан намеронанд ва шояд ин ба он хотир аст, ки чунин уҳдадориҳо универсалӣ буда наметавонанд.

Уҳдадориҳои инсон ва шаҳрванд дар санадҳои байналмилалӣ аз хислати яктарафа доштани санадҳои мазкур дарак медиҳад, дар ҳоле ки дар конституцияҳои кишварҳо дар баробари ҳуқуқи шаҳрванд ба уҳдадориҳои ӯ низ ба таври мушаххас ишора мешавад⁶⁸.

Мафҳуми имрӯзаи уҳдадориҳои ҳарбӣ бо Инқилоби бузурги Фаронса алоқаманд аст, ки дар баробари эълон доштани ҳуқуқҳои уҳдадориҳои ҳарбӣ дар соли 1798 эълон гашт⁶⁹ ва ин қонун аввалин санади муосир дар ин соҳа ба шумор меравад.

⁶⁵ Всеобщая декларация прав человека. Принята Генеральной Ассамблеей ООН 10.12.1948 // Международное публичное право: Сб. док. М., 1996. – Т. 1. – С. 460

⁶⁶ Международный пакт о гражданских и политических правах от 16.12.1966 // Международное публичное право: Сб. док. М., 1996. Т. 1. – С. 470

⁶⁷ Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах от 16.12.1966 // Международное публичное право: Сб. док. М., 1996. Т. 1. – С. 464

⁶⁸ Конституция - (Основной закон) России. Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета РСФСР девятого созыва 12 апреля 1978 года с изменениями и дополнениями, внесенными законами РСФСР от 27 октября 1989 года, от 31 мая, 16 июня и 15 декабря 1990 года, от 24 мая и 1 ноября 1991 года и законами Российской Федерации от 21 апреля, 9 декабря и 10 декабря 1992 года [Захираи электронӣ] URL: <https://rusarchives.ru/sites/default/files/prezident-library-23.pdf> (санаи муроҷиат: 25.11.2023).

⁶⁹ Смирнов А.И. Россия на пути к профессиональной армии: Опыт, проблемы, перспективы. — Институт социологии РАН, Центр общечеловеческих ценностей, 1998. – С. 212

Ба андешаи Д.А. Керимов, «қимати мафҳумҳои ҳуқуқиро аз назар соқит кардан имкон надорад. Онҳо на танҳо нишондиҳандаи маданияти тафаккур, балки воситаи ворид шудан ба моҳияти объектҳои ҳуқуқии омӯхташаванда мебошад»⁷⁰.

Мутобиқи моддаи 43 Конститутсияи ҚТ, «ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисоди мудофиавии он вазифаи муқаддаси шаҳрванд аст»⁷¹.

Уҳдадорӣ ҳарбӣ ин уҳдадорӣ (хизмати умумии ҳарбӣ) шаҳрвандон (дар аксари давлатҳо - мардон) барои иҷрои хизмати ҳарбӣ ё миллӣ (алтернативӣ, шаҳрвандӣ) мебошад⁷².

Уҳдадорӣ ҳарбӣ дар мафҳуми васеъ тамоми унсурҳои аломатҳои уҳдадорӣ ҳарбиرو дар бар мегирад. Аммо ғайр аз мафҳуми васеи уҳдадорӣ ҳарбӣ, муҳаққиқон мафҳуми маҳдуд ё мухтасари онро пешниҳод кардаанд, аз ҷумла мафҳуми уҳдадорӣ ҳарбӣ дар қисми 1 моддаи 1 Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадори ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» ҳамчун уҳдадорӣ конститутсионии шаҳрвандони ҚТ оид ба ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиатҳои давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисоди мудофиавии он фаҳмида мешавад⁷³. Ин мафҳум бештар функцияҳои уҳдадорӣ ҳарбиرو нишон дода, нишонаҳо ва моҳияти ҳарбиرو ба назар нагирифтааст.

Дар фарқият аз қонунгузори ҚТ дар қонунгузори ФР мафҳуми уҳдадорӣ ҳарбӣ оварда нашудааст, аз ин рӯ, дар байни олимони рус низ дар робита ба мафҳуми мазкур ягонагӣ вуҷуд надорад⁷⁴.

Аз ҷумла, Н.А. Маслов зиёда аз 8 намуди мафҳуми уҳдадорӣ ҳарбиرو дар давраҳои гуногуни таърихӣ муайян мекунад ва тибқи асосҳои дар боло

⁷⁰ Керимов Д. А. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права. – М., 2008. С. 159.

⁷¹ Конститутсияи ҚТ аз 6 ноябри соли 1994 дар раъйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ ба он тағйири иловаҳо ворид карда шудааст [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.11.2022).

⁷² Ниг.: Воинская повинность // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890-1907.; Воинская повинность // Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона. – СПб., 1908-1913.; Воинская повинность // Военная энциклопедия: [в 18 т.] / под ред. В. Ф. Новицкого ... [и др.]. – СПб. ; [М.] : Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1911-1915.

⁷³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи уҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» аз 2 январи 2021, №1753 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.11.2023).

⁷⁴ Ниг.: Федеральный закон от 28.03.1998 N 53-ФЗ (ред. от 11.06.2022) "О воинской обязанности и военной службе" / [Захираи электронӣ] URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_18260 (санаи мурочиат: 26.07.2023).

овардашуда, онҳо якдигарро пурра намуда, хусусиятҳои гуногуни ухдадории ҳарбиро муайян мекунанд:

1) ухдадории ҳарбӣ - ухдадории шаҳрванди ҶР барои ҳимояи Ватан - ҶР мебошад;

2) ухдадории ҳарбӣ дар ҶР вазифаи қонунан муайяншудаи шаҳрванд барои ба ҳимояи Ватан аст;

3) ухдадории ҳарбиро ҳамчун ухдадории шаҳрвандони Русия барои гузаштан аз хизмати ҳарбӣ дар сафҳои ҚМ-и ҶР фаҳмидан мумкин аст;

4) ухдадории ҳарбӣ – ухдадории шаҳрвандони Россия барои гузаштан аз хизмати ҳарбӣ дар сафҳои ҚМ-и ҶР ва ҳифзи Ватан ба ҳисоб меравад;

5) ухдадории ҳарбӣ меъёри дар Конститутсияи ҶР муайяншудае мебошад, ки гузаштани тайёрии ҳарбӣ дар сафҳои ҚМ-и ҶР ва ҳифзи Ватан ба ҳисоб меравад;

6) ухдадории ҳарбӣ дар Конститутсияи ҶР муқаррар карда шуда, бо меъёрҳои қонуни ҳарбӣ танзим карда мешавад, ухдадории шаҳрвандони ҶР барои адои хизмати ҳарбӣ дар ҚМ-и ҶР ва дигар қушунҳо ва ҳифзи Ватан мебошад;

7) ухдадории ҳарбӣ – ухдадориҳои конститутсионӣ ва қарзи шаҳрвандии ҶР, ки бақайдгирии ҳарбӣ, омодагии ҳатмӣ ба хизмати ҳарбӣ, адои хизмати ҳарбӣ, даъват ба ҷамъомадҳои ҳарбӣ ва дар эҳтиёт буданро дар бар мегирад;

8) ухдадории ҳарбӣ чораи конститутсионии рафтори аз ҷиҳати ҳуқуқии шаҳрвандон вобаста ба тайёрии ҳарбии онҳо дар сафҳои ҚМ ва ҳифзи Ватан мебошад⁷⁵.

Бандҳои шарҳи тафсирии Н.А. Маслов, аслан, баргирифта аз қонунҳои собиқ ИҶШС мебошад. Чунончи, дар робита ба ухдадории ҳарбӣ дар ИҶШС ишора мешуд:

1. ухдадории ҳарбӣ ҳамчун ухдадории шаҳрвандон барои хизмат дар ҚМ-и муташаккили давлати худ муайян карда мешавад;

⁷⁵ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ухдадори ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» аз 2 январи 2021, №1753 [Захираи электронӣ] URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.11.2022).

2. дар шароити ИҶШС уҳдадории ҳарбӣ бо мақсади муҳофизати Ватан ва музаффариятҳои сотсиалистӣ аз тарафи давлат муқаррар карда шудааст. Шаҳрвандони ИҶШС бояд дар сафи ҚМ уҳдадории ҳарбию адо карда, дар мудофияи мамлакат фаъолона иштирок кунанд;

3. ба вазифаи ҷангии шаҳрвандони шуравӣ аз тайёрии ғайриҳарбӣ ва иҷрои дигар вазифаҳои бо мудофияи мамлакат алоқаманд низ дохил карда мешаванд;

4. мафҳуми «уҳдадории ҳарбӣ» ҳамчун меъёри конституционии рафтори аз ҷиҳати ҳуқуқӣ зарурии шаҳрвандон бо тайёрии ҳарбии онҳо дар сафҳои ҚМ алоқаманд дониста мешавад⁷⁶.

Аввалин бор дар илми тошуравӣ мафҳуми уҳдадории ҳарбию соли 1912 А.М. Добровольский пешниҳод намудааст ва он аз мазмуни имрӯзаи уҳдадории ҳарбӣ дур нест⁷⁷.

Боби дувуми Конститутсияи Ҷумҳурии мардумии Чин, ки дар иҷлосияи 5 Маҷлиси 5-уми умумихитории намояндагони халқи Чин 4 декабри соли 1982 қабул шудааст, «Ҳуқуқ ва уҳдадориҳои асосии шаҳрвандон» ном дошта, тибқи он хизмати ҳарбӣ ва иштирок дар дружинаҳои халқӣ уҳдадории фахрии шаҳрвандон мебошад⁷⁸, аз ин рӯ, дар адабиёт аз он на ҳамчун уҳдадорӣ, балки ҳуқуқи шарафманди ҳифзи давлат номбурда мешавад⁷⁹.

Дар моддаҳои 132 ва 133 Конститутсияи ИҶШС аз 5 декабри соли 1936 аввалин маротиба вобаста ба уҳдадории ҳарбӣ чунин оварда шуда буд:

Моддаи 132. Уҳдадории умумии ҳарбӣ ҳатмӣ аст. Хизмати ҳарбӣ дар сафҳои ҚМ-и ИҶШС вазифаи фахрии шаҳрвандони ИҶШС мебошад.

Моддаи 133. Мудофияи Ватан вазифаи муқаддаси ҳар як шаҳрванди ИҶШС мебошад. Хиёнат ба Ватан: вайрон кардани савганд, ба тарафи

⁷⁶ Маслов Н.А. Определения понятия «Воинская обязанность» в отечественной юриспруденции // Сибирский юридический вестник. – 2010. – №3. – С. 21

⁷⁷ Ниг.: Добровольский А.М. Воинская повинность: Конспект лекций. – СПб., 1912. – С. 5.

⁷⁸ Стариков В.И. Закрепление основных обязанностей человека и гражданина в конституциях зарубежных стран // Вестник Челябинского государственного университета. Серия: Право. – 2021. – №1. – С. 10

⁷⁹ Маслов Н.А. Воинская обязанность в России (1699-1918 гг): историко-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2015. – С. 22

душман гузаштан, ба қудрати ҳарбии давлат зарар расонидан, ҷосусӣ - чун ҷинояти вазнинтарин ҷазо дода мешавад⁸⁰.

Ҷолиби диққат дар ин меъёр он аст, ки ИҶШС бо сиёсати бединии худ машҳур буд, аммо дар Конститутсия мафҳуми муқаддасро истифода намудааст⁸¹.

Масъалаи дигаре, ки дар раванди омӯзиши мавзӯ ба вучуд омад, ин номуайянии сарҳади мафҳумҳои хизмати ҳарбӣ ва уҳдадорӣ ҳарбӣ мебошад.

Хизмати ҳарбӣ аз хизмати давлатӣ бармеояд ва ба андешаи Х. Ойев «хизмати давлатӣ дар илми ҳуқуқшиносӣ яке аз намудҳои хизмати оммавӣ ба шумор рафта, дар арсаи илми ҳуқуқи идоракунии ватанӣ мафҳуми нави оммавию ҳуқуқӣ дорои мазмуни гуногун мебошад»⁸².

Дар Қонуни ҚТ «Дар бораи хизмати давлатӣ» мафҳуми зерин дода шудааст: «Хизмати давлатӣ фаъолияти касбии хизматчиёни давлатӣ мебошад, ки барои таъмини иҷрои ваколатҳои шахсони мансабдори давлатии ҳокимияти давлатӣ ва амалӣ намудани салоҳияти мақомоти давлатӣ муқаррар карда шудааст»⁸³.

Ба низоми хизмати давлатӣ, пеш аз ҳама, инҳо дохил мешавад:

- 1) Хизмати давлатии шаҳрвандӣ;
- 2) Хизмати давлатии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ;
- 3) Хизмати давлатии ҳарбӣ⁸⁴.

Ба андешаи Х. Ойев хизмати давлатии ҳарбӣ яке аз намудҳои хизмати ҳарбӣ мебошад, ки он аз фаъолияти касбии шаҳрвандони ҚТ, ки мансабҳои давлатии хизмати давлатии мақомот ва ҷузъу томҳои ҳарбии ҚМ-и ҚТ, дигар қушунҳо ва сохторҳои ҳарбӣ буда, ба таъмини мудофия ва амнияти давлат

⁸⁰ Ниг.: Конститутсияи (Сарқонун)-и ИҶШС. Съезди ғайринавбатии VIII Шуроҳои ИҶШС (бо тағйироту иловаҳои минбаъда) аз 5 декабри соли 1936 тасдиқ карда шудааст. Манбаи электронӣ: URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm> (санаи муроҷиат: 27.11.2023).

⁸¹ Конститутсияи ҚТ [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 25.11.2023).

⁸² Ниг.: Ойев Х. Ҳуқуқи маъмурии ҚТ. – Душанбе, 2013. – С. 182.; Ойев Х. Хизмати давлатӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе, 2011. – 400 с.

⁸³ Қонуни ҚТ «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 05.03.2007, №233 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 25.11.2023).

⁸⁴ Ниг.: Ойев Х. Ҳуқуқи маъмурии ҚТ. – С. 205.

нигаронида мешавад ⁸⁵. Ҳамчунин, таъкид мегардад, ки адои хизмат дар заминаи даъвати расмӣ ба роҳ монда мешавад⁸⁶.

Ба андешаи олимони рус, хизмати ҳарбӣ яке аз намудҳои хизмати федералии давлатӣ дар ҶР мебошад. Ин фаъолияти хизмати касбии шаҳрвандон дар вазифаҳои ҳарбӣ дар ҳолатҳо ва шартҳои пешбиниамудай қонун, дар ҚМ, дигар кӯшунҳо, воҳидҳои ҳарбӣ (махсус) ва мақомоти иҷрокунандаи вазифаҳои таъмини мудофия ва амнияти давлат аст⁸⁷.

Хизмати ҳарбӣ ба тасмими ихтиёрӣ барои пайвастан ба артиш ё ҳамчун интихоби касб ё роҳи хизмат ба ватан дахл дорад. Ба хизмати ҳарбӣ дохил шудан ва худро ба талабот ва интизориҳои ҳаёти ҳарбӣ бахшидан интихоби шахсӣ аст.

Даъвати ҳарбӣ, аз тарафи дигар, ба уҳдадории қонунии хизмат дар артиш дахл дорад. Инро метавон тавассути низоми даъвати ҳарбӣ анҷом дод, ки дар он одамон новобаста аз интихоби шахсӣ ё шароити онҳо барои хизмат интихоб карда мешаванд. Хизмати ҳарбӣ ҳатмист ва риоя накардани уҳдадориҳои он метавонад боиси ҷазои интизомӣ ё оқибатҳои ҳуқуқӣ гардад.

Хизмати ҳарбӣ барои рушди шахсӣ ва пешбарӣ имконият фароҳам меорад, дар ҳоле ки уҳдадории ҳарбӣ, асосан, ба иҷрои уҳдадориҳои қонунӣ нигаронида шудааст.

Хизмати ҳарбӣ ба тасмими ихтиёрӣ барои пайвастан ба артиш, ё ҳамчун интихоби касб ё роҳи хизмат ба ватан дахл дорад. Ин дохил шудан ба яке аз шохаҳои ҚМ, аз қабилӣ артиш, флот, Қувваҳои ҳавоӣ, пиёдагарди баҳрӣ ё муҳофизати соҳилӣ ва иҷрои талабот ва интизориҳои ҳаёти ҳарбиро дар бар мегирад. Хизмати ҳарбӣ шаклҳои гуногун дошта, аз шаҳрвандон талаб мекунад, ки барои ташаккул додани малака ва донишҳои зарурӣ барои иҷрои самараноки вазифаҳои худ аз омӯзиши ҷиддӣ гузаранд. Дар баробари ин, хизмати ҳарбӣ як қатор имтиёзҳои пешниҳод мекунад.

⁸⁵ Ниг.: Ҳамон ҷо. – С. 208.

⁸⁶ Қонуни ҚТ «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 05.03.2007, №233 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.11.2022).

⁸⁷ Ниг.: Корякин В., Харитонов С. Правовые основы прохождения военной службы в вооруженных силах Российской Федерации // Армейский сборник. – 2022. – №7. – С. 139.; Правовые основы прохождения военной службы в вооруженных силах Российской Федерации. [Захираи электронӣ] <https://limited-army.ric.mil.ru/Statii/item/419811/>. (санаи мурочиат: 25.11.2022)

Аз сатрҳои боло хулоса баровардан мумкин аст, ки:

- хизмати ҳарбӣ ба низоми хизмати давлатӣ дохил мешавад;
- дар асоси розигии шахс ба роҳ монда мешавад;
- уҳдадории ҳарбӣ уҳдадории конституционии шахс буда, ба воситаи он хизматӣ ҳарбӣ адо карда мешавад.

Масъалаҳои иҷтимоӣ маънавии инсон ва ҷамъиятро бе эътибор гирифтани вазъи кунунии ҷаҳон ҳал кардан ғайриимкон аст. Дар шуури ҷамъиятӣ бо боло рафтани худпарастӣ, бепарвоӣ, хашмгинӣ муносибати бетарафӣ нисбат ба давлат паҳн мешавад. Дар сатҳи ҷаҳонӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ тамоюли паст шудани обрӯи чи хизмати ҳарбӣ ва чи хизмати давлатӣ мушоҳида карда мешавад. Аз ин рӯ, бояд тақия ба принципҳои кард, ки муносибати ҷамъиятиро на танҳо дар ҷорҷӯбаи мушаххас нигоҳ дорад, балки арзиши маънавии инсонро боло бурда, шаҳрвандонро дар руҳияи иҷроӣ ҳукуку уҳдадории худ равона созад. Моҳиятан вақте суҳан дар бораи уҳдадории ҳарбӣ меравад, онро бояд аз дигар институтҳои ба ҳам монанд, ба мисли хизмати давлатӣ ҷудо намуд. Тибқи принципи хизмат дар ҚМ-и муташаккил, хизмати ҳарбӣ танҳо фаъолият нест, ки ба ҳифзи давлат нигаронида шудааст, балки танҳо хизмати ҳарбӣ дар сафҳои ҚМ-и давлат ба ҳисоб меравад⁸⁸.

Ба андешаи К.И. Слесарский, уҳдадории ҳарбӣ ҳамчун падидаи ҳукукӣ ба принципҳои муайян асос ёфтааст⁸⁹.

Масъалаи асосии муайян намудани табиати ҳукукии ҳама гуна соҳаи ҳукук принципҳо ва асосҳои роҳбарикунанда дониста мешавад. Маҳз дар доираи принципҳо ба таври марказонида ғояҳои асосии дар қонунҳо муқарраршуда таҷассум гардидааст.

Дар замони муосир барои эълон кардан ва ё эътироф намудани соҳаи ҳукук ё илм ҳамчун соҳаи мустақил якҷанд талабот зарур аст, ки яке аз онҳо принцип мебошад. Ҳеч соҳаи ҳукукро бидуни принцип, таҳкурсии ё пойдевори

⁸⁸ Ниг.: Фомина М.Г. Принципы воинской обязанности как конституционно-правовой категории // Актуальные вопросы юриспруденции: сборник статей V Международной научно-практической конференции, Пенза, 05 февраля 2021 года. – Пенза: "Наука и Просвещение" (ИП Гуляев Г.Ю.), 2021. – С. 129.

⁸⁹ Ниг.: Слесарский К.И. Правовые принципы воинской обязанности // Право в Вооруженных Силах - Военно-правовое обозрение. – 2018. – №12 (257). – С. 110.

ҳуқуқӣ, замина ва асос тасаввур намудан ғайриимкон аст. Яъне, ҳар як соҳа дорои принципҳои мебошад, ки онҳо замина ва асоси ҳуқуқии он маҳсуб меёбанд⁹⁰. Ин суҳанҳоро муҳаққиқ И.Х. Саидзода тақвият бахшида, ибраз меорад, ки мазмуни ҳар як институти ҳуқуқӣ дар принципҳои он – муқаррароти умумӣ, принципҳои, ки хусусиятҳои муҳимтарин, хосиятҳои сифатии танзими ҳуқуқии онро муайян мекунад, зоҳир мегардад⁹¹.

Профессор Т.Ш. Шарипов қайд мекунад, ки аҳамияти принципҳо аз он иборат аст, ки онҳо ба ҳайси фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунанда баромад менамоянд. Таҷриба ба онҳо така намуда, фаъолияти ҳуқуқтатбиқкуниро натавонанд дар мувофиқа ба ҳарфи қонун, инчунин, мувофиқан ба талаботи руҳи сиёсати ҷиноятӣ ба амал мебарорад. Асосҳои роҳбарикунанда дар ин ҷо ба сифати кафили дуруст, бе хато татбиқ намудани муқаррароти ҳуқуқ хизмат мекунад⁹². Ба ибораи дигар, принципҳои илмӣ муқаррароти ҷараёни падидаҳои омӯхташудае мебошанд, ки барои соҳаҳои гуногуни ҳаёт умумӣ мебошанд.

Ба ақидаи Р.Ш. Шарофзода, принципи ҳуқуқ ҳамчун асосҳои пешбаранда, нуқтаҳои асосӣ, ғояҳои, ки мазмун, моҳият ва таъиноти ҳуқуқро дар ҷомеа ифода мекунад, фаҳмида мешавад⁹³.

Ба андешаи И.В. Понкин, ба маънои умумӣ, принцип:

- 1) унсури эътиқоди ботинии шахс, ки муносибати ӯро ба воқеияти атроф ва рафтори худ ва одамони дигар муайян мекунад;
- 2) қонуниятҳои асосии падида ё раванди ҷисмонӣ ё равонӣ;
- 3) роҳбарӣ дар соҳаи муайяни фаъолият мебошад⁹⁴.

Бештари андешаҳо оид ба мафҳуми принципҳои ҳуқуқ, асосан, бо ду равиши асосии дарки ҳуқуқ алоқаманд аст: васеъ ва маҳдуд. Дар ҳолати аввал, ҳуқуқ ҳамчун меъёрҳо ва дигар падидаҳои ҳуқуқӣ; шуури ҳуқуқӣ,

⁹⁰ Ниг.: Насриддинзода Э.С. Нақши фарҳанги ҳуқуқии интихоботӣ дар амалишавии принципҳои асосии интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №8. – С. 281

⁹¹ Ниг.: Саидзода И.Х. К вопросу о принципах конституционного права граждан на обращения // Законодательство. – 2016. – №1 (21). – С. 18

⁹² Ниг.: Шарипов Т.Ш., Сафарзода А.И., Халиқов Ш.Л. Принципҳои сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2017. – №4(8). – С. 95

⁹³ Ниг.: Сотиводиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе: Имперал-Групп, 2014. – С. 335

⁹⁴ Ниг.: Понкин И.В. Понятие «Принцип» в праве // Юридическая техника. – 2020. – №14. – С. 281.

муносибатҳои ҳуқуқӣ, ҳуқуқҳои субъективӣ, волоияти қонун ва дигар ҷузъҳои моддаи ҳуқуқӣ баррасӣ карда мешавад. Дар ҳолати дуҷум ифодаи ҳуқуқ ба қонун ва дигар манбаъҳои аз тарафи умум эътирофгардида маҳдуд карда мешавад. Дар ин маврид олимони чунин мешуморанд, ки принципҳои берун аз меъёрҳои ҳуқуқ вучуд дошта наметавонанд.

Р.Ш. Шарофзода ҳамчунин намудҳои принципҳои ҳуқуқро ба 3 гурӯҳ:

- 1) умумиҳуқуқӣ;
- 2) байнисоҳавӣ;
- 3) соҳавӣ тақсим менамояд.

Принципҳои уҳдадории ҳарбиरो метавон аз принципҳои хизмати ҳарбӣ ҷудо намуд.

Конститутсия муҳимтарин меъёрҳо ва принципҳои муқаррар карда, инчунин, маҷмуи принципҳои возеҳ ва муайяно дар бар мегирад.

Ба андешаи як гурӯҳ олимони ватанӣ, принципҳои қонунгузории ҚТ аз Конститутсия сарчашма мегирад⁹⁵. Принципҳои конституционӣ хусусияти муайяне доранд, ки онҳоро аз доираи муқаррароти маъмулии ҳуқуқӣ берун мебароранд. Хусусияти фарқкунандаи принципҳои конституционӣ дар мавҷуд набудани сарҳади мушаххаси мазмуни ҳуқуқидошта мебошад.

Дар бораи моҳияти ҳуқуқии принципҳои конституционӣ низ фаҳмиши умумӣ вучуд надорад. Ҳамин аст, ки принципҳои конституционӣ дар назария ва амалия аксар вақт ҳамчун меъёрҳои абстрактӣ, бо мазмуни эъломиявӣ қабул карда мешаванд. Бо вучуди ин, ҳеҷ шакке нест, ки принципҳои конституционӣ институтҳои ҳуқуқии комилҳуқуқеанд, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои дар Конститутсияи ҚТ пешбинишуда дорои хосиятҳои зарурӣ мебошанд.

Принципҳои ҳуқуқ ифодаи умумитарини принципҳои асосии роҳнамо, муқаррароти ибтидоии илми ҳуқуқ дар маҷмуъ, ё як соҳаи алоҳида ё ҳатто институти он мебошанд. Масалан, К. Чернов қайд мекунад, ки «принципҳои ҳуқуқ ақидаҳои муайяне мебошанд, ки ба таври муайян ба соҳти низом ва

⁹⁵ Ниг.: Тафсири Кодекси меҳнати ҚТ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – С. 20.

татбиқи ҳуқуқ таъсир мерасонанд ва дар ниҳояти қор дар волоияти ҳуқуқ таҷассум меёбанд»⁹⁶.

Равиши доктриналӣ наметавонад ба низоми ҳуқуқии мо мувофиқат кунад. Илова бар ин, дар ин маврид масъалаи тафсири қонунгузорӣ аҳаммияти калон пайдо карда, паҳн шудани афкори олимони дар бораи шумора ва маҷмуи принципҳои ҳуқуқ ноғузир хоҳад буд.

Ҳамин тариқ, маънои принципҳои ҳуқуқӣ чунин аст: а) онҳо мазмун ва татбиқи қонунро муайян мекунанд; б) онҳо дар робита бо дигар муқаррароти ҳуқуқӣ нақши принципҳои асосӣ ва роҳнаморо мебозанд; в) онҳо асоси мақоми ҳуқуқии субъектҳои ҳуқуқро муайян мекунанд⁹⁷.

Уҳдадорӣ ҳарбӣ ҳамчун падидаи ҳуқуқӣ ба принципҳои муайян асос ёфтааст. Аз ин сабаб, принципҳои уҳдадорӣ ҳарбӣ на танҳо идеяҳо, балки принципҳои мебошанд, ки воқеан дар қонун ифода ёфтаанд.

Принципҳои хизмати давлатӣ, ки дар Қонуни федералӣ «Дар бораи асосҳои хизмати давлатии ҶР» пешбинӣ шудаанд, хусусияти универсалӣ доранд, яъне ба ҳамаи намудҳои хизмати давлатӣ дахл доранд. Аз ин рӯ, ҳамагӣ принципҳои умумии хизмати давлатӣ мебошанд.⁹⁸

А. Добровольский ханӯз дар замони Русияи подшоҳӣ принципҳои зерини хизмати ҳарбиро нишон дода буд:

- 1) дар ҚМ-и муташаккил хизмат кардан;
- 2) муҳлати муайян;
- 3) баробарӣ;
- 4) уҳдадорӣ умумӣ;
- 5) ба таври инфиродӣ иҷро кардан;

б) танҳо ба шахрвандони давлат воғузур шудан⁹⁹. Принципҳои номбаршуда дар айни замон низ аҳаммияти худро доранд, ҳарчанд

⁹⁶ Ниг.: Чернов К.А. Принцип равенства как общеправовой принцип российского права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2003. – 24 с.

⁹⁷ Ниг.: Назаров А.К. Принципы исламского уголовного права // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – №8. – С. 198.

⁹⁸ Ниг.: Военное право: Учебник. Серия «Право в Вооруженных Силах-консультант». – М.: «За права военнослужащих», 2004. – Вып. 45. – С. 176.

⁹⁹ Ниг.: Добровольский А.М. Военная повинность: Конспект лекций. – СПб., 1912. – С. 4.

мундариҷаи онҳо дар рафти таҳияи уҳдадории ҳарбӣ то имрӯз ба дигаргуниҳои зиёде рӯ ба рӯ шудааст.

Қонунгузорӣ дар ҚТ намудҳои зерини принципҳои уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбиро муайян мекунад:

1) қонуният. Генезиси принципҳои демократии қонуният на танҳо бо шакли махсуси давлатдорӣ (демократияи сиёсӣ), балки бо шакли мушаххаси шуури ахлоқии ҷамъиятӣ, ки бо арзишҳои иҷтимоӣ, ба монанди инсонпарварӣ, адолат ва эҳтиром хос аст, алоқаманд мебошад¹⁰⁰;

2) эҳтироми ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд. Сиёсати имрӯзаи давлат дар робитаи сетаарафаи инсон, ҷомеа ва давлат асос ёфтааст ва ин принцип низ гувоҳи он аст, ки сараввал ҳуқуқи озодиҳои инсон, сипас ҷомеа ва пасон давлат ҳифз карда мешавад.

3) садоқат ба Ватан ва халқи Тоҷикистон. Ватан ба одам тамоми чизи лозимаро медиҳад. Ҳар кас макони таваллудашро дӯст медорад, аммо на ба ҳар кас муяссар мешавад, ки то охир ба сарзамини худ содиқ бимонад. Бинобар ин, принципи мазкур барои хизмати ҳарбӣ муҳим аст;

4) садоқат ба Президенти ҚТ - Сарфармондеҳи Олии ҚМ-и ҚТ;

5) риояи интизоми ҳарбӣ;

6) ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои хизматчиёни ҳарбӣ ва дахлнопазирии онҳо ҳангоми иҷрои уҳдадории хизмати ҳарбӣ;

7) яккасардорӣ ва риояи мартабот;

8) вобаста набудан ба фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ¹⁰¹.

Принципҳо дар назарияи давлат ва ҳуқуқ ба ду гурӯҳ: умумӣ ва махсус тақсим мешаванд, ки мо таҷассуми онро дар қонунгузорӣ дар принципҳои болозикр мебинем, ки аз 8 принциби овардашуда дутои аввал ба принциби умумӣ дохил карда мешавад.

¹⁰⁰ Ниг.: Рустамов М.Р. Принципы законности в формировании (построении) и укреплении правового государства в Таджикистане // Вестник Таджикского национального университета. – 2015. – №3-4. – С. 131.

¹⁰¹ Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадори ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» аз 2 январи 2021, таҳти №1753 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 20.01.2023).

Дар моддаи 7 Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» принципҳои зеринро нишон додааст:

- волоияти Конститутсия ва қонунҳои ҚТ;
- афзалияти ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд;
- ягонагии низоми хизмати давлатӣ, новобаста аз таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ;
- садоқат ба Ватан ва ба халқи Тоҷикистон;
- инсондӯстӣ ва адолати иҷтимоӣ;
- хусусияти дунявӣ доштани хизмати давлатӣ;
- ғайриҳизбӣ будани хизматчиёни давлатии мақомоти дахлдори давлатӣ, ки тибқи Конститутсия ва қонунҳои ҚТ муайян гардидаанд;
- шаффофият дар хизмати давлатӣ, ба ҷуз фаъолияте, ки сирри давлатӣ ва дигар сирри бо қонун ҳифзшавандаро ташкил медиҳад;
- касбият ва салоҳиятнокии хизматчиӣ давлатӣ;
- ихтиёрӣ ва дастрас будани хизмати давлатӣ;
- ҳисоботдиҳанда будани хизматчиӣ давлатӣ;
- устувории ҳайати шахсии мақоми давлатӣ;
- баландравии мансабии хизматчиӣ давлатӣ дар асоси қобилият, истеъдод, тайёрии касбӣ ва талаботи таҳассусӣ;
- баҳодихӣ ба фаъолияти хизматчиӣ давлатӣ дар асоси дастовардҳои хизматӣ¹⁰².

Меъёр дар ин маврид вобаста ба қонунгузорию ин ё он фаъолияти шаҳрвандон бевосита ба хизмати ҳарбӣ дар сафҳои Қувваҳои ҳарбии давлат ё ба дигар шаклҳои вазифаи ҳарбие мебошад, ки ба гузаштани он мусоидат мекунанд. Мувофиқи банди 1 моддаи 2 Қонуни № 53-ҚФ, чунин хизмати ҳарбӣ танҳо дар ҚМ-и ФР, қушунҳои Гвардияи миллии ФР, қисмҳои низомии наҷотдиҳии Вазорати ҳолатҳои фавқулодаи Русия, дар баъзе мақомоти давлатӣ имконпазир аст. Аз баррасии принципҳои мазкур маълум мешавад, ки мазмуни хизмати ҳарбӣ на танҳо «хизмат бо силоҳ дар даст», балки як навъ

¹⁰² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» 2 январи 2021, таҳти №1753 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.01.2023).

хизмати ёрирасон мебошад. Воқеан, ичрои хизмати ҳарбӣ дар вазифаҳои ҳарбӣ ё воҳидҳои ҳарбӣ, ки иштироки бевосита дар муборизаи мусаллахро дар бар намегирад, шакли мукаммали уҳдадорӣ ҳарбӣ мебошад.

Принсипи муҳлати муайян меёри муқаррар намудани муҳлати адои хизмати ҳарбиро тақозо мекунад, ки маънои духӯра дорад ва бояд муҳлати адои хизмати ҳатмии ҳарбӣ муайян карда шавад. Мувофиқи моддаи 43 Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» муҳлати хизмати ҳарбии ҳатмии хизматчиёни ҳарбӣ бо тартиби зерин муқаррар карда мешавад:

1) барои онҳое, ки хизмати ҳарбии ҳатмии муҳлатнокро дар вазифаҳои сарбозон ва сержантҳо адо мекунанд - 24 моҳ, барои шахсони дорои таҳсилоти олии касбӣ - 12 моҳ;

2) барои онҳое, ки хизмати ҳарбиро дар ҳайати захираҳои даъвати сафарбарӣ дар вазифаҳои сарбозҳо ва сержантҳо адо мекунанд - 1 моҳ¹⁰³.

Аз тарафи дигар, бояд синну соли ичрои уҳдадорӣ ҳарбӣ муқаррар карда шавад. Дар ҚТ дар асоси моддаи 29 қонуни болозикр шаҳрвандони ҷинси марди аз 18 то 27-солаи дар қайди ҳарбӣ қарордошта ё шаҳрвандоне, ки уҳдадоранд дар қайди ҳарбӣ бошанд ва барои ба таъхир гузоштани муҳлати даъват ё озод шудан аз даъват ба хизмати ҳарбии ҳатмии муҳлатнок ҳуқуқ надоранд, ба хизмати ҳарбӣ ба ҚМ-и ҚТ, қушунҳо ва воҳидҳои дигари ҳарбӣ, ки мутобиқи Қонуни мазкур дар онҳо хизмати ҳарбӣ пешбинӣ гардидааст, дар вазифаҳои сарбоз ва сержант даъват карда мешаванд. Дар давраи сафарбаркунӣ, вазъияти ҳарбӣ ва ҷанг ин принсип аҳаммияти худро гум накарда, ба таври дигар амал мекунад ва давомнокии хизмати ҳатмии ҳарбиро бо мавҷудияти ин асосҳо вобаста мекунад, на бо давраи мушаххас.

Хусусияти дигари характерноки интизоми ҳарбӣ, бешубҳа, итоаткорӣ ҳарбие мебошад, ки ба принсипи ягонагии фармондеҳ асос ёфтааст. Фармонҳо бояд бечунучаро, дақиқ ва сари вақт иҷро карда шаванд¹⁰⁴. Муҳокимаи

¹⁰³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи уҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» аз 2 январи 2021, №1753 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.01.2023).

¹⁰⁴ Военное право: Учебник. Серия «Право в Вооруженных Силах – консультант». – М.: «За права военнослужащих», 2004. – Вып. 45. – С. 204.

фармон ғайри қобили қабул аст ва итоат накардан ё дигар иҷро накардани фармон ҷинояти ҳарбӣ мебошад.

Принсипи баробарӣ талаб мекунад, ки ҷихати иҷрои уҳдадории ҳарбӣ барои ҳамаи шахрвандон шароити баробар муҳайё карда шавад. Таъхир ва озодкуниҳои гуногун аз даъват ба хизмати ҳарбӣ ба таври қонунӣ муқаррар карда шудаанд, ки боиси дар ҳаҷми нобаробар ба зиммаи категорияҳои гуногуни шахрвандон гузоштани уҳдадории ҳарбӣ мегардад. Дар як қатор давлатҳои хориҷӣ муҳлати адои хизмати ҳатмии ҳарбӣ барои категорияҳои гуногуни шахсони ҷавобгар фарқ карда мешаванд. Ин комилан мантиқӣ буда, вайронкунии принсипи баробарӣ маҳсуб намешавад, зеро «муносибати баробар ба субъектҳои расман баробар»-ро дар назар дорад, ки «ба шахсони ба категорияҳои гуногун тааллуқдошта додани кафолатҳои баробарро талаб намекунад», балки зарурати ба эътибор гирифтани тафовутҳои воқеии байни шахсони қонунгузorro истисно намекунад. Ҳамин тавр, қонунгузор ин принсипро вайрон накарда, балки нобаробарии мавҷудаи байни шахсоне, ки ба уҳдадории ҳарбӣ дар асоси як қатор принсипҳои ҳуқуқӣ вазифадоранд, риоя мекунад.

Принсипи ҳатмӣ иҷрои уҳдадории ҳарбиرو аз ҷониби ҳамаи шахрвандони қобили амал талаб мекунад. Ин, пеш аз ҳама, зарурати муайян кардани қобилият ба хизмати ҳарбӣ аз рӯйи вазъи саломатӣ ва ба зиммаи шахрвандон гузоштани танҳо он шаклҳои уҳдадории ҳарбиеро дар назар дорад, ки онҳо иҷро карда метавонанд. Дар асоси ин принсип талаботи мушаххаси саломатӣ муқаррар карда шудааст, ки номувофиқии онҳо адои хизмати ҳарбӣ дар қисмҳои алоҳидаи ҚМ ва қисмҳои ҳарбӣ, хизмати ҳарбӣ бо даъвати ҳарбӣ ё, умуман, иҷрои уҳдадорихои ҳарбиرو пешгирӣ мекунад. Дар баробари ин, сифатҳои ахлоқӣ дар муайян кардани қобилияти шахрвандон барои адои хизмати ҳарбӣ кам нестанд. Маҳз аз ҳамин сабаб қонунгузорӣ шахрвандонро, ки намудҳои алоҳидаи ҷазои ҷиноятиро адо мекунанд ё доғи судии бардоштанашуда доранд, ба даъвати ҳарбӣ дохил намекунад.

Принсипи хизмати инфиродӣ ҳамчун роҳи ягонаи имконпазири иҷрои уҳдадории ҳарбӣ иҷрои онро дар шакли натуравӣ дар назар дорад. Ҳамин аст,

ки меъёрҳои қонунгузори ҳузури шахсии даъватшавандагонро барои иҷрои корҳои даъват ва бақайдгирии ҳарбӣ талаб мекунад.

Принсипи шаҳрвандӣ доираи шахсонро, ки уҳдадорҳои ҳарбӣ доранд, тавассути ҷорӣ намудани меъёри расмии мавҷудияти шаҳрвандӣ ҳамчун шарт зарурии ба зиммаи шахс гузоштани уҳдадории ҳарбӣ маҳдуд мекунад. Сарфи назар аз истифодаи умумии ин принсип, ҳатто он дар амалияи давлатҳои алоҳида хусусиятҳои худро дорад. Масалан, дар ИМА на танҳо шаҳрвандони ин кишвар, балки мардоне, ки дар қаламрави он ба таври доимӣ истиқомат мекунад ва ба синни 18 расидаанд, бояд дар қайди ҳарбӣ бошанд. Дар Ҷумҳурии Кипр, дар баробари принсипи шаҳрвандӣ, даъвати ҳарбӣ ба принсипи хунӣ асос ёфтааст, ки мувофиқи он ба ғайр аз шаҳрвандони ин кишвар, шахсоне низ дар қайди ҳарбӣ ҳастанд, ки ҳадди ақал яке аз волидонашон кипрӣ аст. Чунин ба назар мерасад, ки принсипи шаҳрвандӣ аз зухуроти расмии робитаи устувори ҳуқуқии инсон ва Ватан бармеояд. Дар Исроил низ уҳдадории ҳарбӣ бо институти шаҳрвандӣ кам алоқамандӣ дорад ва ба хизмати ҳарбӣ метавонанд шахсони бетабаа, ғайррезидент ва дорандагони душаҳрвандӣ ҷалб карда шаванд¹⁰⁵.

Бояд эътироф кард, ки уҳдадории ҳарбӣ ба ғайр аз принсипҳои, ки дар боло зикр шуд, боз принсипҳои дигар дорад. Принсипи гурӯҳи, ки дар иҷрои уҳдадории ҳарбӣ бевосита ба принсипи баробарӣ алоқаманд буда, талаб мекунад, ки ҳангоми танзими шароит ва ҳаҷми уҳдадории ҳарбӣ тафовути байни шаҳрвандон на дар алоҳидагӣ, балки нисбат ба категорияҳои шаҳрвандон ба назар гирифта шавад. Ҳамин тариқ қонунгузор ҳангоми муқаррар кардани хусусиятҳои иҷрои уҳдадории ҳарбӣ меъёрҳои расмиро барои гурӯҳи шаҳрвандоне, ки дар шароити якхела қарор доранд, таҳия менамояд.

Принсипи шартӣ ва муттасилии таърихӣ даъватро ҳамчун як ниҳоди хеле консервативӣ дар асоси таҷрибаи қаблии таърихӣ ва анъанаҳои миллии давлат

¹⁰⁵ Слесарский, К.И. Современные правовые модели воинской обязанности [Текст] / К.И. Слесарский // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2018. – №5 (72). – С. 47.

тавсиф мекунад. Масалан, дар Дания сокинони Гренландия ва чазираҳои Фарер ба хизмати ҳарбӣ даъват карда намешаванд¹⁰⁶.

Таҳқиқ нишон медиҳад, ки дар ҳар як давлат даъвати ҳарбӣ ба яке аз ду принципи алтернативӣ асос меёбад: универсалӣ ё интиҳобӣ. Санадҳои байналмилалӣ иҷозат намедиҳад, ки як гурӯҳ аз уҳдадориҳои ҳарбӣ ё аз шаклҳои инфиродии он, тибқи ягон меъёр ғаразнок, озод карда шавад, балки тибқи ин принцип хизмати ҳарбӣ бояд ҳамагонӣ бошад. Интиҳобот, баръакс, усулҳои иловагии интиҳоби шахрвандонро дар асоси усули эҳтимолият (масалан, лотерея) чорӣ мекунад. Ҳамин тавр, дар Мексика барои ин мақсад тӯбҳои сафед ва сиёҳ (дар баъзе мавридҳо низ кабуд) ва дар Дания рақамҳо истифода мешаванд. Вобаста ба қуръа аз ҷониби даъватшаванда зарурати хизмати ҳарбӣ муайян карда мешавад¹⁰⁷.

Бояд гуфт, ки ба маънои аслии уҳдадориҳои ҳарбӣ дар ягон давлат универсалӣ набуда, барои категорияҳои алоҳидаи шахрвандон аз иҷрои уҳдадориҳои ҳарбӣ ё шаклҳои алоҳидаи он ҳамеша озодкунӣ мавҷуд аст. Вале ин ба принципи универсалӣ мувофиқат мекунад, ба шарте ки ба тасодуф, ихтиёри озоди шахсони мансабдор, нобаробарии конституционӣ ва ҳуқуқи шахрвандон асос наёфта бошад. Ҳамин тавр, соли 1874 эълон карда шудани даъвати умумии ҳарбӣ дар Империяи Русия нобаробарии синфӣ мавҷударо дар бобати ба зиммаи субъектҳо гузоштани уҳдадориҳои ҳарбӣ барҳам дод¹⁰⁸.

Принсипҳои дигар, аз қабилӣ қонуният, адолат, оқилона, инсондӯстӣ, таносуби манфиатҳои ҷамъиятӣ ва хусусӣ, мутаносибӣ, ба мақсаднокӣ, самаранокӣ, ягонагӣ ва универсалии танзими ҳуқуқи роҳи набояд фаромӯш кард. Ин принсипҳо бевосита принсипҳои уҳдадориҳои ҳарбӣ ҳамчун институти ҳуқуқӣ нестанд, балки хусусияти соҳавӣ ё умумӣ-ҳуқуқӣ доранд.

Принсипҳои уҳдадориҳои ҳарбӣ тамоми танзими ҳуқуқи уҳдадориҳои ҳарбиро фаро гирифта, асоси онро ташкил медиҳанд. Дар баробари ин, дар

¹⁰⁶ Слесарский К.И. Правовые принципы воинской обязанности // Право в Вооруженных Силах - Военно-правовое обозрение. – 2018. – №12 (257). – С. 112.

¹⁰⁷ Конституция Дания. 5-уми июни соли 1953 қабул шудааст. [Манбаи электронӣ] URL: <https://legalns.com/download/books/cons/denmark.pdf> (Санаи мурочиат: 10.06.2022).

¹⁰⁸ Устав о воинской повинности от 1 января 1874 года [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://nnov.hse.ru/ba/law/igpr/ustav_o_voinskoj_povinnosti_1874 (санаи мурочиат: 30.04.2022).

байни принципҳои мавриди баррасӣ қарордошта принципҳои ҳуқуқи мутобиқшудаи умумии ҳуқуқӣ ва соҳавӣ ва принципҳои уҳдадории ҳарбӣ ҳамчун институти ҳуқуқӣ ҷой доранд.

Имрӯз давлати мо ба марҳилаи нави тараққиёт қадам мегузорад. Моҳияти он дар мустаҳкам шудани давлат, дар зухуроти рӯзафзуни манфиатҳои миллӣ мебошад. Ин чунин маъно дорад, ки воситаҳои нави амалӣ гардондани ин манфиатҳоро ҷустуҷӯ кардан лозим аст. Дар баробари ин, ба амал баровардани қарзи шаҳрвандӣ барои ҳифзи Ватан вобаста ба шароити мушаххас, инчунин, ба хусусияту имкониятҳои фардии шахс кори бисёрҷабҳа мебошад. Аз ин ҷост, ки дар тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷавонон нақши муассисаҳои давлатию ҷамъиятӣ, аз ҷумла муассисаҳои таълимӣ хеле меафзояд¹⁰⁹.

Аз таҳлилҳои боло бармеояд, ки уҳдадории ҳарбӣ имрӯз вобаста ба ҳимояи давлат ва манфиатҳои он муҳим буда, он на танҳо дорой хусусиятҳои муайян, балки фарогири принципҳо мебошад. Аммо вобаста ба талаботи замон ва рушди ҷомеа уҳдадории ҳарбӣ ба як қатор тағйирот ва дигаргунӣ ниёз дорад.

1.2. Масъалаҳои таърихии уҳдадории ҳарбӣ

Фарҳанги ниҳоят рангин ва нотакрори ҷаҳони муосир маҳсулу офаридаи халқ ё миллати ҷудоғона, мамлакат ё кишвари мушаххас набуда, ҳосили муборизаҳо ва кӯшишҳои ҷандинасраи тамоми мардуми ҷаҳон аст. Ғановатмандӣ ва зебоии фарҳанги муосир марбут ба он аст, ки ҳар қавму халқ, миллат дар тули таърих роҳи мушаххаси худро паймуда, дар фарозу нишеби зиндагӣ асолату ҳувияти собит ва соҳиби расму анъана ва суннатҳои нотакрори худ гашта, ба забони хеш такаллум мекунад ва ганҷинаҳои арзишманд эҷод менамояд ва дар ташаккули фарҳанги бузурги инсонӣ саҳми

¹⁰⁹ Ниг.: Чайковский А.А. Трансформация гражданской ответственности в современном мире: воинский долг и воинская обязанность // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2020. – №5-3. – С. 181.

худро мегузорад¹¹⁰. Агар мо ба роҳи паймудаи инсоният бо чашми хирад нигарем, бароямон аён мегардад, ки таърихи ҷомеаи инсонӣ, ба маънии дигари ин ибора, таърихи пайдоиш, ташаккулу такомул ва ниҳоят таназзулу эҳёи дигарбори низоми ҷомеа ва бурду бохти тамаддунҳост¹¹¹.

Бояд қайд кард, ки дарки уҳдадорӣ дар фарҳангҳои гуногун, давраҳои таърихӣ ва заминаҳои иҷтимоӣ фарқ мекунад. Уҳдадориҳои мушаххасе, ки ба шахсони алоҳида гузошта шудаанд, бо мурури замон тағйир меёбанд, зеро арзишҳо ва ниёзҳои ҷомеа дар таҳаввулот қарор доранд.

Аз ин рӯ, омӯзиши рушди таърихии уҳдадориҳои ҳарбӣ барои дарки амиқи мавзӯи муҳим аст, зеро институти уҳдадорӣ ва дар умум, уҳдадориҳои ҳарбӣ дар тури таърих роҳи тулониеро тай намудааст.

Сарчашмаҳои уҳдадориҳои ҳарбиро метавон ба марҳилаи пешаздавлатии инкишофи ҷамъияти инсонӣ рабт дод. Дар ин рӯзгор ҳар як мард ҷанговар ҳисобида мешуд ва ҳучумҳоро гурӯҳҳое, ки дар асоси қабилаҳо ё иттиҳодияҳои мардони қабила ташкил шуда буданд, анҷом медоданд¹¹². Амалҳои мудофиавӣ ба муборизаи табиӣи биологии қабила барои мавҷудият асос ёфта буданд. Дар ин марҳила падидаҳои низоъҳои ҳарбӣ ва муносибатҳои дахлдори иҷтимоӣ барои иштирок дар онҳо дар марҳилаи пайдоиш ва ташаккул қарор доранд. Ҳамин тариқ, иштироки ихтиёрӣ ва ҳатмӣ дар ҳучумҳо ва мудофиаи қабила, инчунин, навъҳои гуногуни меъёрҳои иҷтимоӣ, ки ба танзими ин муносибатҳои ҷамъиятӣ нигаронида шудаанд, омехта ва ҷудонашаванда мебошанд. Чунин вазъият барои ҷомеаҳои муосир, ки дар марҳилаи поёнии рушди иҷтимоӣ қарор доранд, хос аст.

Ба андешаи муҳаққиқон И.Б. Буриев ва Х.Х. Хушвахтзода, мансаби сарвари ҳарбӣ ҳанӯз дар ҷомеаҳои тодавлатӣ ба вучуд омада буд¹¹³.

¹¹⁰ Ниг.: Раҳмонов Э.Ш. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ. – Душанбе: Ирфон. 2002 – С. 14.

¹¹¹ Ниг.: Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён (китоби сеюм) – Душанбе: Ирфон. 2002. – С. 26.

¹¹² Ниг.: Кревельд М. Расцвет и упадок государства / пер. с англ. под ред. Ю. Кузнецова и А. Макеева. – М.: ИРИСЭН, 2006. – С. 18-19.

¹¹³ Ниг.: Хушвахтзода Х.Х. Исторические институты военного управления в Таджикистане и их современное значение. – Худжанд, 2023. – С. 14; Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. – Душанбе, 2007. Т. 2. Ч. 1-2. – С. 55.

Уҳдадории ҳарбӣ дар давлатдориҳои қадим ва асримиёнагӣ дар тамоми давраи замони вазифаи пуршараф ҳисобида шуда, ба он гурӯҳи муайяни ашхос роҳ меёфтанд. Масалан, дар Рими қадим хизмати ҳарбӣ афзалияти табақаи ашроф буд ва танҳо пас аз ислоҳоти Гай Мария дар соли 107 пеш аз мелод табақаҳои дигар ба хизмати ҳарбӣ имкон пайдо карданд. Мувофиқи ин ислоҳот ва ислоҳоти минбаъда, хоҳишмандони ихтиёрӣ ба хизмати ҳарбӣ афзуд, зеро Рим дар он замон аз ҷиҳати ҳарбию иқтисодӣ тараққӣ карда буд ва бар ивази хизмат ба сарбозон хона, замин ва ҳатто молу мулк тақдим мекард. Маҳз ҳамин омил Римро яке аз пурзӯртарин империяҳои дунё гардонд¹¹⁴.

Дар асрҳои миёна, уҳдадории ҳарбӣ ба воситаи ғуломон иҷро карда мешуд. Яъне, феодалон барои таъмини шоҳ бо лашкар дар ҳолати зарурӣ уҳдадор буданд, ки ғуломонашонро барои иҷрои ин кор пешбарӣ намоянд.

Дар тули таърихи халқи тоҷик давраҳои зерини рушди илми ҳарбӣ, дар маҷмӯъ, уҳдадории ҳарбию муайян кардан мумкин аст: ориёӣ (зардуштӣ), давраи Ҳахоманишиён, Сосониён, арабҳо, Сомониён, давлатҳои турк, муғулҳо, темуриён, манғитҳо, шуравӣ ва замони соҳибистиклолӣ. Чунин тасниф тақия ба давраҳои ҳукмронии сулолаҳо сурат гирифт, ки ба андешаи мо, таърихи инкишофи институти уҳдадории ҳарбию возеҳтар инъикос менамояд.

Мавриди зикр аст, ки уҳдадорӣ дар заминаҳои динӣ нақши муҳим дошта, аксар вақт ҳамчун ҷанбаи марказии уҳдадориҳои руҳӣ ва ахлоқии шахс фаҳмида мешавад. Анъанаҳои динҳои гуногуни ҷаҳонӣ аҳаммияти иҷрои уҳдадориҳои худро ҳамчун роҳи пешбурди зиндагии шоиста таъкид мекунанд.

Уҳдадорӣ як қорҷӯбаи ахлоқиро дар таълимоти динӣ таъмин мекунад. Матнҳо ва таълимоти динӣ аксар вақт уҳдадориҳо ва масъулиятҳои мушаххасро нишон медиҳанд, ки шахсон алоҳида бояд иҷро кунанд.

Бояд қайд кард, ки уҳдадориҳои мушаххас ва таъкиди онҳо дар анъанаҳои динҳои гуногун фарқ карда, барои пайравонашон марказӣ ва муҳим ҳисобида

¹¹⁴ Ниг.: Меркулов И.В. К вопросу о привлечении бедных граждан на военную службу в республиканском Риме // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4: История. Регионоведение. Международные отношения. – 2010. – №2(18). – С. 66-72; Слесарский К.И. Военная обязанность как элемент конституционно-правового статуса гражданина Российской Федерации. – С. 18.

мешаванд. Илова бар ин, тафсир ва фаҳмиши уҳдадорихо дар доираи анъанаи ҳар дин дар байни пайравони он низ фарқ мекунад.

Дар таърих роҳҳои гуногуни даъват ба артиш вучуд доштааст, ки роиҷтарини он ба тариқи зер аст:

- зархаридӣ. Зархарид шахсе мебошад, ки на бо сабабҳои идеологӣ, миллӣ, сиёсӣ (бо ин ё он гурӯҳи идеологӣ мансуб ва ба натиҷаи низоъ манфиатдор нест) ва ба муноқишаи мусаллаҳона баҳри манфиати шахсӣ ворид мешавад¹¹⁵.

Раванди зархаридиро ба се давраи таърихӣ тақсим мекунам¹¹⁶:

- пайдоиш ва таҳаввули зархаридӣ ҳамчун институти хизмати ҳарбӣ, шакли ташкили ҳарбӣ (асрҳои II-III пеш аз милод – асри XIX);

- рушди зархаридӣ ҳамчун воситаи сиёсати давлатӣ хангоми даргириҳои мусаллаҳона (асри XX);

- ҳолати кунунии зархаридӣ (охири асри XX - ибтидои асри XXI).

Ҳокимон аз замонҳои қадимтарин ба ин тарзи ташкили лашкар назар мекарданд, зеро ҳолатҳое ба вучуд меомад, ки ба лашкари доимамалкунанда бовар карда намешуд, ё лашкари доимӣ кифоягӣ намекард.

- иҷрои уҳдадорӣ. Ин навъи таъсиси лашкар аз замонҳои қадим ба вучуд омада, то имрӯз аҳаммияти ҳудро гум накардааст ва вобаста ба ин масъала поёнтар таҷрибаи давлатҳои ҷаҳон оварда мешавад.

- иҷрои вазифаи муқаддаси динӣ. Аслан, бештари дину оинҳо дар паҳн кардани андешаҳои худ аз роҳи мубориза истифода карда, иштирок дар ин гуна муборизаро аз вазифаҳои муқаддаси пайравонашон мешумориданд. Ҷиход (ғазо) дар ислом, ҷангҳои салибӣ дар масеҳият ба ин мисол шуда метавонад, вале чунин муборизаҳо дар дину оинҳои қадимӣ низ будааст. Масалан, тибқи «Шоҳнома» ҷанги Рустам бо девҳо ва муборизаҳои Исфандиёр аз ҳамин қабиланд¹¹⁷.

¹¹⁵ Ниг.: Guiora Amos N. Top Ten Global Justice Law Review Articles 2008/ Oxford University Press, 2009. – P. 175.

¹¹⁶ Ниг.: Алибаева Г.А. История наемничества: криминологический аспект // Вестник АГТУ. – 2007. – №3. – С. 249

¹¹⁷ Ниг.: Муминов М.Н. Джихад // Развитие предпринимательского, коммерческого и туристического законодательства в период Государственной независимости Республики Таджикистан: материалы научно-практической конференции (18 мая 2018) // Под редакцией кандидатов юридических наук, доцентов Рахмона Д.С. и Сангинова Д.Ш. – Душанбе: «Эр-граф», 2018. – С. 294.

- муборизаи озодихоҳӣ. Ин навъи мубориза бевосита бархоста аз мардум мебошад. Вақте зулму ситами истилогар ба мардум зиёд мешавад, онҳо барои дафъи он ба мубориза меҳезанд. Дар тамоми рӯи замин ягона халқияте, ки бо аҷнабиён ва шохони истилогар садҳо маротиба мубориза бурдаву боре сар хам накардааст, халқи тоҷик мебошад, ки бо фарзандони фарзонаи худ, аз қабиле Томирис, Фрада, Шерак, Бес, Спитамен, Деваштич, Ғурак, Муқаннаъ, Абумуслим ва даҳҳо дигарон метавонад фахр кунад. Аз назари таърихӣ муборизаи Абумуслим ҷолиби диққат аст, зеро ин мубориза Хилофати Умавиёнро аз байн бурда, Аббосиёнро ба сари ҳокимият овард.

Вақте суҳан дар бораи таърихи халқи тоҷик меравад, дотсент Н.И. Бобоева дуруст қайд мекунад, ки асрҳои X-XI дар таърихи давлатдории тоҷикон дар ҳақиқат «давраи тиллоӣ» ба ҳисоб меравад, зеро рушди минбаъдаи ҳокимияти давлатиро муайян кардааст. Маҳз дар ҳамин давра институтҳои ҳокимияти давлатии ориёӣ-тоҷикон аз нав зинда шуданд¹¹⁸, ки бо рушди низоми давлатдорӣ институти уҳдадорӣ ҳарбӣ низ инкишоф меёбад.

Зардуштӣ яке аз қадимтарин динҳои монотеистӣ дар ҷаҳон буда, таърихи ғаниии беш аз 3000 – сол дорад. Дин ба номи асосгузори он Зардушт, ки дар асри VI пеш аз милод зиндагӣ кардааст, номгузори шудааст. «Аҳаммияти он (Зардуштӣ) дар даврони «инқилоби илмию техникӣ ва хиради ноосферӣ» бештар шудааст. Ба ин маънӣ, масъулияти ахлоқӣ бояд фарогири тамоми соҳаҳо ва арсаҳои ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии ҷомеа гардад»¹¹⁹.

Баъди истилои арабҳо дар асри VII мелод дар Эрон ва Осиёи Миёна дини зардуштӣ коҳиш ёфт ва бисёре аз зардуштиён маҷбур шуданд, ки исломро қабул кунанд. Бо вучуди ин, дин дар байни як гурӯҳи хурд боқӣ монд.

Низоми ҳуқуқии дини зардуштӣ, ки бо номи қонуни авестой маъруф аст, низоми ҳуқуқии мураккаб ва хеле инкишофёфта буда, таълимоти ахлоқии динро инъикос мекунад. “Яке аз бузургтарин низоми ҳуқуқии ҷаҳони қадим “низоми ҳуқуқи зардуштӣ” мебошад, ки онро муаррихони ҳуқуқ бисёр вақт

¹¹⁸ Ниг.: Бобоева Н.И. Эволюция государственной власти в историческом Таджикистане (IX-XIV вв.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2014. – С. 3.

¹¹⁹ Ниг.: Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён (китоби сеюм). – Душанбе: Ирфон, 2006. – С. 21.

фаромӯш мекунад”¹²⁰. Ба андешаи У.А. Азиззода низоми ҳуқуқи зардуштӣ яке аз аввалин низомҳои бонуфузи динӣ-фалсафӣ ва ҳуқуқӣ ба шумор меравад¹²¹.

Сарчашмаҳои ҳуқуқ дар дини зардуштӣ ба ташвиқи тартиботи иҷтимоӣ ва покии маънавӣ, инчунин, барои ҳалли баҳсҳои ҳуқуқӣ ва таъмини адолат заминаҳо гузоштааст. Омӯзиши ваҳйи илоҳӣ ва тафсири инсонӣ як низоми ҳуқуқи чандир ва динамикӣ эҷод мекунад, ки дар тури ҳазорсолаҳо таҳаввул ёфтааст.

Дар оини зардуштӣ мафҳуми уҳдадорӣ бо ғояи масъулияти шахсӣ ва сарнавишти руҳонӣ зич алоқаманд аст. Уҳдадорие, ки дар дини зардуштӣ бо номи «аша» маъруф аст, мафҳуми бунёдиест, ки ба уҳдадории мардум ба зиндагӣ, тибқи таълимот ва қонунҳои дин ишора мекунад¹²².

Аша аксар вақт ҳамчун «ҳақиқат» ё «адолат» тарҷума карда шуда, марказмехварии принципҳои ахлоқиро ифода мекунад, ки дар дини зардуштӣ доранд. Ин принципҳо ростқавлӣ, адолат, ҳамдардӣ ва эҳтиром ба дигаронро дар бар мегирад. Зиндагӣ бо риояи аша вазифаи ҳар як зардуштӣ маҳсуб мешавад¹²³.

Мафҳуми аша уҳдадорӣ дар дини зардуштӣ барои анҷоми сарнавишти маънавӣ ва расидан ба покии маънавӣ зиндагии масъулиятноки ахлоқиро таъкид карда, як ҷанбаи бунёдии динро муаррифӣ мекунад ва барои зардуштиён дар ҳаёти ҳаррӯзаи онҳо ҳамчун як усули роҳнамо хизмат менамояд.

Дар дини зардуштӣ чунин уҳдадорӣҳо вучуд доранд, ки одамон бояд онҳоро иҷро кунанд:

¹²⁰ Холикзода А.Г. Понятие зороастрийской правовой системы: самобытность регуляции и особенности источников // Юридическая наука: история и современность. – 2018. – №11. – С. 181.

¹²¹ Ниг.: Азиззода У.А., Бобохонов Ф.А. Защита прав человека от клеветы и оскорбления в зороастрийской правовой системе // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – №5. – С. 255.

¹²² Ниг.: Ахурамазда // Анкилоз — Банка. – М.: Большая российская энциклопедия, 2005. – С. 581.

¹²³ Ниг.: Аша Вахишта // Мифы народов мира: Энцикл. в 2 т. / гл. ред. С. А. Токарев. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – Т. 1: А-К. – С. 142.

1. Ибодатҳо: намози ҳаррӯза, риояи идҳои динӣ ва ширкат дар расму оинҳои мазҳабӣ. Ин уҳдадориҳо барои нигоҳ доштани робитаи мустаҳкам бо маъбуд ва таъмини покии руҳ зарур доништа мешаванд.

2. Уҳдадориҳои иҷтимоӣ, ки барои таҳкими ризоияти иҷтимоӣ ва эҷоди ҷомеаи одилона ва баробар заруранд.

4. Уҳдадориҳои хонаводагӣ: ғамхорӣ дар бораи падару модар, тарбияи фарзанд аз рӯйи арзишҳои зардуштӣ ва мусоидат ба беҳбудии хонаводаи бузургро дар бар мегирад.

Дар дини зардуштӣ ба монанди ҳама оину динҳо уҳдадориҳои ҳарбӣ ҳамчун як категорияи ҳуқуқие, ки имрӯз фаҳмида мешавад, вучуд надошт, балки мубориза ҷиҳати таблиғи андешаҳои динӣ, ҳамзамон, ҷонфидоӣ барои марзу бум ва ҳифзи зану фарзанд ва молу мулк аз вазифаҳои муқаддаси ҳар марди эътиқодманд, сарфи назар аз сину сол ва ҷойгоҳи иҷтимоӣ, доништа мешуд.

Андешаҳои дигари диние, ки дар сарзаминҳои тоҷикнишин интишор ёфтаву дар ҳама ҷанбаҳои зиндагӣ таъсир доштааст, андешаҳои исломӣ мебошанд. Дини ислом бо интишор ёфтани худ дар ин диёр ба андешаҳои зардуштӣ хотима гузошт. Ба андешаи Б.А. Сафарзода, «Ислом ба ташаккули ҳуқуқи давлатдорӣ, фарҳангу зиндагии бисёр халқҳои Осиёи Миёна ва Шарқ таъсири ҳалқунанда расонд»¹²⁴. Омӯзиши дини Ислом дар ҚТ аз зарурати ба эътибор гирифтани таҷрибаи таърихӣ, муайян кардани арзишҳои умумиинсонӣ, ки ба ин дин хос буда, ба рушди ҳуқуқи муосир таъсири мусбат расонида метавонад, вобаста аст.

Ба андешаи Э.А. Петров, Қуръон ва суннат сарчашмаи ҳуқуқ ва қоидаи рафтор барои мусулмонон ба ҳисоб меравад¹²⁵.

Уҳдадориҳои ҳарбӣ дар ислом низ ба маънои имрӯза нест. Ба андешаи В.Г. Самигулин, дар назди арабҳо сафарбаркунӣ (мобилизатсия) ва ҷиҳод мафҳумҳои айнианд¹²⁶.

¹²⁴ Сафаров Б.А. Раннее исламское государство и формирование исламских представлений о власти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2010. – С. 3.

¹²⁵ Ниг.: Петров Э.А. Государственно-политические конфликты институтов российского и мусульманского права в процессах реализации социальной доктрины ислама: автореф. дисс. канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2003. – С. 4.

¹²⁶ Ниг.: Самигулин В.К. Правовое регулирование воинской повинности в арабском халифате // Юридический вестник Кубанского государственного университета. – 2017. – №3(32). – С. 36.

Аз ин рӯ, дар таълимоти исломӣ оид ба навъҳои гуногуни ҷиход муқаррарот мавҷуд аст, аз ҷумла инҳоро ҷудо мекунанд:

Баргузори амалиёти ҷангӣ барои ҳифзи ҷону моли мардум, ҳифзи давлат аз таҷовуз дар Ислому вочиб (фарз) аст. Муслмононе, ки дар ҷангҳо иштирок мекунанд, муҷоҳидин ва ғозӣ номида мешаванд. Муслмононе, ки дар ҷангҳо кушта шудаанд, шаҳид номида мешаванд ва дар назди Аллоҳ яке аз баландтарин ҷойҳоро ишғол мекунанд ва вориди биҳишт мешаванд.

Ҷиход бар зидди бадихо (нафс, «ҷиходи дил»). Муборизаи инфиродии ҳар як муслмон бар зидди иллатҳои ӯ мушкултарин шакли ҷиход аст, зеро инсон бидуни рафъи ҳавасҳо ва иллатҳои маънавии худ наметавонад барои тантанаи идеалҳои дин мубориза барад.

Ҷиходи ҳарбӣ. Зарурати он ба миён меояд, агар дар ягон кишвар муслмонон зулм карда шавад.

Ҷиходи забон. Амри таъйидшуда ва наҳӣ аз он ҷӣ маҳкум шудааст¹²⁷.

Ҷиход бо илми худ. Омӯзиши илмҳои гуногун, донишомӯзӣ, боиси такмили шахсияти инсон мегардад ва муҳолифи ҷаҳолат аст. Ҷиход тавассути паҳн кардани дониши ҳақиқии Ислому.

Ҷиход бо молу мулк. Яъне, тамоми дороии худро дар роҳи Худо, ба камбизоатон ва манфиати ҷомеа хайр кардан¹²⁸.

Мафҳуми ҷиходи ҳарбӣ (муборизаи мусллаҳона барои интишори ислом) барои ғайримуслмонон мафҳуми асосии вожа гардида, «ҷанги муқаддас» номида шудааст¹²⁹. Бархе аз муаллифони муосири муслмон ба тафсири васеътари мафҳум исрор меварзанд, ки фарохтар аз маънои хунрезӣ ва «ҷанги муқаддас» аст¹³⁰.

Масалан, «Ҷиходи бузург», яъне руҳӣ аз «ҷиходи хурд», яъне муборизаи мусллаҳона хеле болотар гузошта шудааст. Муслмонон барои тасдиқи ин

¹²⁷ Ниг.: Резван Е.А. Зеркало Корана // Звезда. – 2008. – №11.

¹²⁸ Ниг.: Куръони карим (асл ва матни тарҷумаи тоҷикӣ). – Душанбе, «Ирфон», 2007. – С. 34.

¹²⁹ Ниг.: Джихад // Ислам: Словарь атеиста. Под общ. ред. М. Б. Пиотровского, С.М. Прозорова. – М.: Политиздат, 1988. – С. 68

¹³⁰ Ниг.: Peters R. Islam and Colonialism. The doctrine of Jihad in Modern History. – Mouton Publishers, 1979. – P. 118

гуфтори ҳазрати Муҳаммад (с)-ро мисол меоранд: «Мо аз ҷиҳоди хурд ба ҷиҳоди бузург баргаштем».

Таҳлили ҳадисҳои воридшуда дар «Саҳеҳ ал-Бухорӣ», ки аз сарчашмаҳои асоси аҳли суннат мебошад, дар бораи ҷиҳод нишон медиҳад, ки дар 97% ҳолат дар бораи ҷанги муқаддас ҳамчун вазифаи динии муъминон ва танҳо 3% дар бораи муборизаи дохилӣ барои покии ахлоқӣ суҳан меравад¹³¹.

Ба андешаи В.И. Кудашов ва Т.В. Излученко, дар натиҷаи инкишофи ҳаракати фундаментализми исломӣ дар асрҳои ХХ-ХХІ мафҳуми «ҷиҳод» ҳамчун уҳдадорӣ ҳар як мусалмон ҳисобида мешавад, дар ҳоле ки арзишҳои аслии Исломо бояд аз андешаҳои ифротгароёна ҷудо намуд.

Уҳдадори ҳарбӣ дар ислом мафҳуми ҷиҳодро дар бар мегирад, ки маънояш «кӯшиш» ё «ҷиҳод» дар роҳи Ҳудост.

Ақидае, ки дар ислом пазируфта шудааст, ин аст, ки муборизаи ҳарбӣ танҳо дар сурати дифоъ аз худ ва ё ҳимояи ҷамъияти мусалмонон аз душманон ҷоиз аст.

Дар робита мавзӯи уҳдадорӣ ҳарбӣ дар ислом маъхазҳои зиёде, аз ҷумла, Қуръон, ҳадисҳо, тафсири онҳо, инчунин, тақиқоти илмию таърихӣ дар мисоли китобҳои фикҳиву фатвономаҳо мавҷуданд.

Тибқи суннат, ҷанговарони мусалмон бояд қоидаҳои ҷангро, ки паёмбар Муҳаммад (с) муқаррар кардааст, риоя кунанд. Вай куштани занону бачагон ва аҳолии осоишта, инчунин, вайрон кардани зиёратгоҳҳо ва маъбадҳоро манъ карда, таълим меод, ки дар ҷанг бояд адолат риоя карда шавад ва мусалмонон бояд танҳо ҳангоми дар хатар буданашон ҷанг кунанд.

Муҳаққиқи тоҷик И.Д. Сафаров ба он ақида аст, ки мафҳуми ҷиҳод ҳарчанд гуногун тафсир карда шавад ҳам, дар маҷмӯъ, ҳамчун мубориза ва уҳдадорӣ фаҳмида мешавад¹³².

Мавриди зикр аст, ки дар нимаи аввали асри ХХ таъсири ислом дар байни омма зиёд буд, аз ин рӯ, Идораи маънавии мусулмонони қисми аврупоии

¹³¹ Ниг.: Дуализм как принцип ислама [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://protodata.biz/dualizm-kak-princip-islama.htm> (санаи муроҷиат: 30.04.2022).

¹³² Ниг.: Сафаров И.Д. Правовая система государства Саманидов. (IX-X вв.). – Душанбе: Ирфон, 1999. – С. 64

ИҶШС ва Сибир ба муқобили Германияи фашистӣ ҷанги муқаддас – ҷиҳод эълон кард. Муфтии ҳамонобақта Абдурахмон Расулев мусулмононро ба ҳимояи Ватан даъват карда, соли 1942 дар Анҷумани руҳониёни мусулмон дар Уфа гуфта буд: «Мо мусулмонон суҳанони пайғамбар Муҳаммад (с)-ро хуб дар хотир дорем: «Муҳаббат ба Ватан як ҷузъи имони мост»¹³³.

Дар давраи ташкили аввалин давлатҳои миллии тоҷикон: Тоҳириён, Сафориён, Сомониён ва Ғуриён институти уҳдадори ҳарбӣ ривоч ёфта буд. Дар ин давраи таърихӣ аз ҷониби ду сулолаи аввали тоҷикон шакли ташкили лашкар ба воситаи ғозӣ ба вуҷуд омад ва он дар давраи Сомониён аз дастаҳои хурд ба шакли муқтадирӣ ташкили лашкар табдил ёфт.

Дар ибтидо, дар асрҳои миёна истилоҳи ғозӣ сарбозони ихтиёро дар назар дошт, ки дар марҳилаи ибтидоии таъсиси хилофат бо хоҳиши худ ба макони суқунатҳои кофирон (пеш аз ҳама, муҳоҷири румӣ-византӣ ва форсӣ) ҳамла мекарданд. Ғозӣ шуҳрат ва аҳаммияти таърихро дар даврони ҷангҳои Византия-Салҷуқӣ ва Византия-Усмонӣ дар асрҳои XI-XV касб кардааст.

Ғозӣни турк дар асри XI дар хизмати султонҳои форсу араб пайдо шуданд, ки ба муқобили империяи Византия ва салибдорон муборизаи беамон мебардаанд. Дар зери фишори муғулҳо муҳоҷирати туркҳо ба кишварҳои Осиёи Ғарбӣ шиддат гирифт, аз ин рӯ, ғозӣ ба ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеаи маҳаллӣ табдил ёфтанд.

Сафориён аз дастаҳои хурди ғозӣни лашкари бонизом созмон дода, ба ташкили давлати тоҷикӣ шарафёб гардиданд. Тамоми лашкари Сафориён аз ғозӣни, яъне ихтиёриёни гуногун ташкил ёфта буд, ки аз маҳорати баланди сарвари асосгузори давлати Сафориён – Яъқуб ибни Лайс дарак медиҳад. Дар ин давлат барои идораи чунин лашкар идораи Арз ташкил шуда буд¹³⁴.

Таҷрибаи ҳарбии Сафориёнро Сомониён давом дода, дар давраи Исмоили Сомонӣ барои иҷрои бечунуҷарои фармон ва ҳавасмандгардонӣ ҷораандешӣ мешуд: аз қабилӣ додани маош ва замини иқтоъ, ки аз ин намуди

¹³³ Ниг.: Эльмурзаев С. М. Патриотизм в Исламе // Научный диалог: Вопросы философии, социологии, истории, политологии. – 2019. – №1. – С. 45-47.

¹³⁴ Ниг.: Хушвахтзода Х.Х. Исторические институты военного управления в Таджикистане и их современное значение. –Худжанд, 2023. – С. 67.

замин андоз ситонида намешуд ва он меросӣ буд ва нафаре, ки аз худ дар ҷангҳо далерӣ нишон меод, ба ҷойҳои боло мушарраф мегашт.

Аз ин рӯ, хизмати ҷарбӣ дар он замон яке аз касбҳои машҳур буд. Масалан, Алптегин ва Сабуктегин ба сафи ғозӣ дохил шуда, дар як муддати кӯтоҳ ба мансаби сарвазирию сипаҳсолорӣ расиданд. Писари Сабуктегин, ки бо номи Маҳмуди Ғазнавӣ машҳур гардид, давлати Сомониёнро барҳам дода, давлати Ғазнавиёнро асос гузошт. Ӯ аз таҷрибаи давлати Сомониён сабақ гирифта, ба лашкар додани заминро манъ намуд ва ба онҳо маош «ойлик» муайян намуд, ки он дар як сол 4 маротиба пардохт мегардид ва ин шакли пардохти мавсимӣ то давраи Аморати Бухоро боқӣ монд.

Дар давраи Салҷуқӣ шакли нави иҷрои уҳдадорӣ ҷарбӣ, яъне озод шудан аз хизмати ҷарбӣ бо пардохти маблағ ба вучуд омад¹³⁵.

Институти уҳдадорӣ дар давраи сулолаи дигари тоҷикон Ғуриён инкишоф ёфта, вобаста ба вазъи ҷуғрофӣ ҷойгиршавӣ ва аҳолии ками кӯҳистон хизмати ҷарбӣ ва омодабошии ҷангӣ ба ҳама ҳатмӣ шуд ва маҳз ҳамин омил Ғуриёнро яке аз давлатҳои пурқудратарини аср гардонид.

Ба андешаи Н.Д. Табаров то даврони шуравӣ ба судьяи ҷарбӣ вобаста ба ҳифзи ҳуқуқи озидаҳои инсон ҷойгоҳи махсус дода шудааст, ки ин ҳолат тасодуфӣ нест. Вай бояд бо табақҳои имтиезнок, ки шуғли асосии онҳо ҷанг буд, сару кор мегирфт. Вазъи ҳуқуқии низомӣ пеш аз ҳама бо нақши онҳо дар ҷомеа муайян карда мешуд. Онҳо вазифаҳои муҳимтарини давлатиро иҷро мекарданд: аз муқаррар кардани тартиботи ҳуқуқӣ дар дохили кишвар, ҳимояи марзҳо ва ҷангҳои мудофиавӣ то маърақаҳои истилоҳӣ. Дар навбати худ, уҳдадорҳои ҷарбӣ дар назди давлат ва ҷомеа ҳамзамон имтиезҳои зиёдеро дар назар доштанд, ки бе онҳо барои шахси ҷарбӣ иҷрои вазифаи худ дар назди ҷомеа душвор буд¹³⁶. Ҳамин тавр, низомӣ аз пардохти андозҳо ва дигар қарзҳо озод карда шуданд, онҳо номзад ба ҳама гуна вазифаҳои давлатӣ

¹³⁵ Ниг.: Хушвахтзода Х.Х. Исторические институты военного управления в Таджикистане и их современное значение. – Худжанд, 2023. – С. 116.

¹³⁶ Табаров Н.Д. Институт военного судьи в досоветском Таджикистане (историко-правовое исследование: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе, 2015. – С. 11.

буданд, мурочиати дахлдорро талаб мекарданд. Хизматчиёни ҳарбӣ доимо аз як ҷо ба ҷои дигар ҳаракат мекарданд ва ҳангоми оғоз кардани парванда мушкилот ба миён меомаданд, аз ҷумла бо ҳаракати артиш ва принципи ҳудудии таъин кардани судя.

Пас аз забт шудани Осиёи Миёна аз ҷониби Русияи подшоҳӣ дар солҳои 1840-1867 ва аз ҳисоби заминҳои забтшуда ташкил намудани Генерал-губернатории Туркистон дар низоми ҳуқуқии ин сарзамин, тағйиротҳои муайян ба вучуд омад.

Низоми кӯшнашудаи феодалӣ оҳиста-оҳиста шикаста шуда, сарзамини Осиёи Миёна ба муносибатҳои бозоргонӣ ворид шуд.

Дар давоми камтар аз сад сол дар ҳаёти ҷамъияти сиёсии халқҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла тоҷикон, воқеаҳои сарнавиштсоз – истило ва ҳамроҳ шудан ба Русияи подшоҳӣ, ғалабаи Инқилоби Октябр, сарнагун шудани амири Бухоро ва ташкил шудани ҳокимияти шуравӣ ба амал омаданд. Ин воқеаҳо боиси тағйироти кулӣ дар тарзи зиндагӣ, шуур ва тафаккури ҷомеаи тоҷик, ба вучуд омадани як навъ симбиози фарҳангҳои Аврупо ва Осиё гардид¹³⁷.

Ҳамин тариқ, тибқи Оинномаи соли 1874 миллатҳои осиеии Россия аз хизмати ҳарбӣ озод карда шуданд¹³⁸. Ин вазъият бо сабабҳои дохилии сиёсӣ вобаста буд, ки моҳияти онро сардори штаби генералии артиши Россия А.Я. Фриде чунин иброз доштааст: «Таҷрибаи таърихии ташкили сипоҳ аз ҳисоби халқҳои бегона нишон дод, ки натиҷаи ниҳии чунин тасмимҳо зарурати пароканда кардани онҳо дар баробари тезутунд шудани худшиносии миллӣ шудааст»¹³⁹. Ҳамин тавр, дар натиҷаи ҷорӣ кардани хизмати ҳарбӣ барои «бегонаҳо»-и империя доираҳои ҳукмрон афзоиши худшиносии этникии онҳоро пешгӯӣ мекарданд, ки ин боиси тақвияти ҳаракатҳои миллӣ гашта, дар ниҳояти қор ба амнияти ҳудуди кишвар таҳдид менамуд. Бинобар ин, ба

¹³⁷ Ниг.: Розиков А.Ш. История формирования и деятельности милиции Таджикистана. автореф. д-ра ист. наук. – М., 2002. – С 3.

¹³⁸ Ниг.: Устав о воинской повинности: высочайше утвержденный 1 января 1874 г.: со всеми подлежащими к оным дополнениями статей законов о состояниях, Воинского устава о наказаниях и правительственных постановлений о физических недостатках и болезнях, препятствующих поступлению в военную службу. – М: Тип. В. Готье, 1874. – 196 с.

¹³⁹ Центральный государственный архив Республики Казахстан. – Ф. 369. – Оп. 1. – Д. 5845. Л. 15

хизмат дар сафҳои артиши рус чалб нанамудани миллатҳои осийро «илоҷи воқеа пеш аз вуқуъ» мешумориданд.

Масъалаи чалби халқҳои Осийи Миёна ба артиш аввалин бор дар солҳои 1879 – 1880 муҳокима карда шуда буд. Дар рафти кори кумита махсус ташкилкардашудаи аз нав дида баромадани лоиҳаи «Низомнома дар бораи хизмати ҳарбӣ» ба ҳисоб мерафт. Хулосаҳои кумита бештар ба фикри маъмурияти вилоят, пеш аз ҳама, генерал-губернаторҳои Оренбург ва Туркистон асос ёфта буд. Генерал-губернатори Туркистон К.П. Фон Кауфман чалби халқҳои муқимӣ ва бодиянишини вилояти Туркистонро ба иҷрои хизмати ҳарбӣ, дар ҳар шакле, ки бошад, бармаҳал медонист. Генерал-губернаторро бештар аҳолии муқими Туркистон, ки то вақтҳои охир «давлатҳои мустақил» – хонҳои Қуқанд, Хева ва аморати Бухоро доштанд, ба ташвиш меовард. Фарҳанги аслии чандинасра, анъанаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва мазҳабии он, ба ақидаи К.П. Фон Кауфман, муддати тулонӣ дар роҳи ҳамгироии ин минтақа ба фазои умумии императорӣ монета шуда метавонист.

Генерал-губернатори Оренбург Н.А. Крижановский дар масъалаи ҷорӣ намудани хизмати ҳарбӣ бо К.П. Фон Кауфман ҳамраъӣ буд. Вай боварии комил дошт, ки хабари даъват ба сафи артиши Россия боиси муҳочирати оммавии қазоқҳои вилоятҳои Турғай ва Урал ба ҳудуди мулкҳои Осийи Миёна ва кӯшиши қазоқҳои вилоятҳои Семипалатинск ва Семиреченск ба Чин мегардад¹⁴⁰.

Як нуктаи муҳим меъёри этнопсихологӣ буд: қазоқҳои дигар халқҳои Осийи Миёна, ки ба доираи манфиатҳои империяи Россия афтада буданд, бо «надоштани ҳисси худшиносии ҷанговарӣ» ва «таассуби динии мусулмонӣ» фарқ мекарданд. Ҳодисаҳои қабули дини насронӣ дар байни қирғизҳо хеле зиёд мушоҳида мешуд, дар ҳоле ки пазириши он аз ҷониби тоҷикон қариб ба мушоҳида намерасид»¹⁴¹.

¹⁴⁰ Ниг.:Центральный государственный архив Республики Казахстан. – Ф. 369. – Оп. 1. – Д. 5845. Л. 15

¹⁴¹ Лысенко Ю.А. Вопрос о воинской повинности для казахского населения (70-е гг. XIX - начало XX в. // Известия АлтГУ. – 2012. – №4-2 (76). – С. 159.

Мувофиқи хулосаи А.Я. Фрида, «бо мусаллаҳшавии дуруст ва таълими бодикқати махсус ба омӯзиши тирпарронӣ ва ташаккули пиёда, доштани аспҳои тобовари қазоқ, метавон полки савораи даштии аскарони сершумори савораро ба вучуд овард, ки ба талаботи ҳозира ба аскарони савора пурра ҷавобгӯ мебошанд»¹⁴².

Воқеаҳои инқилоби якуми рус дар солҳои 1905-1907 ва 17 октябри соли 1905 эълон шудани «Эъломияи баробарҳуқуқии шаҳрвандони империяи Россия дар ҳуқуқ ва уҳдадорихо» мавзӯро мубрам гардонд. Соли 1910 дар назди Саридораи генералӣ комиссия барои аз нав дида баромадани «Оиннома оид ба хизмати ҳарбӣ» ташкил карда шуд. Дар моҳи апрели соли 1913 Кумитаи вазирон ҳисоботи ин комиссияро шунида, эътироф кард, ки ба хизмати ҳарбӣ ҷалб намудани «хориҷиён»-и Қафқоз, Туркистон ва Сибир ба мақсад мувофиқ ва имконпазир аст. Аммо сар задани Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ ҳалли ин масъаларо ба муддати номуайян ба таъхир андохт.

25-уми июни соли 1916 декрет интишор шуд, ки мувофиқи он аҳолии марди «бегона»-и империяи Россия барои ташкили сохторҳои мудофиавӣ дар минтақаи ҷангӣ ва ақибгоҳ даъват карда мешуданд. Сафарбаркунӣ ба корҳои ақибгоҳ тобистони соли 1916 оғоз ёфт¹⁴³. Мувофиқи ҳисобҳои пешакӣ, бояд 390 ҳазор нафар аз минтақаи Дашт сафарбар карда мешуданд, аммо сафарбаркунӣ сурат нагирифт.

Дар натиҷаи Инқилоби Октябр дар сохти давлатӣ дигаргуниҳои ҷиддӣ ба амал омад. Табиист, ки ташкили ҚМ ва умуман қонуни ҳарбӣ мавзӯи диққати махсуси ҳукуматдорони нав гардид.

Дар чунин шароит роҳбарияти шуравӣ маҷбур шуд, ки барои дигаргун сохтани армия, мустаҳкам намудани он феврал чораҳо бинад. Дар баробари ин, нигоҳ доштани институтҳо ва меъёрҳои ҳуқуқие, ки пеш аз инқилоб вучуд доштанд, аксар вақт ҳамчун мавҷудияти душманонаи буржуазӣ ҳисоб карда мешуд, аз ин рӯ, тағйиру дигаргун намудани онҳо амри ноғузир буд.

¹⁴² Ниг.: Центральный государственный архив Республики Казахстан. – Ф. 369. – Оп. 1. – Д. 5845. Л. 18

¹⁴³ Ниг.: Лысенко Ю.А. Вопрос о воинской повинности для казахского населения (70-е гг. XIX - начало XX в. – С. 158.

Ғайр аз ин, мақомотҳои руҳониёни ҳарбӣ ва зерсохторҳои кадрҳои Вазорати мудофия хилофи тартиботи ҳуқуқии сотсиалистӣ доништа шуданд. Муваққатан ниғаждории воҳидҳои алоҳидаи сохторҳои асосии ҳарбӣ ба набудани имкони тағйироти ғаврии идоракунии давлатӣ вобаста буд. Ин раванд дар амал бо таҳрири равишҳои амалӣ намудани ғаволияти ҳокимияти давлатӣ, ҷорӣ намудани принципҳои махсуси кори онҳо пайваста ҳамроҳ мешуд.

Дар асоси Декрети Шурои Комиссарони Халқии ҶШФСР аз 15-уми январӣ соли 1918 «Дар бораи Артиши Сурхи коргару деҳқон» омадааст: Шурои Комиссарони Халқ қарор мекунад: артиши нав бо номи «Артиши Сурхи коргару деҳқон» бо асосҳои зерин ташкил карда шавад;

1. Артиши Сурхи коргару деҳқон аз ҳисоби унсурони бошууртарин ва муташаккилтарини синфи коргар барпо карда шавад.

2. Ҳамроҳ шудан ба сафҳои «Артиши Сурх» барои ҳамаи шаҳрвандоне, ки синнашон аз 18 кам нестанд, озод аст. Ҳар касе, ки тайёр аст, қувваи худ, ҷони худро барои муҳофизати Инқилоби Октябр, иқтидори шуроҳо ва сотсиализм диҳад, ба Артиши Сурх дохил шавад¹⁴⁴. Яъне, Артиши сурх мебоист танҳо аз ихтиёриён созмон дода мешуд.

Аммо бо гузашти вақти начандон зиёд 23-уми февралӣ соли 1918 Мурочиатномаи Шурои Комиссарони Халқ аз 21-уми феврал «Ватани сотсиалистӣ дар хатар аст!» гуфта, чунин мурочиатнома қабул шуд: Ҳама ба даст силоҳ гирад. Ҳама ба муҳофизати инқилоби ғолиб! Сафарбаркунии умумӣ барои кандани хандақҳо ва отрядҳои хандаққанҳо ба зиммаи шуроҳо гузошта мешавад, ки барои ҳар як отряд комиссарҳои масъули дорони ваколатҳои номаҳдуд таъин карда шаванд. Фармон ҳамчун дастур ба Шуроҳои ҳамаи шаҳрҳо фиристода шавад¹⁴⁵. Бо ҳамин дар ИҶШС уҳдадории ҳарбӣ хусусияти хатмии расмӣ-маъмулӣ гирифт, ки барои Тоҷикистон таҷрибаи бузург дар ин соҳа ба ҳисоб мерафт.

¹⁴⁴ Ниг.: Декреты Советской власти. – М.: Гос.изд-во полит. литературы, 1957. – Т. I. – С. 356-357

¹⁴⁵ Ниг.: Газета Временного Рабочего и Крестьянского Правительства – 23.02.1918, – №31 (76). – С. 1.

Дар Декрети Шурои комиссарони халкии ҶШФСР аз 16-уми декабри соли 1917 эълон карда шуда буд, ки «тамоми ҳокимият дар доираи ҳар як қисм ва отрядҳои ҳарбӣ ба комитетҳои сарбозон ва шуроҳои дахлдор тааллуқ дорад»¹⁴⁶. Дар ҳуди ҳамин санади меъёрии ҳуқуқии ибтидоӣ интихоб дар артиш муфассал нишон дода шудааст. Бо истифода аз ин принцип таъин кардани фармондеҳони ҳамаи қисмҳои артиши шуравӣ ба амал омад.

Ҳамин тариқ, ҳангоми интихоби командирони полк ва фармондеҳони болоӣ қарори бо интихобот қабулшуда бояд аз ҷониби кумитаи болоии дахлдор тасдиқ карда мешуд, ки он аз қароре, ки барои тасдиқ ба он пешниҳод шуда буд, фарқ мекард. Дар ҳамин ҳол, ҳуқуқи вето дар таъин шудан ба як вазифа метавонист танҳо як маротиба истифода шавад.

Маҳз аз ҳамин сабаб дар Қарор уҳдадорӣ ба ҳисоб гирифтани шахсони дорои маълумоти махсус дар соҳаи корҳои ҳарбӣ муқаррар карда шуд.

Ба сардорони қисмҳои ҳарбӣ, ки дар натиҷаи дигаргунсозии Ҳокимияти Шуравӣ ба вазифаи дигар таъин нашуда буданд, ҳуқуқи ба нафақа баромадан кафолат дода шуд.

В.И. Ленин гуфта буд, ки «масъалаи ташкили Артиши Сурх тамоман чизи нав буда, ҳатто аз ҷиҳати назариявӣ тамоман баррасӣ нашудааст... Мо аз таҷрибаҳо дарс гирифта, онро сохтем»¹⁴⁷.

Болшевикон баъд аз воқеаҳои инқилоби феввали соли 1917 ба тараққиёти васеи ҚМ-и шуруъ карданд. Дар ин давра, яъне то октябри соли 1917 сохтмони отрядҳои ҳарбӣ барои ба кор андохтани отрядҳои махсус дар базаи корхонаҳои калон, ки аз байни коргарон ташкил карда шуда буд, ба амал бароварда мешуд.

Дар охири солҳои 10-уми асри XVII дар замони Густав II Адолф (1611 - 1632) дар Шветсия институти шабеҳи имрӯзаи уҳдадорӣ ҳарбӣ ҷорӣ карда шуд, ки мувофиқи он мардон давра ба давра дар асоси варақаҳои бақайдгирӣ даъват карда мешуданд.

¹⁴⁶ Ниг.: Декрети Совети Комиссарони Халкии РСФСР аз 12.16.1917 «Дар бораи оғози интихобӣ ва ташкили ҳокимият дар артиш» // Декрети ҳокимияти шуравӣ. Ҷилди I: 25 октябри соли 1917 – 16 марти соли 1918. – М., 1957. – С. 244.

¹⁴⁷ Чибисов С.В. История развития Российского военного законодательства в XVIII-XX вв.: дис. канд. юрид. наук. – Белгород, 2019. – С. 127.

Бо ин роҳ Шветсия соҳиби пешқадамтарин артиши доимӣ дар Аврупои Фарбӣ гардид¹⁴⁸. Дар солҳои 80-уми асри XVII Карл XI ба ҷои вазифаи ҷалбкунӣ низоми инделтаро (то охири асри XIX давом кард) ҷорӣ намуд, ки мувофиқи он якчанд хоҷагии деҳқонони ҳамсоя як сарбозро пурра дастгирӣ ва барои ӯ қитъаи начандон калони замин ҷудо мекарданд.

Нахустин маротиба даъвати ҳарбӣ дар концепсияи муосир дар Фаронсаи инқилобӣ пайдо шуда, бори аввал дар таърих истилоҳи конститусионӣ гирифт. Мувофиқи моддаҳои 107 ва 109 Конститутсияи Фаронса аз соли 1793, «ҚМ-и ҷумҳурӣ аз тамоми халқ иборатанд» ва «ҳамаи фаронсавиҳо сарбоз мебошанд: онҳо барои истифода бурдани яроқ таълим дода мешаванд»¹⁴⁹. Қарор дар бораи даъвати 300 ҳазор нафар аз 24-уми феввали соли 1793 бо набудани ихтиёриён имкон дод, ки шаҳрвандони марди аз 18 то 40-сола маҷбуран ба хизмати ҳарбӣ дохил карда шаванд. Декрети 23 августи соли 1793 дар бораи даъвати оммавӣ ба артиш (даъват намудани шаҳрвандҳои марди мучаррад ва занони 18-25 - солаи мучаррад ва бефарзанд ба хизмати ҳарбӣ) муқаррар карда шуда буд.

Дар давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон артиши миллӣ 18-уми декабри соли 1992 аз ҷониби Раиси Шурои Олии ҚТ Эмомалӣ Раҳмон Қарор «Дар бораи таъсиси ҚМ-и ҚТ» ба имзо расида, он дар заминаи «Фронти халқӣ» таъсис дода шуд¹⁵⁰.

Бо вучуди шароити бисёр душвор, соли 1993 бори аввал дар майдони “Дӯстӣ”-и пойтахт гузашти низомии қисму воҳидҳои навтаъсиси Артиши миллӣ доир гардид, ки аз он рӯз 23-юми феврал расман Рӯзи таъсисёбии ҚМ-и ҚТ эълон карда шуд.

Дар байни олимони ҷи хориҷӣ ва ҷи ватанӣ андешаи ягона вобаста ба даврабандии таърихӣ-ҳуқуқии сарзамини тоҷикон ҷой надорад. Аз ҷумла, Х.Х. Хушвахтзода чунин намудҳои даврабандиро пешниҳод менамояд:

¹⁴⁸ Ниг.: Разин Е.А. История военного искусства XVI – XVII вв. – СПб.: ООО «Издательство Полигон», 1999. – С. 382, 387-388.

¹⁴⁹ Ниг.: Документы истории Великой французской революции. В 2-х т. Т. 1 / отв. ред. А.В. Адо / А. Адо, Н. Наумова, Л. Пименова и др. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. – С. 226.

¹⁵⁰ Ниг.: Артиш-шоҳсутуни истиқлоли миллӣ // Сономаи расмии Вазорати мудофиаи ҚТ. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://mort.tj/%d1%82%d0%b0%d1%8a%d1%80%d0%b8%d1%85/> (санаи муроҷиат: 30.04.2022).

- форматсионӣ;
- тамаддунӣ;
- сулолавӣ.

И.К. Слесарский бошад, ба хулосае меояд, ки лашкар бо ду роҳ ташкил карда мешавад:

1. Хоҳишмандӣ (дар давраи муборизаҳои озодихоҳӣ), зархаридӣ (маъмултарин шакли ташкили артиш), артиши доимӣ;

2. Уҳдадории ҳарбӣ

Пас аз гузаштани чунин давраҳо уҳдадории ҳарбӣ ба вучуд меояд ва онро ба:

Империяи Россия (солҳои 1874 – 1917); 2) шуравӣ (давраи синфӣ, яъне на ҳар кас уҳдадории ҳарбӣ дошт (солҳои 1918 – 1939), умумишаҳрвандӣ (солҳои 1939 – 1991 гг.)); 3) муосир (с. 1991) .

Таҳлили мавзӯ нишон медиҳад, ки давлатдориҳои қадима ва асримиёнагӣ муносибаташонро ба уҳдадории ҳарбӣ дар заминаи эътиқодоти динӣ ва табақаҳои ҷомеа ба роҳ мемонданд. Аз ҷумла, дар Шарқ, хусусан гузаштагони тоҷикон, муносибати худро бо уҳдадории ҳарбӣ, чи дар замони зардуштӣ ва чи дар давраи исломӣ, дар заминаи дин пайрезӣ мекарданд, дар ҳоле ки давлатдориҳои ғарбӣ то интишор ёфтани масеҳият дар он дар масъалаҳои мазкур аз рӯйи табақабандии мардум муносибат мекарданд. Уҳдадории ҳарбӣ ба маънои имрӯзаш барои тоҷикон аз Инқилоби Октябр маншаъ мегирад.

1.3. Робитаи уҳдадории ҳарбӣ бо ҳуқуқу озодиҳо ва уҳдадориҳои дигари инсон

Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон принципҳои бунёдие мебошанд, ки шаъну шараф ва арзиши аслии ҳар як шахсро эътироф мекунанд. Онҳо барои эҷоди ҷомеаи одилона ва фарогир муҳим буда, кутбнамои ахлоқӣ, ҷаҳорҷӯбаи ҳуқуқӣ ва роҳро барои эҷоди ҷаҳони одилона, фарогир ва осоишта таъмин мекунанд.

Тибқи Конститутсия, таҳкими амнияти давлат вазифаи ҳар шаҳрванд аст, аз ин рӯ, Қонуни ҶТ «Дар бораи амният» шаҳрвандонро дар қатори давлат,

ташкilotҳои чамбиятӣ ва дигар ташкilotу идораҳо ба ҳайси субъектҳои таъмини амният эътироф мекунад. Шаҳрвандон якҷоя бо ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ, мақомоти амният, идораҳои дигари давлатӣ, иттиҳодияҳо низоми амниятро ташкил медиҳанд. Шаҳрвандон мисли дигар субъектон дар таъмини амният иштирок намуда, дорои ҳуқуқу уҳдадорихоянд. Давлат ин ҳуқуқу уҳдадорихои шаҳрвандонро таъмин менамояд. Шаҳрвандон ҳуқуқ доранд, ки оид ба маҳдуд гаштани ҳуқуқу озодиҳояшон аз мақомоти таъмини амният тавзеҳот гиранд.

Бояд ибраз дошт, ки дар асоси қисми 3 моддаи 14 Конституцияи ҚТ ҳуқуқҳои инсон бо 4 асос маҳдуд карда мешаванд:

- таъмини ҳуқуқу озодиҳои дигар шахсон;
- таъмини тартиботи чамбиятӣ;
- ҳимояи соҳти конституционӣ;
- ҳимояи тамомияти арзии ҷумҳурӣ.

Мақсади ҷорӣ намудани уҳдадории ҳарбӣ низ вобаста ба вазифаҳои болозикр мебошад.

Ба андешаи П.А. Исозода, «аз маҳдуд кардани ин ё он ҳуқуқ вақте месазад сухан ронд, ки бо муносибатҳои ҳимояи ҳуқуқӣ, баррасии уҳдадорихои ҳуқуқӣ алоқаманд бошад»¹⁵¹.

Дар ҳамин замина андешаи нисбатан ҷолибро И.Д. Ягофаров матраҳ намуда, ибраз медорад, ки мафҳуми «маҳдуднамоии ҳуқуқ»-ро бояд ба ду маънӣ дарк кард. Аввалан, маҳдудият фарогирандаи на ҳамаи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошад, балки он баъзе аз ҳуқуқҳои инсонро дар бар мегирад. Чунин ҳолат, яъне кам гардидани шумораи ҳуқуқу озодиҳои инсон, ки ба ӯ тааллуқ доранд, бо назардошти ҳолатҳои гуногуни объективӣ ва субъективӣ ба вуҷуд меоянд ва амалия аксар вақт нишон медиҳад, ки онҳо дорои хусусияти сиёсӣ мебошанд.

Масалан, чунин ҳолат вақте ба вуҷуд меояд, ки дар кишвар ва ё ягон минтақаи он вазъияти фавқулода эълон карда шавад. Дуюм, маҳдудият

¹⁵¹ Исозода П.А. Ҷанбаҳои назариявӣ ва ҳуқуқии конституционии маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар ҚТ: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2022. – С. 26.

маъноӣ маҳдуд кардани ҳаҷм ва (ё) мазмуни ҳуқуқу озодиҳои мушаххасро тавассути муқаррар намудани маҳдудиятҳои фазоӣ, доираи вақт, доираи одамон ва ё рафтори муайяни онҳоро ифода менамояд¹⁵². Ба ин тартиб, «маҳдудиятҳои нисбатан муҳимтарин моҳияти худро дар Конститутсия пайдо намудаанд ва дар он қайд мегардад, ки амалисозии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд набояд ба амалишавии ҳуқуқ ва озодиҳои дигарон монеа эҷод намояд. Яъне, шахс метавонад ҳуқуқҳои худро то он андозае истифода намояд, ки ҳуқуқҳои нафари дигар поймол нагардад»¹⁵³.

Профессор А.Ф. Квитко чунин мешуморад, ки дар зери мафҳуми «маҳдудкунии ҳуқуқ (озодӣ)» бояд «худуди муқаррар намудани қонунгузориро баҳри амалӣ намудани ҳуқуқи инсон фаҳмид, ки дар он манъкунӣ, даҳлат, уҳдадорӣ, ҷавобгарӣ вучуд дорад ва мақсад аз он ҳимояи арзишҳои умумиэтирофшудаи конституционӣ ва муайян намудани мувозинат байни манфиатҳои шахс, ҷомеа ва давлат мебошад»¹⁵⁴.

Муҳаққиқ Б.А. Сафарзода стандартҳои байналмилалиро дар соҳаи ҳуқуқи инсон баён намуда, иброз менамояд, ки «стандартҳои мазкур принципҳои ҳуқуқи инсонро фаро гирифтаву рушди онҳоро таъмин менамоянд, уҳдадорҳои давлатро ҷиҳати таъмин намудани ҳуқуқу озодиҳои шахс муқаррар намуда, роҳҳои пешгирӣ аз ҳар гуна таҳдидҳо, роҳ надодан ба таъбиз ва поймолкунии ҳуқуқи инсонро муайян менамоянд»¹⁵⁵.

Дар ин ҷо нишонаҳои мақсади маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои инсон бояд муайян карда шавад, аз қабилӣ: онҳо манфиатҳои субъектони гуногунро муайян намуда, таъмини танзими одилонаи муносибатҳои байни шахс ва давлатро дар бар мегиранд; ба таври ҳуқуқӣ дарҷ ёфтани мақсади маҳдудкунӣ дар Конститутсия ва санадҳои байналмилалӣ барои иштирокчиён ҳуқуқу уҳдадорҳои мутақобиларо ба вучуд меоварад¹⁵⁶.

¹⁵² Ниг.: Ягофарова И.Д. Основные характеристики ограничения прав и свобод человека: теоретико-правовой аспект // Академический юридический журнал. – 2002. – №4 (10). – С. 10.

¹⁵³ Ниг.: Ҳамон ҷо. – С. 9-10.

¹⁵⁴ Квитко А.Ф. Конституционно-правовые основы ограничения прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2007. – С. 13.

¹⁵⁵ Сафарзода Б.А. Международные стандарты в области прав человека: История и современность / Отв. ред. Ф.Т. Тахиров. – Душанбе, 2016. – 345 с.

¹⁵⁶ Ниг.: Исозода П.А. Ҷанбаҳои назариявӣ ва ҳуқуқии конституционии маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд дар ҚТ: дисс номз. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2022. – С. 88.

В.Ю. Ухов қайд менамояд, ки «вазъияти ғавқулода низоми меъёрҳои ҳуқуқи мувофиқашудае мебошад, ки ҳолатҳои ба амал омадани онро муайян намуда, субъектони ваколатдорро ҷиҳати ҷорӣ кардани он аниқ менамояд, тартиби ба амал баровардан, вақт ва ҳудуди амали онро нишон дода, имконоти маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои шахрвандон ва ҳуқуқҳои шахсони ҳуқуқиро пешбинӣ менамояд, инчунин, ба зиммаи онҳо уҳдадориҳои иловагиро вогузор месозад»¹⁵⁷.

Олимони ватанӣ А.М. Диноршоҳ ва С.М. Салоҳидинова дар зерин мафҳуми вазъияти ғавқулода «ҷораҳои муваққатӣ ва қонуниро, ки бо мақсади таъмини амнияти шахрвандон ва давлат, дар сурати таҳдиди воқеъ ба низоми давлатӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои шахрвандон, соҳибхитияри давлат ва тамомияти он ва ё офатҳои табиӣ бо зарари ноаён эълон карда мешаванд ва барои ғайолияти муътадили мақомоти давлатӣ монеа эҷод менамоянд», дар назар доранд¹⁵⁸.

Дар навбати худ А.А. Подмарев аломатҳои мазкурро бо сабабҳои зерин илова менамояд: ҷорӣ кардани вазъияти ғавқулода дар тамоми ҳудуди кишвар ва ё минтақаҳои алоҳидаи он; баромадан ба нақшаи яқум дар байни ҳамаи мақомоти милитсия ва ҚМ; таъсис ва ё оғози ғайолияти мақомоти муваққатии давлатӣ дар вазъияти ғавқулода; ҷорӣ намудани уҳдадориҳои иловагӣ барои шахсони воқеъ ва ҳуқуқӣ; истифодаи васеи усулҳои қавӣ барои барқарор кардани тартиботи конституционӣ¹⁵⁹.

Ба таҳаввулоти ҳуқуқи инсон нисбат ба уҳдадориҳои ҳарбӣ рӯйдодҳои таърихӣ, пешрафти иҷтимоӣ ва меъёрҳои байналмилалӣ таъсир расониданд. Бо мурури замон кӯшишҳо ба харҷ дода шуданд, ки ниёзҳои амалиёти низомӣ бо ҳифзи ҳуқуқи инсон мувофиқат кунанд. Марҳилаҳои асосии ин таҳаввулотро чунин шарҳ додан мумкин аст. Ҳодисаҳои ваҳшиёнаи дар Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ содиршуда боиси тамаркузи дубора ба ҳуқуқи инсон гардид.

¹⁵⁷ Ухов В.Ю. Институт чрезвычайного положения в системе обеспечения национальной безопасности Российской Федерации: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2008. – 49 с.

¹⁵⁸ Ниг.: Диноршоев А.М., Салоҳидинова С.М. Конституционное право Республики Таджикистан. – Душанбе, 2017. – 250 с.

¹⁵⁹ Ниг.: Подмарев А.А. Конституционное регулирование ограничения прав и свобод человека и гражданина в условиях чрезвычайных режимов в национальных правовых системах / А.А. Подмарев // Вестник РУДН, серия Юридические науки. – 2014. – №3. – С. 111-113. 113

ЭУҶИ, ки соли 1948 қабул шуда буд, аҳаммияти ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ба ҳаёт, озодӣ ва амнияти шахсро, сарфи назар аз шароити онҳо, таъкид кардааст. Ин эълomia барои рушди минбаъдаи ҷаҳорҷӯби ҳуқуқи инсон замина гузошт.

Муҳимтарин муқаррарот, ба андешаи мо, моддаи 3 ин Эълomia аст, ки дар он ҳар як инсон ҳуқуқ ба ҳаёт, озодӣ ва амнияти шахсӣ дорад¹⁶⁰ ва мо мебинем, ки ин нуқта дар муноқишаҳои ҳарбӣ бештар осебпазир аст.

Дар даҳсолаҳои баъдӣ барои ҳифзи ҳуқуқҳои шахс дар заминаҳои гуногун, аз ҷумла ҳангоми адои хизмати ҳарбӣ, якҷанд созишномаи байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон қабул карда шуданд. Масалан, Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ ва Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ҳуқуқҳои марбут ба озодии баён, дин ва шароити одилонаи корро муқаррар кардаанд. Аз таҳлили адабиёти илмӣ ба хулоса омадан мумкин аст, ки дар ягон санади байналмилалӣ вобаста ба уҳдадорихои инсон ва шахрванд меъёри муфассал мавҷуд нест.

Ҳуқуқи даст кашидан аз хизмати ҳарбӣ дар асоси эътиқоди динӣ ҳамчун ҷанбаи муҳими ҳуқуқи инсон эътироф мегардад. Механизмҳо ва заминаҳои ҳуқуқии байналмилалӣ барои ҳимояи ҳуқуқҳои шахсоне, ки аз рӯйи вичдон аз уҳдадорихи ҳарбӣ саркашӣ мекунанд, инчунин, ҷиҳати таҳти таъқибу ҷазо қарор нагирифтани онҳо таҳия карда шуданд.

Пасифизм (аз латинии *pacificus* - сулҳпарвар, аз «рас» - сулҳ ва «fatio» - мекунам)¹⁶¹ – идеологияи муқовимат ба зӯрварӣ ба хотири аз байн рафтани он.

Ҳаракати пасифистӣ яроқпартоӣ, зиддиимпериалистӣ, маҳдуд кардани яроқ, демилитаризатсия, зиддимилитаризм, ҳаракатҳои зиддиҷангӣ ва зидди яроқи ядроиро дар бар мегирад.

Ҳаракати осоишта, ҳаракат барои сулҳ ҳаракати ҷамъиятии зиддиҷангии мебошад, ки усулҳои ҳарбии ҷанҷолҳои сиёсӣ¹⁶², алалхусус, бадахлоқии ин

¹⁶⁰ ЭУҶИ аз 10 декабри соли 1948. [манбаи электронӣ] URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (санаи муроҷиат: 29.06.2023).

¹⁶¹ Ниг.: Антимилитаризм // Военная энциклопедия : [в 18 т.] / под ред. В. Ф. Новицкого ... [и др.]. – СПб.; [М.]: Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1911-1915.

¹⁶² Ниг.: Политология. Словарь. – М.: РГУ. В. Н. Коновалов. 2010. – 218 с.

гуна усулҳоро маҳкум ва ба онҳо муқобил мебарояд. Пасифистҳои собитқадам ҳар як ҷангро маҳкум карда, ҳуди имконияти қонунӣ, озодии миллӣ, муқаддас ва монанди инҳо будани ҷангҳоро инкор мекунанд.

Дар таърих барои ин мисолҳои зиёде ҳаст. Барои мисол соли 295 м. пас аз расидан ба синни 21 Максимилиан – писари сарбози артиши Рум, бояд ба хизмати ҳарбӣ ворид мешуд, вале вай бинобар эътиқоди динӣ аз ин саркашӣ намуд ва ба қатл расид¹⁶³.

Аз сиёсатмадорини машҳури пасифизм Маҳатма Ганди ба ҳисоб меравад, ки дар умум, ҳама гуна муборизаҳои ҳарбиро маҳкум мекард.

Ҳамин тариқ, ҳуқуқи бунёдӣ, ки бо моддаи 9 Конвенсияи Аврупо оид ба ҳуқуқи инсон ҳифз шудааст, ба он чизе, ки “озодии дин ё эътиқод” ном дорад, баробар аст ва дар дигар санадҳои байналмилалӣ баррасӣ мешавад¹⁶⁴. Ҳамчунин, дар қисми 13 моддаи 4 Қонуни ҚТ «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ» омадааст: «Ҳеҷ кас наметавонад бо сабаби эътиқоди динии худ аз иҷрои уҳдадорихои муқаррарнамудаи қонун даст кашад. Иваз кардани иҷрои як уҳдадорӣ ба дигар уҳдадорӣ бо сабаби эътиқоди динӣ танҳо дар ҳолатҳои дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ пешбинишуда мумкин аст»¹⁶⁵. Ҳамин нуқтаро Қонуни ҚТ «Дар бораи хизмати ҳарбӣ ва уҳдадории ҳарбӣ» дар қ. 2 м. 5 муайян мекунад, ки уҳдадорӣ ҳарбиро шаҳрвандони ҷинси марди ҚТ, қатъи назар аз миллат, наҷод, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсилот ва молу мулк, ки аз ҷиҳати саломатӣ ва инкишофи ҷисмонӣ қобили адои хизмат мебошанд, инчунин, шаҳрвандони ҷинси зани ҚТ, ки ба талаботи муқарраршуда ҷавобгӯ буда, аз рӯи ихтисосҳо барои ҚМ-и ҚТ, қўшунҳо ва воҳидҳои дигари ҳарбӣ ихтиёран тайёрии заруриро гирифтаанд, иҷро мекунанд, таъкид менамояд¹⁶⁶.

Мушкилоти дигари уҳдадорӣ ҳарбӣ бо ҳуқуқи озодихои инсон ин маҳдудсозии ҳуқуқи озодихои инсон ва ҳуқуқи озодихои динӣ дар вақти адои

¹⁶³ Ниг.: Peter Brock. *Pacifism in Europe to 1914*. (Princeton University Press, 1972), p. 13.

¹⁶⁴ Ниг.: Маркова Е.Н. Свобода совести и религии: негативное измерение и защита убеждений личности: дисс. канд. юрид. наук. – М., 2019. – С. 80.

¹⁶⁵ Қонуни ҚТ «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ» аз 26.03.2009, таҳти №489 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.01.2023).

¹⁶⁶ Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадори ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» аз 2 январи 2021, таҳти №1753 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.01.2023).

хизмат ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин масъала А.Г. Баимов қайд мекунад, ки дар артиш барои риояи меъёрҳои динӣ шароити муқаррарӣ вуҷуд надорад¹⁶⁷. Инчунин, имкон дорад, ки сарбозоне, ки дар артиш хизмат мекунанд, ба амалиёти низомӣ алайҳи ҳуди ҳамақидаҳояшон фиристода шаванд. Қиҳати бартараф кардани чунин мушкилӣ дар бархе кишварҳо тадбирҳо андешида шудааст. Чунончи, бо ташаббуси вазири дифои Русия, генерали артиш Сергей Шойгу, аз соли 2013 дар ошхонаҳои артиш онҳо низоми ғизои буфетиро ба кор мебаранд, ки тибқи он, ҳар як хизматчиӣ ҳарбӣ дар тақсимот имкон дорад, ки 2 ё 3 намуни хӯрокеро, ки барои ӯ қобили қабул аст, интихоб намоянд. Чунин таъбир бо назардошти адои хизмати ҳарбии мусулмонон дар сафи Қувваҳои ҳарбии Русия мебошад.

Илова бар ин, пас аз барқарор шудани Институти руҳониёни низомӣ дар Русия соли 2010, низомӣён имкон пайдо карданд, ки бо намояндагони руҳониён бештар тамос бигиранд. Дар ҳоли ҳозир дар ҷаҳорҷӯби Вазорати дифои ФР ситоди руҳониёни низомӣ барои 267 нафар таъсис дода шудааст, ки дар он тақрибан 60%: 156 руҳониёни православӣ, 3 руҳониёни мусулмон ва 1 руҳониёни буддӣ фаъолият мекунад¹⁶⁸.

Дар шароити ҶТ, ба андешаи мо, истифода аз ин таҷрибаи ФР ва ташкили чунин штатҳои корӣ аз манфиат ҳолӣ нахоҳад буд, чаро ки дар ҷумҳурӣ ниҳоди алоҳида вобаста ба дин ва Донишкадаи исломӣ фаъолият мекунад, ки метавонад артишро бо кадрҳои соҳибхитос таъмин намояд. Руҳониёни масъул метавонанд бо сарбозон курсҳои машваратӣ ва профилатикӣ гузашта, бо ин эътиқоди онҳоро дар робита ба ҳифзи Ватан ва хувияту худшиносӣ такмил диҳанд.

Аз нуқтаи назари донишҳои сотсиологӣ хизматчиёни ҳарбӣ як падидаи иҷтимоишавӣ дар шароити мушаххаси иҷтимоию фарҳангии тамаддуни муайян мебошанд. То имрӯз чунин бархӯрд, ки бар асоси он бовар буд, ки дар кишварҳои гуногун дар баробари таҳкими институтҳои демократӣ афроди

¹⁶⁷ Ниг.: Баимов А.Г. К вопросу о службе мусульман в современной российской армии // Мусульманский мир. – 2016. – №4. – С. 88.

¹⁶⁸ Ниг.: Баимов А.Г. К вопросу о приеме на службу военных священнослужителей в современной России // Этнос и культуры Урало-Поволжья: история и современность: материалы Юбилейной X Всероссийской научно-практической конференции молодых ученых. – Уфа: ИЭИ УНЦ РАН, 2016. – С. 32–34.

миллатҳо ва мазҳабҳои гуногун дар доираи як ҷомеаи муайяни универсалӣ ва фаромарзӣ, ки аз рӯйи принципҳои тамаддуни Ғарб сохта шудаанд, ассимилятсия мешаванд, номувофиқии худро нишон дод. Ягон муттаҳидшавӣ вучуд надорад, ҷаҳон мураккабтар шуда, муҳити иҷтимоӣ дар сатҳи макро тамоюли нигоҳ доштани гуногуншаклро ҳифз мекунад¹⁶⁹.

Собиқ сарвазири Сингапур дар робита ба ин гуфтааст, ки ҳанӯз аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолӣ масъалаи ташкили артиши мунтазам вазифаи аввалиндараҷаи мо ба ҳисоб мерафт. Дар ташкили артиш ба мисли артиши Исроил, ки мо аз таҷриба ва усули ёрии ҳарбии онҳо истифода мекардем, бояд замон ҷалб карда мешуданд, аммо ташкили ин мақсад дар байни аҳолии мусулмон ғайриимкон буд¹⁷⁰.

Уҳдадорҳои конститусионии ҳифзи Ватан ва хизмати ҳарбӣ дар Конститутсияҳои Озарбойҷон, Беларусия, Қазоқистон, Қирғизистон, Русия, Туркменистон, Узбекистон ва Украина оварда шудааст. Барои ҳифзи Ватан таваҷҷуҳ ба шахрвандон дар Конститутсияҳои ин давлатҳо бисёр нозук аст. Танҳо дар Конститутсияи Қирғизистон категорияи васеътар – «ҳама» ҳамчун субъекти ин уҳдадорӣ истифода мешавад¹⁷¹.

Аммо дар мисоли Тоҷикистон истифодаи калимаи «ҳама» як қатор мушкилотро ба вучуд меорад, зеро уҳдадорӣ ҳатмӣ ҳарбӣ ба ҳама хос нест. Яъне, дар ҷомеаи суннатӣ мо ин масъала – ҳатмӣ кардани хизмати ҳарбии замон дар ҳоли ҳозир ғайриимкон аст, зеро то имрӯз мардум моҳияти хизмати ҳарбиро дуруст дарк намекунанд, дар ҳоле ки дар бархе кишварҳо, аз ҷумла, Исроил ин як амри маъмулӣ гаштааст.

Ҳанӯз сарвазири якуми вақти Исроил Давид Бен-Гурион чунин эрод гирифта буд: «Азбаски шумо шахрвандони Исроил, ҳамеша мехоҳед, ки амнияти давлат бояд шабу рӯз ба амал бароварда шавад, ман мехоҳам ба шумо ин нуқтаро расонам, ки агар замони давлати мо мубориза набаранд, ин гуна

¹⁶⁹ Ниг.: Передня Д.Г. Религиозные компоненты применения в особом морально-политическом и психологическом состоянии сотрудников // Академическая мысль. – 2022. – №4(21). – С. 221.

¹⁷⁰ Ниг.: Ли Куан Ю. Глава 2 // Из третьего мира – в первый. История Сингапура (1965-2000). – М.: «Манн, Иванов и Фербер», 2018. – С. 18-24.

¹⁷¹ Ниг.: Анциферов Н.В. Конституционное закрепление обязанностей личности в странах постсоветского пространства: сравнительно-правовой анализ // Юридические исследования. – 2017. – №8. – С. 6-7

амният нахоҳад буд. Мо кам ҳастем, аммо душманонамон бисёр. Агар Худо накунад, онҳо ба муқобили мо ба ҷанг бароянд, мардон ба ҷанги душман мераванд ва агар Худо накарда занҳое, ки дар хона нишаста, фарзандони худро муҳофизат карда натавонанд ё ба мардон ёрӣ лозим шавад, пас, чи мешавад¹⁷².

Идеяи озодии меҳнат дар ҷомеаи илмӣ тадричан тағйир ёфта, дигаргуниҳои иҷтимоии ҷомеаро инъикос мекунад. Масалан, дар адабиёти солҳои 50-и асри гузашта озодӣ дар принципҳои ҳуқуқи меҳнат ҳамчун озодӣ аз истисмор, аз бекорӣ, ҳамчун интизоми «озод»-и меҳнаткашон ифода ёфта буд; дар солҳои 60-ум ва аввали солҳои 70-ум ин «озодии бастанӣ шартномаи меҳнатӣ» буд; ҳамон «озодии ҳақиқии шартномаи меҳнатӣ» дар охири солҳои 70-ум; озодии интихоб кардани касб, ҷой ва машғулият дар ибтидои солҳои 80-ум; озодии интихоб кардани ҷой ва намуди фаъолият бо назардошти манфиатҳои ҷамъият дар охири даҳаи мазкури асри ХХ фаҳмида мешуд.

Агар мо ба Гегел пайравӣ кунем, ки озодӣ як зарурати бошууроно аст, пас, метавон гуфт, ки озодии машғул шудан ба меҳнат дарк кардани зарурати меҳнат ҳамчун манбаи мавҷудият аст. Аён аст, ки ин раванд маҷбурӣ ва иродаи озоди кор надорад. Ба ин маънӣ, анғезаи меҳнатро на дар соҳаи ҳуқуқӣ, балки дар соҳаи иҷтимоию иқтисодӣ ҷустуҷӯ кардан лозим аст, ки дар он ҷо характери ҳавасмандгардонии меҳнатро пайдо мекунад¹⁷³.

Хотирнишон кардан ба маврид аст, ки ҷомеа ба таърифи озодӣ дар меҳнат “аз самти муқобил” омада, дар аввал дар конвенсияҳои Созмони Байналмилалӣ Меҳнат (минбаъд – СБМ) “Дар бораи меҳнати маҷбурӣ ё ҳатмӣ” манъи меҳнати маҷбурӣ ва таъбизро аз соли 1930, таҳти № 29 ва «Дар бораи барҳам додани меҳнати маҷбурӣ» аз соли 1957, таҳти № 105 дар соҳаи меҳнат муқаррар карда буд.

Дар банди 1 моддаи 2 Конвенсияи СБМ № 29 дар бораи меҳнати маҷбурӣ ё ҳатмӣ, соли 1930 истилоҳи «меҳнати маҷбурӣ ё ҳатмӣ» маънои ҳама кор ё

¹⁷² Ниг.: [Манбаи электронӣ]. URL: <http://jewishvirtuallibrary.org/history-of-women-in-idf-combat-units> (санаи дастрасӣ 04.07.2023).

¹⁷³ Ниг.: Жернаков В.В. Свобода труда и запрещение принудительного труда в современном трудовом праве // Вестник Пермского университета. Юридические науки. – 2013. – №3 (21). – С. 91.

хизматеро дорад, ки аз ҳар шахсе, ки зери таҳдиди ягон ҷазо ситонида мешавад ва шахс барои он ихтиёран худро пешниҳод накардааст.

Аммо бояд қайд кард, ки тибқи банди 2 моддаи 1 ҳамин ҳуҷҷат, истисноҳо аз стандарти дарболозикршуда оварда шудаанд, ки дар он меҳнати маҷбурӣ ё ҳатмӣ дар давраи гузариш танҳо барои мақсадҳои ҷамъиятӣ истифода шавад:

- 1) кор ё хизмате, ки тибқи қонунҳои хизмати ҳарбӣ талаб карда мешавад;
- 2) қисми уҳдадорихои муқаррарии шахрвандӣ мебошад;
- 3) дар натиҷаи ҳукми суд талаб карда шуда бошад;
- 4) дар ҳолатҳои фавқулода, яъне ҳангоми ҷанг ё фалокат ё таҳдиди офат зарур аст;
- 5) корҳои хурди коммуналӣ.

Ҳамаи ин фаъолиятҳо хусусияти маҷбурӣ ё ҳатмӣ доранд, вале онҳо «танҳо барои мақсадҳои Конвенсияи мазкур» меҳнати маҷбурӣ ё ҳатмӣ ҳисобида намешаванд. Яъне, чунин кори иҷборӣ набояд манъ карда шавад¹⁷⁴.

Ба андешаи А.Ф. Нурисламов, зухуроти ҷангро аз байн бурдан ғайриимкон аст, аммо дар заминаи ин ҷангҳо ҳуқуқҳои инсон поймол мешавад, ки ба ҳимоя ниёз дорад¹⁷⁵. Бо истинод ба омор, ба гуфтаи Р. Чексон, пас аз соли 1945 дар сайёра ҳамагӣ 26 рӯзи сулҳ вучуд дошт, ин аз он шаҳодат медиҳад, ки падидаи ҷангро сарқӯб кардан ва аз байн бурдан ғайриимкон аст, аммо ягона роҳи ҳал таъмини ҳадди аксар ва ҳифзи шахрвандони осоишта дар муноқишаҳои мусаллаҳона мебошад¹⁷⁶.

Муқаррароти дахлдор оид ба таъмин ва ҳифзи ҳуқуқ ҳанӯз 12-уми августи соли 1949 дар конференсияи Женева ҷор конвенсия қабул карда шуда буд: «Дар бораи беҳтар намудани вазъи маҷруҳону беморон дар артиши фаъол»; «Дар бораи беҳтар намудани тақдирӣ маҷруҳон, беморон ва киштии ҚМ дар баҳр дучоршуда»; «Дар бораи муносибат бо асирони ҳарбӣ» ва «Дар бораи муҳофизати шахрвандҳо дар замони ҷанг». Ин конвенсияҳо Конвенсияҳои

¹⁷⁴ Ниг.: Конвенсияи меҳнати маҷбурӣ [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opensslpdf.pdf?docid=5614case4> (санаи муроҷиат: 22.11.2021).

¹⁷⁵ Ниг.: Нурисламов А.Ф. Обеспечение и защита прав человека в условиях вооруженных конфликтов // Международный журнал гуманитарных и массовых наук. – 2021. – №12-4. – С. 135

¹⁷⁶ Ниг.: NATO AND PEACEKEEPING Robert J. Jackson Visiting Fellow Centre for International Studies and Clare Hall, University of Cambridge. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.nato.int/cps/ru/natohq/index.htm> (санаи муроҷиат: 22.11.2022).

Женева «Дар бораи Ҷимояи қурбониёни ҷанг» номида шуда, имкони ҳифзи ҳуқуқи инсонро дар ҳолати муноқишаҳои мусаллаҳона ба таври назаррас васеъ намудаанд¹⁷⁷.

Ба андешаи Ш.Ф. Искандаров, инсоният дар давраи тараққиёти худ роҳу воситаҳои гуногуни ҳифзи ҳуқуқи худро пешниҳод ва ба вуҷуд овардааст. Дар ин бобат қомеби муҳимми ҳамкориҳои байналхалқӣ ва ташаккули низоми ҳифзи ҳуқуқи инсон эътирофи қомеаи байналмилалӣ мебошад, ки қӯдак бинобар ноболиғии қисмонӣ ва руҳии худ ба ҳифзу нигоҳубини махсус, аз қумла ба ҳифзи дурусти ҳуқуқӣ, қи пеш аз таваллуд ва қи баъд аз таваллуд ниёз дорад, ҳамқунин, субъектҳои мустақили муносибатҳои ҳуқуқӣ эътироф намудани қӯдакон¹⁷⁸.

Қӯдакон аксар вақт ба хизмати ҳарбӣ маҷбур мешаванд, дучори хушунат гашта, аз таҳсил маҳрум мегарданд ва мавриди осеби қисмонӣ ва равонӣ қарор мегиранд. Аксар вақт қӯдакон на танҳо тамошобин, балки иштирокчиёни бевоситаи ин «театри хунин» мегарданд. Қӯдакон бо сабабҳои гуногун бо ҚМ ва гурӯҳҳои мусаллаҳ алоқаманд мешаванд: дар баъзе маврид онҳоро унсурҳои мусаллаҳ маҷбуран ба хизмат қалб меқунанд ё онҳо рабуда мешаванд, дар ҳолатҳои дигар қӯдакон бо роҳи тарсондан маҷбур мешаванд, қи ба онҳо ҳамроҳ шаванд. Қалби қӯдакон, инқунин, дар заминаи факр, табъиз, интиқом ва садоқат ба як гурӯҳи этникӣ, мазҳабӣ ё қабилавӣ сурат мегирад. Аксар вақт ноамнӣ ва оворашавӣ қӯдаконро, ба хусус онҳое, қи аз оилаҳои худ қудо шудаанд, ташвиқ меқунанд, то барои ҷимоя ва зинда мондани онҳо ба ягон гурӯҳи мусаллаҳ ҳамроҳ шаванд.

Бори аввал, дар матни санади ҳуқуқии байналмилалӣ мафҳуми иштироки қӯдакон дар амалиёти ҷангӣ танҳо дар соли 1977 қангоми тартиб додани Протоқолҳои иловагии Конвенсияҳои Женева «дар бораи ҷимояи қурбониёни ҷанг» соли 1949 пайдо шудааст¹⁷⁹. Протоқоли иловагии I, қи қангоми

¹⁷⁷ Ниг.: Нурисламов А.Ф. Обеспечение и защита прав человека в условиях вооруженных конфликтов // Международный журнал гуманитарных и массовых наук. – 2021. – №12-4. – С. 133.

¹⁷⁸ Ниг.: Искандаров Ш.Ф. Защита прав ребёнка // Государствоведение и права человека. – 2017. – №4 (8). – С. 58.

¹⁷⁹ Женевская конвенция от 12 августа 1949 года о защите гражданского населения во время войны. Принята 12 августа 1949 года Дипломатической конференцией для составления международных конвенций о защите

даргириҳои мусаллаҳи байналмилалӣ татбиқ мешавад, давлатҳоро вазифадор мекунад, ки «тамоми чораҳои имконпазирро барои монетъ шудани иштироки бевоситаи кӯдакони то синни 15-сола дар амалиёти ҷанг» махсусан андешанд, «аз ҷалби онҳо ба ҚМ-и худ» хуздорӣ намоянд ва ба давлатҳои иштирокчи қатъиян тавсия медиҳад, ки ҳангоми даъват аз ҳисоби шахсони ба синни 18 нарасидаанд, хуздорӣ кунанд.

Якҷанд созишнома ва конвенсияи асосии байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон мавҷуданд, ки барои ҳимоя ва пешбурди ҳуқуқҳои инсон дар саросари ҷаҳон таҳия шудаанд. Ин ҳуҷҷатҳо ҳуқуқ ва озодиҳои асосиро, ки шахс ба онҳо ҳуқуқ дорад, муайян мекунад:

1. ЭУҲИ аз ҷониби Ассамблеяи Генералии СММ соли 1948 қабул шудааст. Эъломияи мазкур ҳуҷҷати бунёдиест, ки ҳуқуқ ва озодиҳои асосиро, ки ҳамаи одамон ба онҳо ҳуқуқ доранд, муайян мекунад. Он доираи васеи ҳуқуқҳои шахрвандӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро фаро мегирад.

2. Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ аз ҷониби СММ соли 1966 қабул шудааст, ПБҲШС тамаркуз мекунад. Он ҳуқуқҳо ба монанди ҳуқуқ ба зиндагӣ, озодии баён, озодии эътиқод ва ҳуқуқ ба муҳофизат одилонаро эътироф намуда, механизмҳои мониторинг ва ҳисоботдиҳӣ оид ба риояи давлатро муқаррар кардааст.

3. ПБҲИИФ соли 1966 қабул шуда, ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро таъкид мекунад. Он ҳуқуқ ба меҳнат, ҳуқуқ ба таҳсил, ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ ва ҳуқуқ ба сатҳи мувофиқи зиндагӣ ва ғайраро эътироф мекунад;

4. Конвенсия оид ба барҳам додани ҳама шаклҳои таъбиз нисбати занон, ки соли 1979 қабул шудааст, шартномаи байналмилалӣ мебошад, ки махсусан таъбизи гендериро баррасӣ мекунад. Ҳадафи он аз байн бурдани таъбиз нисбати занон ва мусоидат ба баробарии гендерӣ дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мебошад.

жертв войны, заседавшей в Женеве с 21 апреля по 12 августа 1949 года [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://un.org> (санаи муроҷиат: 30.04.2023).

5. Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак (КҲК) соли 1989 қабул шуда, як шартномаи фарогир аст ва ба ҳуқуқҳои кӯдакон тамаркуз мекунад. Он ҳуқуқҳои шахрвандӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кӯдаконро муайян карда, стандартҳои ҳифзи онҳоро, аз ҷумла, ҳимоя аз истисмор, зӯрварӣ ва таъбиз муқаррар намояд.

6. Конвенсияи зидди шиканча ва дигар намудҳои муносибат ё ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқирунандаи шаъну шараф соли 1984 қабул шуда, кӯшиш мекунад, ки амалҳои шиканча ва дигар муносибатҳои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқирунандаи шаъну шарафро пешгирӣ ва ҷазо диҳад. Он шиканчаро дар ҳама ҳолатҳо манъ мекунад ва уҳдадорҳои давлатҳоро оид ба пешгирӣ, тафтиш ва таъқиби шиканча муқаррар месозад,

7. Конвенсияи ҳуқуқҳои маъҷубон соли 2006 қабул шуда, аввалин шартномаи байналмилалиест, ки махсусан ҳуқуқҳои маъҷубонро дар бар мегирад. Он ба иштироки пурра ва баробарии онҳо дар ҷомеа, таъмини ҳуқуқҳои онҳо ба таҳсил, шуғл, дастрасӣ ва бидуни таъбиз мусоидат мекунад;

8. Конвенсияи байналмилали ҳифзи ҳуқуқҳои ҳамаи коргарони муҳочир ва аъзои оилаҳои онҳо соли 1990 қабул шуда, ҷаҳорҷӯбаи ҳифзи ҳуқуқҳои муҳочирони меҳнатӣ ва оилаҳои онҳоро таъмин менамояд. Он масъалаҳоеро, ки ба қор қабул кардан, шароити қор, муттаҳидсозии оилаҳо ва дастрасӣ ба хизматҳои иҷтимоӣ вобаста аст, баррасӣ мекунад.

Инҳо муҳимтарин шартномаҳо ва конвенсияҳои байналмилалии ҳуқуқи инсон буда, асоси ҷаҳорҷӯби ҷаҳонии ҳуқуқи инсонро ташкил медиҳанд. Ин ҳуҷҷатҳо ҳамчун дастурамал барои давлатҳо ҷиҳати эҳтиром, ҳифз ва иҷрои ҳуқуқҳои шахсони алоҳида дар доираи салоҳияти худ хизмат мекунанд. Давлатҳое, ки ин шартномаҳоро ба тасвиб расонидаанд, қонунан уҳдадоранд, ки муқаррароти онҳоро риоя кунанд ва барои таъмини риояи онҳо механизмҳои назорат ва гузоришдиҳиро таҳия ва ташкил намоянд.

Шартномаҳо ва конвенсияҳои асосии байналмилалии ҳуқуқи инсон, ки дар боло зикр шудаанд, бо хизмати ҳарбӣ хеле алоқаманд буда, ҷаҳорҷӯбаи умумиро барои ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқҳои инсон дар заминаи низомӣ муқаррар мекунанд, аз ҷумла:

1. Шартномаҳои ҳуқуқи инсон муҳимтарин ҳуқуқи ҳаётро эътироф намуда, шиканча, муносибати ғайриинсонӣ ва худсарона аз озодиро манъ мекунанд. Ин муқаррарот ба хизматчиёни ҳарбӣ, инчунин, шахрвандони ғайринизомӣ дахл дошта, кафолат медиҳад, ки шахсони дар хизмати ҳарбӣ хизматкунанда аз таҳқир ва бадрафторӣ муҳофизат карда шаванд.

2. Озодии баён. Санадҳои ҳуқуқи инсон ҳуқуқҳои озодии баён, фикр, вичдонро ҳифз мекунанд. Ин ҳуқуқҳо дар заминаи ҳарбӣ барои таҳкими муоширати ошкоро, имкон додани мубоҳисаҳо оид ба масъалаҳои муҳим ва ҳифзи ҳуқуқҳои хизматчиёни ҳарбӣ барои изҳори ақидаи худ муҳиманд, ба шарте ки ин интизоми ҳарбӣ ё амнияти миллиро халалдор накунад.

3. Ҳуқуқ ба муҳофизати одилона. Шартномаҳои ҳуқуқи инсон ҳуқуқ ба муҳофизати одилона ва беғаразро таъкид мекунанд. Принципи мазкур кафолат медиҳад, ки хизматчиёни ҳарбии дар содир намудани ҷиноят айбдоршаванда ба таври лозимӣ ва ба ҷойи лозима муҳофизат намуда, аз ҳуқуқи худ муҳофизат намоянд. Шартномаҳои мазкур нигоҳ доштани интизом ва яқпорчагиро дар низоми адлияи ҳарбӣ мусоидат мекунанд.

4. Манъи таъбиз. Санадҳои ҳуқуқи инсон, аз ҷумла таъбизро аз рӯйи ҷинс, дин ва дигар хусусиятҳои ҳифзшаванда манъ мекунанд. Ин ба артиш ба таври махсус дахл дорад, зеро он масъалаҳоеро ба мисли таъбизи гендерӣ, озори ҷинсӣ ва муносибати одилона бо кормандони гуногун дар ҚМ баррасӣ мекунад.

5. Ҳифзи шахрвандон. Ҳуқуқи байналмилалии инсондӯстона, ки бо қонуни ҳуқуқи инсон алоқаманд аст, принципҳо ва қоидаҳои ҳифзи шахрвандонро ҳангоми даргириҳои мусаллаҳона муқаррар мекунад. Хизмати ҳарбӣ бояд ин принципҳоро риоя кунад, то шахрвандони ғайринизомӣ ҳадаф қарор нагиранд ё осеб набинанд.

6. Ҳуқуқ ба радқунии вичдонӣ. Санадҳои ҳуқуқи инсон ҳуқуқи радқунии вичдониро эътироф мекунанд ва ба шахсони алоҳида имкон медиҳанд, ки аз хизмати ҳарбӣ дар асоси эътиқоди динӣ даст кашанд. Ин санадҳо барои саркашӣ аз рӯйи вичдон заминаҳои ҳуқуқӣ ва ҳимояро фароҳам оварда, риояи ҳуқуқҳои онҳоро таъмин мекунанд.

7. Масъулият барои нақши ҳуқуқи инсон, Шартномаҳо ва конвенсияҳои ҳуқуқи инсон аҳаммияти масъулиятро барои нақши ҳуқуқи инсон, аз ҷумла онҳое, ки аз ҷониби кормандони низомӣ содир мекунанд, таъкид месозад. Ба ин уҳдадорихо тафтиши иддаои сӯиистифода, ба ҷавобгарӣ кашидани шахсони гунаҳкор ва пешниҳоди чораҳои ҷубронпулӣ ва ҷуброни зарардидагон дохил мешаванд.

8. Дастгирии пас аз хизмат. Санадҳои ҳуқуқи инсон аҳаммияти дастгирии ҳуқуқ ва некуаҳволии собиқадоронро пас аз адои хизмати ҳарбӣ таъкид мекунад. Ин дастрасӣ ба хизматрасонии тиббӣ, дастгирии солимии равонӣ, ҳамгирии иҷтимоӣ ва кумаки бо кор таъмин кардан ва ҳамгироӣ ба ҳаёти шаҳрвандӣ мебошад.

Дар умум, санадҳои байналмилалии ҳуқуқи инсон як чаҳорҷӯби меъёриро пешниҳод мекунанд, ки ба хизмати ҳарбӣ дахл доранд. Онҳо стандартҳо ва интизорҳои давлатҳо ва ҚМ-ро барои эҳтиром ва ҳифзи ҳуқуқҳои ашхосе, ки дар артиш хизмат мекунанд, инчунин, ҳуқуқҳои ғайринизомииён, ки аз амалиёти низомӣ осеб дидаанд, муқаррар мекунанд. Бо риояи ин принципҳо муассисаҳои ҳарбӣ кафолат медиҳанд, ки амалҳои онҳо ба ҳадафҳои васеътари ҳуқуқи инсон мувофиқат мекунанд ва фарҳанги шаъну шараф, адолат ва масъулиятро дар ҚМ риоя менамоянд.

БОБИ II. ҶАНБАҶОИ ҲУҚУҚӢ, МАСЪАЛАҶОИ АМАЛИШАВӢ ВА МУҚОИСАВИИ УҲДАДОРИИ ҶАРБӢ

2.1. Масъалаҷои ҳуқуқии уҳдадории ҷарбӢ

Уҳдадории ҷарбии шаҳрвандони ҚТ, мувофиқи моддаи 5 Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҷарбӢ ва хизмати ҷарбӢ» инҳоро пешбинӣ менамояд:

- 1) қайди ҷарбӢ;
- 2) оморасозӣ ба хизмати ҷарбӢ;
- 3) даъват ба хизмати ҷарбӢ;
- 4) адои хизмати ҷарбӢ;
- 5) дар эҳтиёт будан;
- 6) даъват ба ҷамъомадҳои ҷарбӢ ва махсус.

Бақайдгирии ҷарбӢ шакли бақайдгирии захираҳои даъватӣ мебошад. Мақсади асосии бақайдгирии ҷарбӢ таъмини пурра ва босифати захираҳои кадрӣ даъватшавандаи ҚМ-и ҚТ, дигар воҳидҳо ва мақомоти ҷарбӢ дар замони осоишта, инчунин, дар давраи сафарбаркунӣ, ҳолати ҷарбӢ ва дар замони ҷанг мебошад. Қонунҳои асосие, ки моҳият, мазмун ва ташкили бақайдгирии ҷарбии шаҳрвандонро танзим мекунанд, инҳоянд: Қонуни ҚТ аз 4.11.1995, таҳти №208 «Дар бораи мудофия»¹⁸⁰, Қонуни ҚТ аз 16.04.2012, таҳти №799 «Дар бораи тайёрии сафарбаркунӣ ва сафарбаркунӣ»¹⁸¹, Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҷарбӢ ва хизмати ҷарбӢ», ҳамчунин, «Низомномаи бақайдгирии ҷарбии шаҳрвандони ҚТ», ки бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 26-уми августи соли 2022, таҳти №416 тасдиқ гардидааст¹⁸².

Ба андешаи А.В. Кузьянов, принципҳои зерини бақайдгирии ҷарбиро ҷудо кардан мумкин аст:

- пуррагӣ;
- эътимодноқӣ;

¹⁸⁰ Қонуни ҚТ «Дар бораи мудофия» аз 4.11.1995, №208 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.11.2022).

¹⁸¹ Қонуни ҚТ «Дар бораи тайёрии сафарбаркунӣ ва сафарбаркунӣ» 16.04.2012, №799 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.11.2022).

¹⁸² Ниг.: Низомномаи бақайдгирии ҷарбии шаҳрвандони ҚТ бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 26 августи соли 2022, таҳти №416 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 22.02.2023).

- объективӣ;
- низоми томи бақайдгирии ҳарбӣ¹⁸³.

Барои амалишавии ин принципҳо ҳамоҳангии кори мақомотҳо муайян шуда, комиссияҳо низ вобаста ба иҷрои дурусти бақайдгирӣ ва сафарбаркунӣ амал мекунанд.

Мувофиқи моддаи 1 Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ», қайди ҳарбӣ низоми баҳисобгирии уҳдадорони ҳарбии ҚТ мебошад. Дар асоси қисми дигари ҳамин моддаи қонун даъватшавандагон шахсонеро меноманд, ки шаҳрвандони ҚТ (чинси мард) буда, ба синни 18 расидаанд ва дар комиссариатҳои ҳарбӣ (мақомоти маҳаллии идоракунии ҳарбии шаҳру ноҳияҳо) бо мақсади даъват барои адои хизмати ҳарбӣ дар ҚМ-и ҚТ, қушунҳо ва воҳидҳои дигари ҳарбӣ ба қайди ҳарбӣ гирифта шудаанд. Ба ин тартиб қайди ҳарбӣ ҷузъи муҳимми уҳдадории ҳарбӣ ба ҳисоб рафта, шахсоне, ки қайди ҳарбӣ надоранд, ба хизмати ҳарбӣ ҷалб карда намешаванд.

Ҳамин аст, ки мақомотҳои дахлдор ба ин масъала аҳаммияти хосса медиҳанд. Дар асоси банди 8 қисми 5 моддаи 10 Қонуни болозикр уҳдадории шаҳрвандон барои бақайдгирии ҳарбӣ аз синни 16 оғоз меёбад

Чуночи, дар Қонун омадааст: «Мақомоти шуғли аҳолии уҳдадоранд дар бораи аз ҷониби онҳо ба қайд гирифтани шаҳрвандони аз 16 то 27-сола дар муҳлати 7 рӯз ба комиссариатҳои ҳарбии дахлдор ахборот манзур намоянд»¹⁸⁴.

Шаҳрвандони ба хизмати ҳарбӣ даъватшаванда уҳдадоранд даъватномаи комиссариати ҳарбиро бо забонхат қабул намоянд. Даъватномаро ба шаҳрвандон кормандони комиссариати ҳарбӣ ё дар ҷойи кор (таҳсил)-и шаҳрванд роҳбарон, дигар шахсони (кормандони) вазифадори ба кори баҳисобгирии ҳарбӣ масъули ташкилотҳо, инчунин, шахсони вазифадори ба кори баҳисобгирии ҳарбӣ масъули мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот месупоранд.

Мақсад ва вазифаҳои қайди ҳарбӣ аз инҳо иборат аст:

¹⁸³ Ниг.: Кузянов А.В. Правовая природа и содержание воинского учета // Ленинградский юридический журнал. – 2011. – №4. – С. 67.

¹⁸⁴ Ниг.: Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» аз 2 январи 2021, №1753 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 20.01.2023).

- таъмини ичрои қонунгузории ҳарбӣ, аз қабили қонунҳои ҚТ "Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ", "Дар бораи омодагӣ ба сафарбарӣ ва сафарбаркунӣ" ва «Низомномаи бақайдгирии ҳарбии шаҳрвандони ҚТ»;

- муайян кардани таркиби миқдорӣ ва сифатии захираҳои инсонӣ ва истифодаи муассири онҳо барои таъмини мудофияи кишвар ва амнияти давлатӣ;

- гузаронидани корҳои банақшагирифташуда дар самти таълими мутахассисони низомии ҳарбӣ.

Бақайдгирии ҳарбӣ ба умумӣ ва махсус ҷудо карда мешавад:

1. Дар қайди умумии ҳарбӣ шаҳрвандоне мебошанд, ки дар эҳтиёт қарор дошта, вале дар корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, сарфи назар аз шакли моликият ва тобеияти идоравии онҳо ва муассисаҳои таълимӣ, дар давраи сафарбарӣ ва замони ҷанг захира (брон) карда нашудаанд, инчунин, шаҳрвандоне, ки бояд ба хизмати ҳарбӣ даъват карда шаванд;

2. Дар қайди махсуси ҳарбӣ бошад, шаҳрвандоне мебошанд, ки дар эҳтиёт қарор дошта, тибқи тартиби муқарраргардида, дар корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, сарфи назар аз шакли моликият ва тобеияти идоравиашон ва муассисаҳои таълимӣ, дар давраи сафарбарӣ ва замони ҷанг захира (брон) карда мешаванд¹⁸⁵.

Моддаи 29 Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» синну соли шаҳрвандонро, ки бояд ба хизмати ҳарбӣ даъват карда шаванд, аз 18 то 27-солагӣ муқаррар кардааст¹⁸⁶. Муносибатҳои ҳуқуқии вобаста ба даъват ба хизмати ҳарбӣ барои сафарбаркунӣ, дар ҳолати ҳарбӣ ва замони ҷанг, объекти танзими ҳуқуқии ҳамин қонун ба ҳисоб меравад. Шаҳрвандон пас аз расидан ба синни 27-солагӣ аз даъвати ҳарбӣ озод карда, ба ҳайати захиравӣ дохил мешаванд.

Мувофиқи Конститутсияи ҚТ шаҳрвандон метавонанд аз синни 18-солагӣ мустақилона ҳуқуқ ва уҳдадориҳои худро пурра амалӣ намоянд. Дар ин синну

¹⁸⁵ Низомномаи бақайдгирии ҳарбии шаҳрвандони ҚТ бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 26 августи соли 2022, №416 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 22.02.2023).

¹⁸⁶ Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» аз 2 январи 2021, №1753 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 20.01.2023).

сол шаҳрванд дараҷаи муайяни шуурнокӣ, инкишофи иҷтимоӣ ва ҷисмонӣ пайдо мекунад, ки ухдадориҳои худро барои ҳифзи Ватан мустақилона иҷро карда метавонад. Мафҳуми «мустақилона» ифодаи мустақилияти шаҳрванд буда, имконияти ҳуқуқи шаҳрвандро барои ба даст овардан ва амалӣ намудани ҳуқуқу ухдадориҳо дар назар дорад. Сухан дар бораи падидаи васеътар аз қобилияти маданӣ меравад, ки он танҳо ҳамчун ҳолати махсуси қобилияти умумии шаҳрванд барои мустақилона амалӣ намудани ҳуқуқ ва ухдадориҳои аз тарафи давлат кафолатдодашуда мебошад.

Ба андешаи А.В. Кузянов, сарфи назар аз он ки шаҳрванд аз синни 18-солагӣ ба қобилияти пурра соҳиб мешавад, дар амал бисёр шаҳрвандон дар ин синну сол то ҳол инкишофи иҷтимоӣ ва ҷисмонии нокифоя доранд, баъзе шаҳрвандон барои гирифтани таҳсилоти миёнаи касбӣ фурсат ҳам надоранд, ки ин ба дараҷаи сифатии даъватшаванда таъсир мерасонад»¹⁸⁷. Дар мавриди муҳлати 27-солагӣ бошад, таҷриба нишон медиҳад, ки бисёр шаҳрвандон аз номукаммалии қонунгузорӣ истифода бурда, аз қабули даъватномаҳо саркашӣ мекунанд ва ба комиссияҳои даъватӣ ҳозир намешаванд. Пас аз расидан ба синни 27-солагӣ, чунин шаҳрвандон, аллақай, ҳуқуқи гирифтани билети ҳарбӣ ва ба ҳайати захиравӣ гузаштанро доранд, ки ин омил ба давлат ва ҷомеа зараровар аст.

Дар ИМА ҳама мардони аз синни 18 то 25-сола, ба истиснои онҳое, ки бо раводиди ғайримуҳочиратӣ вориди давлат шудаанд, новобаста ба доштани корти сабз, бояд сабти ном шаванд. Саркашӣ аз бақайдгирии ҳарбӣ дар хизмат нақзи Қонуни хизмати ҳарбӣ мебошад. Суд барои чунин қонуншиканӣ метавонад ба муҳлати то панҷ сол аз озодӣ ё маҳрум кунад ба маблағи на бештар аз 250 000 доллар ҷарима кунад¹⁸⁸. Ба хизмати ҳарбӣ дар ИМА аз синни 17 то 42 қабул карда мешаванд¹⁸⁹.

¹⁸⁷ Кузянов А. В. Правовая природа и содержание воинского учета // Ленинградский юридический журнал. – 2011. – №4. – С. 67.

¹⁸⁸ Ниг.: Selective Service sistem [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.sss.gov/faq/#who-needs-to-register> (санаи мурочиат: 19.01.2023).

¹⁸⁹ Ниг.: Служба в армии или как получить гражданство в США. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <https://zagrantsa.com/emigraciya/article/2674/kak-poluchit-grazhdanstvo-ssha-voennaia-sluzhba> (санаи мурочиат: 19.01.2023).

«Низомномаи бақайдгирии ҳарбии шаҳрвандони ҚТ» уҳдадориҳои комиссияи ба қайди ҳарбӣ гузоштани шаҳрвандонро чунин муайян мекунад:

Ба қайди ибтидоии ҳарбӣ гузоштани шаҳрвандони ҷинси мард аз ҷониби комиссияи шаҳрӣ ё ноҳиявӣ дар давраи аз 1-уми январ то 31-уми март ҳангоми ба синни 16-солагӣ расидани онҳо сурат мегирад.

Комиссияи ба қайди ҳарбӣ гузоштани шаҳрвандон бо қарори раиси шаҳр ё ноҳия таъсис дода шуда, уҳдадориҳои худро дар доираи ваколат иҷро менамояд.

Комиссияи ба қайди ҳарбӣ гузоштани шаҳрвандон уҳдадор аст, ки муоинаи тиббии шаҳрвандонро ташкил намуда, қобили адои хизмати ҳарбӣ будани онҳоро муайян карда, дар хусуси дар қайди ҳарбӣ гузоштани шаҳрванд ё озод намудани ӯ аз уҳдадориҳои ҳарбӣ, бинобар вазъи саломатӣ, ҳамчун ғайриқобили хизмати ҳарбӣ будан қарор қабул кунад.

Раис ё котиби комиссияи дар қайди ҳарбӣ гузоштани шаҳрвандон уҳдадор аст, ки қарори комиссияро ба шаҳрвандон расонида, уҳдадориҳои онҳоро доир ба қайди ҳарбӣ фаҳмонад.

Дар баробари уҳдадориҳои комиссия, Низомномаи мазкур уҳдадориҳои шаҳрвандонро ба таври зайл муайян намудааст:

1. Шаҳрвандон уҳдадоранд дар қайди ҳарбии комиссариати ҳарбии маҳалли истиқомат ё дар қайди ҳарбии ҳайати эҳтиётии мақомоти амнияти миллӣ бошанд, бо даъват дар вақти муқарраршуда ба маҳалли муайян, ба комиссариати ҳарбӣ ҳозир шуда, ҳуҷҷатҳои заруриро мувофиқи номгӯи дар даъватномаи комиссариати ҳарбӣ ё мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот нишондодашуда пешниҳод, инчунин, уҳдадориҳои дигари тибқи қонун ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқарраргардидаи қайди ҳарбиро иҷро намоянд.

2. Шаҳрвандоне, ки бояд ба хизмати ҳарбӣ даъват шаванд ва дар давраи даъват ба муҳлати зиёда аз 15 рӯз аз ҷойи истиқомат мераванд, уҳдадоранд дар ин бора ба комиссариати ҳарбии маҳалли истиқомат шахсан хабар расонанд. Дар давраи сафарбаркунӣ ё замони ҷанг ба шаҳрвандоне, ки дар қайди ҳарбӣ қарор доранд, бе иҷзати комиссариати ҳарбӣ аз ҷойи истиқомати худ берун

рафтан комилан манъ буда, танҳо пас аз пешниҳоди аризаи дахлдори хаттии шаҳрванд дастрас кардан мумкин аст¹⁹⁰.

Акнун масъалаи дигаре, ки бо қабули қонуни нави уҳдадории ҳарбӣ ба вучуд омад, ин номгӯ ва шарҳи ҳуҷҷатҳост, ки бақайдгирии ҳарбиरो муайян мекунад.

Дар асоси моддаи 12 Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» ҳуҷҷатҳои бақайдгирии ҳарбӣ инҳо мебошанд:

1) шаҳодатномаи бақайдгирии ҳарбӣ – ин ҳуҷҷат бори аввал дар синни 16-солагӣ барои гузаштан аз қайди ҳарбӣ дода мешавад;

2) билети ҳарбӣ – ҳуҷҷати шахсии ягонаи бемухлати бақайдгирии ҳарбии шаҳрванд, ки муносибат ва уҳдадории ҳарбии ӯро ба хизмати ҳарбӣ муайян менамояд¹⁹¹;

3) маълумотнома бар ивази билети ҳарбӣ. Дар асоси қисми 3 моддаи 12 Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» ба шаҳрванде, ки билети ҳарбиरो гум кардааст, бар ивази билети ҳарбӣ бо тартиби муайяннамудаи «Низомномаи бақайдгирии ҳарбии шаҳрвандони ҚТ» маълумотнома дода мешавад. Шаҳодатнома бо мақсади баланд бардоштани нуфуз ва ҷолибияти хизмати ҳарбӣ ҷорӣ карда шудааст.

Дар асоси Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» дар таҳрири нав барои шаҳрвандоне, ки дар кафедраи ҳарбӣ таҳсил намудаанд, 12 моҳ муҳлати хизмати ҳарбӣ муайян шудааст. Ҳамчунин, бо анҷом расидани хизмати ҳарбӣ хатмкардаҳои кафедраи ҳарбӣ бо рутбаи лейтенанти хурд сарфароз карда мешаванд. Аммо дорандагони маълумотнома бар ивази билети ҳарбӣ дар мансабҳои хизмати давлатӣ фаъолият карда наметавонанд.

Шаҳрвандон ва шахсони мансабдор барои иҷро накардани уҳдадориҳои бақайдгирии ҳарбӣ тибқи қонунгузори ҚТ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.

С.С. Харитонов фаъолияти мутахассисони соҳаи ҳуқуқро дар ҚМ муҳим мешуморад¹⁹². Дар ин асос муаллиф бар он андеша аст, ки ҳамасола садҳо

¹⁹⁰ Низомномаи бақайдгирии ҳарбии шаҳрвандони ҚТ бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 26 августи соли 2022, №416 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 22.02.2023).

¹⁹¹ Ниг.: Борисов А.Б. Большой юридический словарь. – М.: Книжный мир, 2010. – 848 с.

¹⁹² Ниг.: Харитонов С.С. И все же - нужны или не нужны армии военные юристы? // Право в Вооруженных Силах - Военно-правовое обозрение. – 2009. – №5(143). – С. 95-96.

нафар танҳо факултетҳои ҳуқуқшиносиро хатм мекунад. Дар асоси моддаи 24 Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф» ва банди 5 қисми 5 «Тартиби тақсимот ва бо ҷойи кор таъмин намудани мутахассисони ҷавон» хатмкардагони шуъбаҳои рӯзонаи муассисаҳои таълимии таҳсилоти касбӣ, тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ бо ҷойи кор таъмин карда мешаванд.

Шаҳрвандоне, ки аз ҳисоби буҷети давлатӣ, тибқи фармоиши давлатӣ, муассисаҳои таълимии таҳсилоти касбиро хатм кардаанд, мувофиқи шартномаи тарафайн ва роҳхати мақомоти дахлдор уҳдадоранд, ки аз рӯйи ихтисос на камтар аз 3 сол фаъолият намоянд, ба шарте ки қонунгузори ҚТ тартиби дигарро муқаррар накарда бошад. Мутахассисони ҷавоне, ки аз ҳисоби буҷети давлатӣ муассисаҳои таълимии таҳсилоти касбиро дар хориҷи кишвар тибқи шартномаи тарафайн хатм кардаанд, уҳдадоранд, ки мувофиқи роҳхати мақомоти дахлдор аз рӯйи ихтисос на камтар аз 5 сол фаъолият намоянд.

Барои бо ҷойи кор таъмин намудани мутахассисони ҷавон мақомоти дахлдори давлатӣ вазифадор мебошанд. Мутахассисони ҷавоне, ки аз ҳисоби буҷети давлатӣ таҳсил намуда, тибқи фармоиши давлатӣ, бесабаб ба ҷойи кори муайяншуда ҳозир намешаванд ё аз кор саркашӣ мекунад, инчунин, қабл аз ба охир расидани муҳлат талаботи шартномаи тарафайнро риоя наменамоянд, уҳдадоранд, ки маблағи барои таҳсили онҳо харҷшудаи давлатиро бо тартиби муқаррарнамудаи Ҳукумати ҚТ баргардонанд.

Мақомот, муассисаҳо ва дигар ташкилотҳои давлатӣ, ки мутахассисони ҷавонро бо роҳхат қабул менамоянд, уҳдадоранд барои онҳо шароити мусоиди корӣ фароҳам оваранд ва дар сурати набудани эҳтиёҷот ба мутахассис мақомоти дахлдори давлатиро ба таври хаттӣ огоҳ созанд. Донишҷӯёне, ки муассисаҳои таълимии таҳсилоти олии касбиро бо дипломи аъло хатм кардаанд, дар интихоби ҷойи кор озоданд ва барои дохилшавӣ ба магистратура, барои ихтисосҳои тиббӣ магистратура – ординатураи клиникӣ, аспирантура ё докторантура аз рӯйи ихтисос бе навбат роҳ дода мешаванд¹⁹³.

¹⁹³ Ниг.: Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф» аз 22 июли соли 2013, №1004. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

Яъне, дар бисёр муасисаҳои таҳсилоти миёна ва дигар муасисаҳои давлатӣ ниёз ба мутахассисони соҳаи ҳуқуқ мавҷуд аст, аммо ҳамасола ин мутахассисон бо гирифтани диплом аз иҷрои ин уҳдадорихои сетарафа озод мешаванд ва ин масъала аз тарафи масъулин назорат намешавад. Аз ин рӯ, пешниҳод карда мешавад, ки тамоми ин мутахассисон, бевосита пас аз хатми донишгоҳ ба хизмати ҳарбӣ ҷалб карда шаванд, ки бо ин роҳ:

- аз як тараф нарасидани кадрҳои ҳуқуқӣ дар ҚМ ҳалли худро хоҳад ёфт ва ин дар таъмини қонуният саҳм хоҳад гузошт;

- таъмини ҚМ бо наваскарон (даъватшавандагон), яъне, мутахассисони ҷавон, ки бо сабабҳои гуногун бо ҷойи кор таъмин нашудаанд ва метавонанд дар сафи ҚМ хизмат намоянд ё худ уҳдадории тибқи шартномаи сетарафаро дар хизмати ҳарбӣ ба охир расонанд;

- истифодаи самараноки сармояи инсонӣ ё худ захираҳои кадрӣ.

Ба Қонуни ҚТ аз 2-юми январи соли 2021, таҳти №1753 «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» ворид намудани тағйироту иловаҳои зерин мувофиқи мақсад аст:

1) Бо мақсади паст кардани тамоюли саркашӣ аз хизмати ҳарбӣ дар ҷомеа синни ниҳоди даъвати шаҳрвандон ба хизмати ҳарбӣ аз 27 ба 30-солагӣ баланд карда шавад, ки ин на танҳо нишондиҳандаҳои миқдорӣ, балки сифатии контингенти даъватшавандаро низ зиёд мекунад. Ба ин суҳанҳо тағйироти соли 2016 ба Конститутсияи ҚТ, ки дар он синни номзад ба Президентӣ аз 35 ба 30 ва синни вакилони халқӣ ва парлумон аз 27 ба 30 иваз карда шуд¹⁹⁴, асос шуда метавонад. Яъне, уҳдадории ҳарбӣ як ҷузъи хизмати ҳарбӣ ба ҳисоб меравад ва меъёри синнусолӣ низ бояд боло бурда шавад.

Қисмати дигари унсурҳои уҳдадории ҳарбӣ пас аз бақайдгирии ҳарбӣ омодаسازی ба хизмати ҳарбӣ ба ҳисоб меравад.

Дар боби 4 моддаи 19 Қонуни ҚТ “Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ” ба таври ҳатмӣ ба хизмати ҳарбӣ омодаسازیи шаҳрвандро чунин пешбинӣ менамояд:

¹⁹⁴ Ниг.: Шарҳи лоиҳаи тағйироту иловаҳо ба Конститутсияи ҚТ. – Душанбе. Шарҳи озод, 2016. – С. 24.

- 1) гирифтани дониши зарурӣ дар соҳаи мудофия;
- 2) муоина ва ташҳиси тиббӣ, ҳангоми зарурат бо розигии шахрванд гузарондани чорабиниҳои таъобатию солимгардонӣ;
- 3) тайёрии ҳарбӣ дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ;
- 4) тарбияи ҳарбию ватандӯстӣ;
- 5) аз рӯи ихтисосҳои дар қайди ҳарбибуда омода намудани сарбозон, сержантҳо ва старшинаҳо мувофиқи роҳхатҳои дахлдори комиссариатҳои ҳарбӣ.

2. Ба таври ҳатмӣ ба хизмати ҳарбӣ омода кардани шахрванд метавонад дар рафти чамъомадҳои ҳарбӣ сурат гирад.

3. Ба таври ихтиёрӣ ба хизмати ҳарбӣ оmodасозии шахрванд инҳоро дар бар мегирад:

- 1) машғул шудан ба намудҳои варзиши ҳарбию амалӣ;
- 2) аз худ кардани ихтисос аз рӯи бақайдгирии ҳарбӣ;
- 3) таҳсил дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи умумӣ бо барномаи иловагии таълимие, ки мақсади он тайёрии ҳарбии шахрвандони ноболиғ мебошад;
- 4) таҳсили донишҷӯён аз рӯи барномаи оmodасозии афсарони эҳтиётии кафедраҳои ҳарбии назди муассисаҳои давлатии таълимии таҳсилоти олии касбӣ¹⁹⁵.

Аз мазмуни меъёри қонун бармеояд, ки оmodасозӣ ба хизмати ҳарбӣ гуфта, ин тамоми намуди дарсҳои оmodагӣ ва шиносӣ бо хизмати ҳарбиरो дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олий дар назар дорад.

Танҳо дар донишгоҳҳои, ки кафедраи ҳарбӣ доранд, аз рӯи ихтисосҳои гуногуни ҳарбӣ афсарони эҳтиётӣ омода карда мешаванд.

Дар ин қисмат пешниҳод карда мешавад, ки Барномаҳои тайёрии ҳарбӣ дар ҳар ду зинаи таҳсилот (миёна ва олий) такмил дода шуда, ба қадри имкон муассисаҳои таҳсилоти миёна бо лавозимоти ҳарбӣ таъмин карда шаванд.

¹⁹⁵ Ниг.: Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» аз 2 январи 2021, таҳти №1753 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.11.2022).

Ҳамчунин, фанни «омодагии дифои ҳарбӣ» танҳо аз ҷониби мутахассисони ҳарбӣ дарс дода шавад.

Унсуре сеюми уҳдадории ҳарбӣ, даъвати ҳарбӣ ба ҳисоб меравад ва дар ин унсур ҳам аз ҷиҳати ҳуқуқӣ, назариявӣ ва психологӣ мушкилотҳо ҷой дорад, аз ҷумла аз даъват ба хизмати ҳарбӣ шаҳрвандони зерин озод карда мешаванд:

1) онҳое, ки бинобар вазъи саломатӣ ғайриқобили хизмати ҳарбӣ доништа шудаанд;

2) онҳое, ки хизмати ҳарбиро дар ҳайати захираҳои даъвати сафарбарӣ адо намуда истодаанд ё адо кардаанд;

3) онҳое, ки хизмати ҳарбӣ ё намуди дигари хизмати ҳарбӣ баробаркардашударо дар давлати дигар адо мекунанд ё адо кардаанд;

4) онҳое, ки барои содир кардани ҷиноят бо ҳукми суд ба ҷазои аз озодӣ маҳрум сохтан маҳкум шудаанд. Дар Гурҷистон дар сатҳи қонунгузорӣ танҳо категорияҳои вазнин ва маҳсусан вазнин аз хизмати ҳарбӣ озоданд ва ҳолати манфии ин таҷриба ба назар гирифта нашудааст, аз ин рӯ, месазад, ки ин таҷриба дар мо низ амалӣ карда шавад.

Шаҳрвандони зерин ҳуқуқ доранд, ки аз даъват ба хизмати ҳарбӣ озод карда шаванд:

1) онҳое, ки падар (модар) ё бародар (хоҳар)-ашон ҳангоми адои хизмати ҳарбии ҳатмии муҳлатнок ё ба таври ихтиёрӣ дар вазифаҳои сарбозон, сержантҳо, прапоршикҳо ва афсарон ва ё дар давраи гузаштани ҷамъомадҳои ҳарбӣ ҳалок шудаанд ё вафот кардаанд, ё ин ки маъюби гурӯҳҳои I ва II гардидаанд¹⁹⁶;

2) онҳое, ки дар оила писар (писархонд)-и ягона мебошанд.

Дар ин ҷо бояд қайд намуд, ки барои чунин категория ҳангоми хизмати давлатӣ иҷрои хизмати ҳарбӣ ҳатмӣ шуморида шавад.

Асосҳои ба таъхир гузоштани уҳдадории ҳарбӣ дар моддаи 31 қонун чунин омадааст:

¹⁹⁶ Қонуни ҶТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» аз 2 январи 2021, таҳти №1753 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.11.2023).

1) муваққатан ғайриқобили хизмати ҳарбӣ доништа шудан бинобар вазъи саломатӣ - ба муҳлати то 6 моҳ;

2) нигоҳубини узви оилаи ба кумаки дигар кас эҳтиёҷдошта, ки таҳти таъминоти пурраи давлат қарор надорад, дар сурати набудани шахсони дигаре, ки дар асоси қонун уҳдадоранд ба аъзои зикргардидаи оила ғамхорӣ намуда, онҳоро таъмин кунанд (ба кумак ва нигоҳубини каси дигар эҳтиёҷдошта он аъзои оила ҳисобида мешаванд, ки ба синни нафақа расидаанд ё маъюби гурӯҳи I ё II мебошанд, инчунин, он аъзои оила, ки ба синни 18 нарасидаанд);

Дар амалия ин ҳолат баҳсбарангез аст, зеро аз як тараф, даъватшаванда аз ин сӯйистифода мекунад, аз тарафи дигар, мақоми босалоҳият дар бисёр ҳолат аз татбиқи он саркашӣ менамояд¹⁹⁷.

3) таҳсил дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи умумӣ, ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ - то хатми муассисаҳои таълимии мазкур;

4) тарбияи кӯдаки аз модар маҳруммонда;

5) оғоз шудани парвандаи ҷиноятӣ - то қабули қарори дахлдор;

6) адои ҷазои ҷиноятӣ дар намуди корҳои ҳатмӣ, корҳои ислоҳӣ ва ё маҳдуд кардани озодӣ.

2. Ба ғайр аз асосҳои дар қисми 1 моддаи мазкур зикргардида барои ба таъхир гузоштани муҳлати даъват ба хизмати ҳарбӣ шаҳрвандони зерин ҳуқуқ доранд:

1) даъватшавандае, ки модараш ғайр аз ӯ ду ва зиёда фарзанди ноболиғ дошта, онҳоро бе ҳамсар тарбия менамояд - то ба балоғат расидани фарзанди (писари) дигар;

2) онҳое, ки вакили Маҷлиси маҳаллии вакилони халқ интихоб шудаанд - дар давоми муҳлати ваколат;

3) онҳое, ки дар шӯъбаҳои рӯзонаи муассисаҳои таълимии таҳсилоти олии касбӣ барои дарёфти таҳассуси дараҷаи бакалавр ва мутахассис бори аввал таҳсил менамоянд - дар давраи таҳсил;

¹⁹⁷ Қонуни ҶТ «Дар бораи уҳдадориҳои ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» аз 2 январи 2021, таҳти №1753 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.11.2023).

4) омӯзгороне, ки таҳсилоти олии омӯзгорӣ дошта, дар вазифаи омӯзгори муассисаҳои таълимии таҳсилоти умумии деҳот кор мекунанд - дар давраи иҷрои ин кор;

Иҷрои ин бандро ҳамчунин дар асоси моддаи 52 Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф»¹⁹⁸ барои рушди соҳаи маориф ва ҳавасмандгардони кормандони он зарур мешуморад.

5) онҳое, ки таҳсилоти олии тиббӣ дошта, дар муассисаҳои таълимӣ ё тиббии деҳот кор мекунанд - дар давраи иҷрои ин кор;

б) онҳое, ки ду ва зиёда фарзанд доранд. Ҳарчанд давлатҳои ҷаҳон 50 соли охир аз камшавии демографӣ танқисӣ мекашанд, Тоҷикистон мушкили аз зиёдшавии демографӣ дорад. Имрӯз 70% аҳолии Тоҷикистонро аҳолии то синни 35-сола ташкил медиҳад. Аммо иқтисодиёти кишвар ба ҳама ҷаҳду талошҳои Ҳукумати кишвар нигоҳ накарда, имкони бо ҷойи кор таъмин кардани ин қадар қувваи кориро надорад. Ин омил яке аз сабабҳои ҷалб шудани ҷавонон ба гурӯҳҳои ифротӣ ва зиёд шудани сатҳи ҷинояткорӣ мегардад. Аз ин рӯ, ҷалби онҳо ба ҚМ-и кишвар ҳадди аққал метавонад ба онҳо касб омӯзонад ва ҳисси меҳандӯстонро баланд кунад.

7) онҳое, ки унвони илмии номзади илм, доктори фалсафа (PhD) - доктор аз рӯйи ихтисос, доктори илм ё доктори ҳабилитатро доранд¹⁹⁹.

Шаҳрвандони мард бояд ба хизмати ҳарбии ҳатмӣ омода карда шаванд. Ба ин далел, онҳо бояд дар соҳаи мудофия донишҳои ибтидоӣ ва аз рӯйи асосҳои хизмати ҳарбӣ, одатан дар ташкилотҳои таълимӣ мутобиқи стандартҳои давлатии таҳсилот ҳамчун як қисми таҳияи барномаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ё миёнаи касбӣ амалӣ карда мешавад, таълим гиранд. Инчунин, ҳангоми омодагӣ ба асосҳои хизмати ҳарбӣ шаҳрвандон бояд аз ҷамъомадҳои таълимӣ гузаранд. Аммо агар шаҳрванди ба синни 16-расида дар муассисаи таълимӣ таҳсил накунад ва қаблан таҳсилоти дар боло зикршударо нагузашта бошад, пас, ӯ бояд онро дар маркази таълимӣ гирад.

¹⁹⁸ Ниг.: Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф» аз 22 июли соли 2013, №1004 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 26.09.2023).

¹⁹⁹ Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» аз 2 январи 2021, таҳти №1753 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.11.2022).

Аз дидгоҳи К.И. Слесарский, тайёрии ҳатмии шахрвандон ба хизмати ҳарбӣ аз муоинаи тиббӣ ҳангоми бақайдгирии ибтидоии ҳарбӣ ва дар ҳолати зарурӣ аз муоинаи тиббӣ ва чорабиниҳои табобатӣ ва фароғатӣ оғоз мешавад. Ӯ ибраз медорад, ки муоинаи тиббиро метавон як қисмати омодагии ҳарбӣ номид²⁰⁰.

Муоинаи тиббӣ дар доираи иҷрои уҳдадории ҳарбӣ барои муайян кардани мувофиқат ба хизмати ҳарбӣ, омодагӣ (хизмати ҳарбӣ) аз рӯйи ихтисосҳои мушаххаси бақайдгирии ҳарбӣ пешбинӣ шудааст. Барои ин духтурони мутахассис чалб карда мешаванд, ки вазъи саломатӣ ва инкишофи ҷисмонии шахрвандонро ҳангоми гузаштан аз муоинаи тиббӣ, бо назардошти натиҷаи муоинаи қаблӣ, омӯхта ва баҳо диҳанд. Аз рӯйи қоида шахсан аз муоинаи тиббӣ гузаштан зарур аст, вале кӯдакони маъюб, маъюби гурӯҳи I ё дигар бе нишон додани муҳлати муоинаи такрорӣ ҳуқуқ доранд аз он «ғоибона» (аз рӯйи ҳуччатҳо) гузаранд.

Муоинаи тиббӣ бояд танҳо шахсан ва барои ҳамаи шахрвандоне, ки нисбати онҳо дар бораи даъват ба хизмати ҳарбӣ қарор қабул шудааст, гузаронида шавад.

Ҳамин тариқ, шахрвандони даъватшаванда бояд ба рӯзномаи комиссариати ҳарбӣ дар ҷой ва вақти дар онҳо нишондодашуда барои муоинаи тиббӣ ва интихоби касбии равоношиносӣ, инчунин, ба ҷаласаи комиссияи даъват ҳозир шаванд. Агар дар ҷаласа қарор дар бораи даъват ба хизмати ҳарбӣ қабул шуда бошад, он гоҳ барои фиристодан ба қисми ҳарбӣ ба хизмати ҳарбӣ ва то оғози хизмати ҳарбӣ дар комиссариати ҳарбӣ будан зарур аст.

Ҳамин тариқ, мушкилоти мавҷударо метавон шартан ба ду гурӯҳи калон тақсим кард:

1. Вайрон кардани тартиби гузаронидани чорабиниҳои вобаста ба даъват.
 - а) дар байни шахсони синни то даъват (ба қайди ибтидоии хизмати ҳарбӣ ва ғ.);

²⁰⁰ Ниг.: Слесарский К.И. Военская обязанность как элемент конституционно-правового статуса гражданина Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 2020. – С. 144.

б) дар байни шахсони синни ҳарбӣ.

2. Вайронкуниҳое, ки дар рафти фаъолияти комиссияҳои тиббии ҳарбӣ содир карда мешаванд.

Даъвати шаҳрвандон ба хизмати ҳарбӣ дар асоси Фармони Президенти ҚТ ҳар сол дар фасли баҳор (аз 1-уми апрел то 31-уми май) ва тирамоҳ (аз 1-уми октябр то 30-юми ноябр) сурат мегирад²⁰¹.

Тибқи фармон, ҳамасола хизматчиёни ҳарбие, ки муҳлати муқарраргардидаи хизмати ҳарбиरो адо намудаанд, моҳҳои апрел-май аз сафи ҚМ-и ҚТ, қушунҳои сарҳадии Кумитаи давлатии амнияти миллии ҚТ, Гвардияи миллии ҚТ, қушунҳои дохилии Вазорати корҳои дохилии ҚТ, қушунҳои мудофияи граждании Кумитаи ҳолатҳои фавқулода ва мудофияи граждании назди Ҳукумати ҚТ, бригадаи посбоникунандаи сарраёсати иҷроӣ ҷазои ҷиноятии Вазорати адлияи ҚТ, баталиони кишоварзии Агентии таъминоти амволи махсуси назди Ҳукумати ҚТ ба эҳтиёт рухсат карда мешаванд, ҳамзамон, моҳҳои апрел-май шаҳрвандони ҷинси марди то рӯзи даъват ба синни 18 расида, инчунин, шаҳрвандони синни калонтари ҚТ, ки ҳуқуқи ба таъхир андохтани муҳлати даъват ё озод будан аз даъват ба хизмати ҳарбиरो надоранд, барои хизмат ба сафи ҚМ-и ҚТ, қушунҳои сарҳадии Кумитаи давлатии амнияти миллии ҚТ, Гвардияи миллии ҚТ, қушунҳои дохилии Вазорати корҳои дохилии ҚТ, қушунҳои мудофияи граждании Кумитаи ҳолатҳои фавқулода ва мудофияи граждании назди Ҳукумати ҚТ, бригадаи посбоникунандаи сарраёсати иҷроӣ ҷазои ҷиноятии Вазорати адлияи ҚТ, баталиони кишоварзии Агентии таъминоти амволи махсуси назди Ҳукумати ҚТ даъват карда мешаванд.

Мушкилоти ҷиддии дар ин раванд он аст, ки ротатсияи ҳайати комиссияҳои тиббии ҳарбӣ кам ба амал меояд ва ё тамоман сурат намегирад ва табибон солҳо як вазифаро ишғол мекунанд, ки ин барои коррупсия заминаи мусоид фароҳам меорад.

²⁰¹ Фармони Президенти ҚТ «Дар бораи ба эҳтиёт рухсат додани хизматчиёни ҳарбие, ки муҳлати муқарраргардидаи хизмати ҳарбиरो адо намудаанд ва даъвати навбатии шаҳрвандони солҳои таваллуди 1996-2005 ҚТ ба хизмати ҳарбӣ» аз 1 мартӣ соли 2023, №541 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/30124> (санаи муроҷиат: 30.04.2023).

Бақайдгирии ибтидоии ҳарбӣ комилан танҳо барои сабти маълумот дар бораи даъватшавандаи оянда пешбинӣ шуда, категорияи қобилияти ба ҳарбӣ додашуда ҳангоми аз муоинаи тиббӣ гузаштани ӯ пас аз расидан ба синни 18-солагӣ ба осонӣ тағйир дода мешавад.

Дар баробари бесаводии ҳуқуқӣ, омили асосии паҳншавии ҳуқуқҳои шаҳрвандон ҳангоми даъват ба хизмати ҳарбӣ қариб пурра бечазо мондани шахсони мансабдор мебошад.

Вазифаҳои тартиби маъмурии баррасии парвандаҳои маъмури дар соҳаи даъвати шаҳрвандон ба хизмати ҳарбӣ инҳо мебошанд:

1) таъсиси механизми муассири объективӣ, озод ва оперативии ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии даъватшаванда бо кам кардани хароҷот (иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, равонӣ); баланд бардоштани нуфузи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, кордонӣ ва самаранокӣ ҳангоми баррасии парвандаҳои маъмури (паст кардани сатҳи бюрократизм ва коррупсия); озод кардани судҳо ва озод кардани онҳо аз вазифаҳои мақомоти маъмурию юрисдиксия, ки хоси онҳо нестанд; фароҳам овардани заминаҳои ҳуқуқии мурофиаи маъмурии берун аз суд ва пеш аз суд баррасӣ намудани парвандаҳои маъмури.

Дар айни замон шикоят аз қарорҳои комиссияи лоиҳавӣ ба комиссияи болоии лоиҳавии субъекти таъсисии ҚТ бо тартиби муқаррарнамудаи Қонуни ҚТ аз 30 майи соли 2017 «Дар бораи муроҷиатҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ»²⁰² сурат мегирад. Дар ин санади меъёрии ҳуқуқӣ имкони шикояти маъмури аз амалу қарорҳои мақомоти маъмури ва шахсони мансабдор боз бе тағйир додани принципҳои асосии танзими тартиби маъмурии додани шикоятҳо пешбинӣ шудааст. Қонуни мазкур барои пешниҳоди шикоят талаботи нисбатан сабукро муқаррар мекунад. Дар он бояд маълумоти зерин дарҷ карда шавад: номи мақомоте, ки шаҳрванд ба он муроҷиатномаи хаттӣ мефиристад, ё номи пурраи шахси мансабдори дахлдор ё вазифаи шахси дахлдор; номи аризадиханда; суроғаи почтае, ки ба он ҷавоб бояд фиристода шавад,

²⁰² Қонуни ҚТ «Дар бораи муроҷиатҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/content/> (санаи муроҷиат: 30.04.2023).

огоҳинома дар бораи интиқоли мурочиат (агар суроға нишон дода нашавад, ҷавоб ба шикоят дода намешавад); моҳияти шикоят, имзои шахсӣ ва сана.

Дар мавриди зарурӣ шаҳрванд барои тасдиқи далелҳои худ ҳуҷҷату мавод ё нусхаи онҳоро ба шикоят замима мекунад. Баррасии шикоят ройгон буда, боқи давлатӣ ситонида намешавад.

Мухлати умумии баррасии ҳама гуна шикоят (дар қонун – «мурочиати хатгӣ»), тибқи моддаи 18 Қонуни ҚТ «Дар бораи мурочиатҳои шахсони воқеи ва ҳуқуқӣ», 30 рӯз муайян шудаанд²⁰³. Аммо банди 7 моддаи 28 Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» барои баррасии шикоят аз болои қарори комиссияи даъват муҳлати махсуси кӯтоҳро муқаррар мекунад. Шикоят бояд дар давоми панҷ рӯз аз рӯзи ворид шудан ба комиссияи лоиҳавии субъекти ҚТ баррасӣ карда шавад.

Ба назар чунин мерасад, ки қонунгузор бояд роҳи васеъ намудани имкониятҳои расмиёти маъмурии шикоятро пеш гирад. Аз тарафи дигар, дар чунин маврид омили саривақтиро ба назар гирифтани лозим аст, зеро даъват ба хизмати ҳарбӣ сари вақт ва дар доираи рақамҳои муайяни даъват барои соли чорӣ анҷом дода мешавад. Дар ин маврид ҳам ҳуқуқи даъватшавандагон ва шахсони мансабдорро ба назар гирифтани зарур аст.

Аз лаҳзаи пешниҳоди ариза ба суд оид ба эътироз ба қарори комиссияи даъватӣ иҷрои ин қарор то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳалномаи суд боздошта мешавад (банди 7 моддаи 28 Қонуни ҚТ "Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ"). Баръакс, бо роҳи ба суд пешниҳод кардани ариза дар бораи эътирози дигар акти маъмуриё, ки дар доираи лоиҳа қабул шудааст (масалан, ҳулосаи духтур), иҷрои ин акт, инчунин, иҷрои дигар марҳалаҳои даъват боздошта намешавад. Барои ғайриимкон будани қабули чунин қарор зарур аст, ки дар муддати кӯтоҳтарин (масалан, дар марҳилаи омодаسازی парванда ба муҳокимаи судӣ) судяро водор созад, ки дар бораи таъмини ариза бо роҳи манъи лоиҳа таъинот барорад. Комиссия оид ба даъватшаванда ҳар гуна қарор қабул мекунад.

²⁰³ Қонуни ҚТ «Дар бораи мурочиатҳои шахсони воқеи ва ҳуқуқӣ» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/content/> (санаи мурочиат: 30.04.2023).

Хуччатҳое, ки далели мурочиат ба судро тасдиқ мекунанд, нусхאי аризаи 100-ум бо аломати қабули судӣ (агар ариза тавассути идораи суд ё қабули судя дода шуда бошад) ё рӯйхати замимаи мактуби қиматбаҳо (агар ариза ба воситаи почта фиристода шуд) ба шумор меравад.

Комиссари ҳарбӣ ё раиси комиссияи даъват дар ин маврид вазифадор аст иҷрои лоиҳаи қарорро боздорад. Дар бораи боздошт нашудани иҷрои қарор, инчунин, кирдори комиссари ҳарбӣ, ки дар натиҷаи ин (масалан, дар кофтуков эълон кардани шахрванд) ба миён омадааст, ба суд шикоят кардан мумкин аст.

Фарқи байни хизмати ҳарбӣ аз дигар намудҳои хизмати давлатӣ дар қабули ҳатмии савганд аз ҷониби хизматчиёни ҳарбӣ мебошад.

Вазифаи асосии хизмати ҳарбӣ омодагии доимии мақсаднок ба мудофияи мусаллаҳ ё муҳофизати мусаллаҳонаи тамомият ва дахлнопазирии қаламрави ҚТ мебошад.

ҚМ-и ҚТ ташкилоти ҳарбии давлатӣ буда, асоси мудофияи ҚТ-ро ташкил медиҳанд. Онҳо барои дафъ кардани таҷовузи зидди ҚТ, барои дифои мусаллаҳонаи тамомият ва дахлнопазирии қаламрави он, инчунин, барои иҷрои вазифаҳо, тибқи шартномаҳои байналмилалӣи ҚТ, пешбинӣ шудаанд. Қалби ҚМ дар иҷрои вазифаҳо бо истифодаи яроқ, ки мувофиқи таъиноташон пешбинӣ нашудаанд, аз ҷониби Президенти ҚТ, тибқи қонунҳои ҚТ, амалӣ карда мешавад.

Дар мафҳуми мақоми ҳуқуқӣ дар шакли умумии он мавқеи аз ҷиҳати ҳуқуқӣ устувори шахс дар ҷомеа фаҳмида мешавад. Хизматчиӣ ҳарбӣ субъекти махсуси ҳуқуқ ва дорои мақоми махсуси ҳуқуқ мебошад, ки дар хусусияти ҳуқуқ, уҳдадорихо ва масъулият ифода мегардад.

Дар асоси назарияи умумии вазъи ҳуқуқӣ мо метавонем таърифи зерини вазъи махсуси ҳуқуқии хизматчиӣ ҳарбиро диҳем: Вазъи махсуси ҳуқуқии хизматчиӣ ҳарбӣ мақоми махсуси ҳуқуқии хизматчиӣ ҳарбӣ дар ҷомеа ва давлат вобаста ба низоми ҳуқуқ, озодиҳо, уҳдадорихо ва масъулиятҳои дар меъёрҳои махсуси қонунгузори умумӣ ва ҳарбӣ пешбинишуда мебошад.

Ҳуқуқҳои хизматчиӣ ҳарбӣ гуфта, имкониятҳои иҷрои самарабахши хизмати ҳарбӣ дар назар дошта шудааст, ки Конститутсияи ҚТ пешбинӣ

намуда, қонунҳои ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии муқарраркардаи давлатро ҳифз мекунанд.

Кормандони ҳарбӣ ҳамчун шахрвандони ҚТ аз ҳуқуқ ва озодиҳои бо Конститутсияи ҚТ (боби 2) ва қонунҳои ҚТ кафолат додашуда бо баъзе маҳдудиятҳо, ки дар поён муҳокима хоҳанд шуд, истифода мебаранд. Дар баробари ин, ба хизматчиёни ҳарбӣ барои бомуваффақият анҷом додани фаъолияти хизматиашон ҳуқуқҳои махсус (умумӣ) дода мешаванд, ки бо вазифаҳои мушаххаси ҳарбӣ ё дигар вазифаҳо ва иҷрои вазифаҳои махсус алоқаманд нестанд.

Санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки фаъолияти хизмати хизматчиёни ҳарбиро ба танзим мебароранд, ҳуқуқи гузаронидани тафтиши хизматро (маъмурӣ) бо дархости онҳо барои рад кардани маълумоте, ки шаъну шараф ва эътибори кориро паст мезанад, пешбинӣ накардааст. Аммо бо хоҳиши хизматчиӣ ҳарбӣ чунин ҳуқуқ метавонад аз ҷониби ӯ бо пешниҳоди шикоят ба фармондеҳӣ, тибқи тартиби муқаррарнамудаи Оинномаи ҚМ-и ҚТ, амалӣ карда шавад. Хизматчиӣ ҳарбӣ ҳуқуқ дорад, ки ба фармондеҳи олий вазири мудофияи ҚТ, ба мақомоти адлияи ҳарбӣ ва дигар мақомоти ҳокимият ва идораи давлатӣ (моддаи 109) пешниҳод ё баёнот фиристад.

Ҳуқуқи хизматчиёни ҳарбӣ ба таъминоти моддӣ ва баъзе дигар ҳуқуқҳои дорой хусусияти моддӣ, ки бо ҳуқуқҳои умумии онҳо алоқаманданд, барои беавосита таъмин намудани самаранокии фаъолияти онҳо тавассути амалӣ намудани ҳавасмандгардонии маънавӣ ва моддӣ пешбинӣ шудаанд. Ғайр аз ин, онҳо аксар вақт ҳамчун имтиёзҳои фаҳмида мешаванд, ки барои ҷуброни хизматчиёни ҳарбӣ барои маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои умумии шахрвандӣ вобаста ба хусусиятҳои хизмати ҳарбӣ пешбинӣ шудаанд. Дар воқеъ, аз як тараф, онҳо бо ҳуқуқҳои шахсии хизматчиёни ҳарбӣ зич алоқаманданд, аз тарафи дигар, онҳо ҳуқуқи мустақили субъективии хизматчиёни ҳарбиро ба имтиёзҳо ташкил медиҳанд.

Ба гурӯҳи ҳуқуқҳои умумии хизматчиёни ҳарбӣ, ки барои ҳавасмандгардонӣ ва ҷуброни маҳдудияти ҳуқуқу озодиҳои шахс вобаста ба хизмати ҳарбӣ таъин шудаанд, инҳоянд: а) пешбарӣ (ба мансаб); б) бо

таъминоти моддии давлатӣ, истироҳат; в) бо ҳуқуқи ҳимоя; г) бо кафолатҳои (имтиёзҳои) иҷтимоӣ; г) ҳавасмандгардонӣ.

Як намуди махсуси ҳуқуқҳои умумии хизматчиёни ҳарбӣ ҳуқуқ ба ҳавасмандкунӣ мебошад. На ҳама хизматчиёни ҳарбӣ ҳуқуқи ҳавасмандкунӣ доранд, балки танҳо онҳое, ки тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ барои татбиқи онҳо ваколатдор шудаанд, яъне командирон ва сардорон.

Ҳавасмандгардонии хизматчиёни ҳарбӣ, аз як тараф, воситаи тарбияи онҳо буда, аз тарафи дигар, воситаи мустаҳкам намудани интизоми ҳарбӣ мебошад.

Барои он ки ҳавасмандкунӣ самаранок бошад, бояд: 1) асоснок бошад, яъне барои натиҷаҳои мушаххаси мусбат дар хизмати ҳарбӣ ё шоистагӣ мурочиат кардааст; 2) сари вақт; 3) одилона, яъне тадбири ҳавасмандгардонӣ бояд ба натиҷа ё шоистагӣ мувофиқ бошад; 4) ба таври қатъӣ ва ба таври инфиродӣ татбиқ карда мешавад, яъне барои натиҷаҳои мушаххаси мусбати шахсӣ бояд ҳавасманд карда шавад. Дар баробари ин, муносибати инфиродӣ имконияти ҳавасманд гардондани тамоми ҳаёти шахсии зерсохторҳоро, агар дар натиҷаи фаъолияти коллектив натиҷаи мусбат ба даст оварда шуда бошад, истисно намекунад.

Баланд бардоштани самаранокии таъсири тарбиявии ҳавасмандгардонӣ бо истифодаи навъҳои гуногуни он бо риояи тадриҷан дар татбиқи онҳо мусоидат мекунад, яъне ба кор бурдани навъҳои ҳавасмандгардонӣ аз поён ба боло. Аммо тадриҷан имкони дар ҳол бо яке аз навъҳои олии ҳавасмандкунӣ - сарфарозгардонии хизматчиӣ ҳарбии махсусан намоёнро истисно намекунад, балки хусусиятҳои фардии шахси қадрдонӣшуда, интизоми ӯ, инчунин, дараҷаи таъсири тарбиявӣ ба дигар хизматчиёни ҳарбӣ.

Ҳавасмандкунӣ бояд бо риояи принципи ошкорбаёнӣ, яъне овардани он ба қисмҳои ҳарбӣ, қушунҳо ва ғ. сурат гирад.

Пешбурди эълоншуда бояд бечунучаро иҷро карда шавад, яъне бо анҷом додани амали муайян (супоридани мактуб, тухфа, пул, бекор кардани фармони ҷазо, гузоштани сабти дахлдор дар варақаи мукофотпулӣ, ҷарима ва ғ.) ба охир мерасад.

Ҳавасмандгардонӣ, аз як тараф, ҳуқуқи субъективии командир (сардор) бошад, аз ҷониби дигар, уҳдадории ҳуқуқии ӯ мебошад, ки дар қонун пешбинӣ шудааст.

Ҳуқуқи субъективии фармондеҳ барои татбиқи ҳавасмандкунӣ имкон медиҳад, ки ба ӯ бо салоҳиди худ, вале бо тартиби муқарраршуда татбиқи намудҳои ҳавасмандкуниё, ки Фармондеҳии ҚМ-и ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ кардаанд, пешбинӣ менамояд. Хизматчиҳои ҳарбӣ ҳуқуқи субъективии татбиқи ҳар гуна ҳавасмандгардониро надошта, аз командир (сардор) талаб карда наметавонад, ки нисбат ба ӯ ҳавасмандӣ таъин кунад. Додани унвони собиқадори хизмати ҳарбӣ ҳангоми фарорасии синни нафақа дар синни пирӣ боиси ба даст овардани ҳуқуқҳо ва кафолатҳои (имтиёзҳои) иҷтимоие мегардад, ки барои собиқадорони меҳнат пешбинӣ шудаанд.

Ҳавасмандкунии инфиродӣ ва дастачамъӣ аз ҷиҳати мазмун маънавӣ, моддӣ ё омехта, яъне унсурҳои маънавӣ ва моддиро дар бар мегирад. Аз рӯйи субъектҳои ҳавасмандгардонӣ ҳавасмандкуниҳо чудо мешаванд: 1) ба ҳавасмандгардонии командирон ё сардорон (эълони миннатдорӣ, кадрҳои бо тухфаҳои қиматбаҳо ва пул, диплом, нишони сарисинагӣ ва ғ.); 2) барои мукофотҳое, ки мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ мурочиат мекунанд (мукофотҳои давлатӣ, дипломҳо, додани унвонҳои фахрӣ ва ғ.); 3) барои ҳавасмандгардонии ташкилотҳои ҷамъиятӣ (сипоснома, мукофотонидани ифтихорномаҳо, инъомҳои номӣ, нишонҳои сарисинагии фахрӣ ва ғ.).

Ҳуқуқи командирон оид ба татбиқи намудҳои гуногуни ҳавасмандкунӣ вобаста ба мавқеи хизматиашон, яъне мансаб (вазифа) ва рутбаи ҳарбӣ фарқ мекунанд.

Вақте командир (сардор) чунин мешуморад, ки ҳуқуқҳои ба ӯ додашуда кофӣ нестанд, ӯ метавонад бо ваколати командир (сардор)-и калон дар бораи ҳавасмандгардонии хизматчиёни ҳарбӣ мурочиат намояд.

Ҷорабиниҳои махсуси ҳавасмандкунӣ аз ҷониби маъмурияти ҚМ-и ҚТ муқаррар карда мешаванд, ки онҳо барои категорияҳои гуногуни хизматчиёни ҳарбӣ фарқ мекунанд.

Дар низоми ҳозираи ҳавасмандгардонӣ омили субъективӣ хеле калон аст, зеро татбиқи чораҳои ҳавасмандгардонӣ салоҳияти истисноии маъмурият (командирон ва сардорон) мебошад. Дар баробари ин, дар рафти ислоҳоти ҳарбӣ ва гузаштан ба артиши касбӣ ин масъала бояд равшантар танзим карда шавад; меъёрҳое, ки тибқи онҳо ба хизматчиёни ҳарбӣ ҳуқуқи пешбарӣ дода мешавад, бояд ба таври меъёрӣ муқаррар карда шаванд: иҷрои намунавӣ дар вазифаҳои хизматӣ, хизмати дарозмуддат ва бенуқсон, ба даст овардани натиҷаҳои мусбат бо сарфи камтари қувва, вақт, маблағ ва ғайра.

Тавачҷуҳ ба эҳтиёҷоти кадрҳои ҳарбӣ, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии вобаста ба болоравӣ ва нуфузи артиш, мақоми хизматчиёни ҳарбӣ таҳия ва амалӣ менамояд. Воқеан, хизматчиёни ҳарбӣ шумораи хеле зиёди имтиёзҳои гуногун доранд. Ҳамаи ин имтиёзҳо ба беҳбудии вазъи молӣ, баланд бардоштани нуфузи хизмати ҳарбӣ, таъмини вуруди кадрҳо ба хизмати ҳарбӣ нигаронида шудааст. Бо назардошти мушкилоти маблағгузори артиш, ки имрӯз дар назди давлат қарор дорад, метавон гуфт, ки имтиёзҳое, ки ба хизматчиёни ҳарбӣ дода мешаванд, яке аз тадбирҳои воқеии пешгирии пастшавӣ ва дар сатҳи муайян нигоҳ доштани мақоми хизматчиёни ҳарбӣ мебошад.

2.2. Масъалаҳои амалишавии уҳдадорӣ ҳарбӣ

Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд танҳо ҳангоми амалишавии онҳо маъно пайдо карда, бо ин дар бораи риояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд сухан рондан мумкин нест. Ҳамчунин, татбиқи ҳуқуқ дар илми ҳуқуқшиносӣ ҳамчун татбиқи имкониятҳои аз ҷониби давлат муқарраршуда ва кафолатдодашуда, ки барои амалӣ намудани ҳуқуқҳои субъективии шахсонӣ воқеӣ нигаронида шудаанд, фаҳмида мешавад. Ҳуқуқ тавассути рафтори фаъолонаи шахс дар истифодаи арзишҳо ва неъматҳои моддию маънавӣ амалӣ мегардад²⁰⁴.

Чунончӣ, Г.Н. Манов ва А.В. Василев ишора кардаанд, ки амалӣ гардондани ҳуқуқ фаъолиятест, ки ба иродаи дар қонун ифодаёфта мувофиқ

²⁰⁴ Ниг.: Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан. дисс. док. юрид. наук. – М., 2015. – С. 203.

буда, аз ҷиҳати субъективӣ амалишавии ҳуқуқ бо муносибати субъект ба талаботи ҳуқуқи ҳангоми содир намудани амали пешбинишуда тавсиф мешавад. Вай метавонад ба татбиқи қонун ба иҷрои дастурҳои қонунӣ, дарк намудани вазифаи ҷамъиятӣ ё аз тарси оқибатҳои ногувор манфиатдор бошад. Агар яке аз шартҳои ҳатмӣ вайрон карда шавад, иҷро сурат намегирад²⁰⁵.

Ба андешаи И.И. Саидов, маҳз ҳуқуқҳои шахсӣ ва сиёсӣ дар марҳалаҳои ибтидоии сохтмони ҷомеаи сотсиалистӣ авлавият пайдо карданд, ки дар ҷараёни тағйир додани вазъи ҳуқуқии категорияҳои гуногуни аҳолии маҳаллӣ васеъ истифода мешуданд, ба баҳодиҳии ҳуди онҳо ба инсоният мусоидат карданд. Дар баробари ин, дар Тоҷикистон ҳуқуқҳои шахсӣ ва сиёсӣ бо назардошти хусусиятҳои шуур ва психологияи аҳоли, дар шароити мавҷуд набудани таҷрибаи давлатӣ ва амалияи ҳуди онҳо дар татбиқи меъёри онҳо ба амал бароварда мешуд²⁰⁶.

Шаҳрванд бояд аз ибтидо то анҷоми таълими ҳарбӣ амалҳои анҷом диҳад, ки ба таълим ва иҷрои вазифаҳои хизматчиёни ҳарбӣ нигаронида шудааст, инчунин, аз амалҳои, ки ба ин ҳалал мерасонад, худдорӣ намояд. Ҳамин тавр, шаҳрвандон аз лаҳзаи ба қисми захиравӣ сафарбар шудан ва то ба охир расидани муҳлати дар он буданаш ё расидан ба муҳлати дар боло зикргардидаи давомнокии умумии таълими ҳарбӣ метавонад такроран ба хизмати ҳарбӣ даъват карда шавад ва аз таълими ҳарбӣ гузарад. Миқдори умумии вазифаҳои ҳарбӣ, ки шаҳрванд дар ин давра даъват карда мешавад, ба салоҳдиди мақомоти ваколатдор, ки дар ин масъала озодии зиёд доранд, вобаста аст.

Танҳо дар давраи сафарбаркунӣ, вазъияти ҳарбӣ, инчунин, дар давраи ҷанг инҳо ба амал бароварда мешаванд: 1) тайёрии ҳарбӣ дар давраи вазъияти ҳарбӣ ва давраи ҷанг; 2) даъват ба хизмати ҳарбӣ барои сафарбарӣ, дар ҳолати ҳарбӣ ва замони ҷанг; 3) хизмати ҳарбӣ дар давраи сафарбарӣ, дар ҳолати ҳарбӣ ва замони ҷанг. Аз сабаби мавҷуд будани камбудихо дар танзими

²⁰⁵ Ниг.: Теория права и государства / Под ред. Г.Н. Манова. М., 1995. С. 204-205; Васильев А.В. Теория права и государства: Учебник. – М., 2008. – С. 206.

²⁰⁶ Ниг.: Саидов И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ: автореф. канд. юрид. наук. – Душанбе, 2015. – С. 4.

хукукии ин шаклҳои иҷроии уҳдадории ҳарбӣ доварӣ кардани амалҳои, ки содиршуда ё худдорӣ аз он барои шаҳрвандони уҳдадор зарур аст, то андозае душвор мебошад. Ҳамин тавр, барои ҳар шаҳрванд дар вақти тайёрии ҳарбӣ дониш, маҳорат ва маҳорати муайяни ҳарбиро аз худ кардан лозим меояд.

Мазмуни уҳдадории ҳарбӣ муносибатҳои ҳуқуқие мебошад, ки дар бораи зарурати иҷроии баъзе амалҳо ва худдорӣ кардан аз дигар амалҳои шаҳрвандон ҳангоми иҷроии вазифаи ҳарбӣ инкишоф меёбад. Ин талабот, асосан, мусбат аст. Ба дугонагии мазмуни вазифаи ҳарбӣ аҳаммият надодан низ беэҳтиётӣ маҳсуб мешавад, зеро дар ин маврид муносибатҳои ҳуқуқии конституционӣ ба маъмури ворид мешаванд,²⁰⁷ дар ҳоле ки дар байни онҳо марз гузоштан душвор аст.

Дар Тоҷикистон муайян кардани категорияҳо ва синну соли даъват ба хизмати ҳарбӣ тавассути Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ», инчунин, санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор муқаррар карда мешавад. Дар ин ҷо шарҳи категорияҳои умумӣ ва маҳдудиятҳои синну соли даъват ба хизмати ҳарбӣ оварда шудааст:

1. Категорияҳои даъвати ҳарбӣ: а). даъвати доимӣ: Ба ин гурӯҳ шахсоне дохил мешаванд, ки ҳаққи хизмати ҳатмии ҳарбӣ доранд. Онҳо тибқи синну сол, вазъи саломатӣ ва дигар меъёрҳои муқаррарнамудаи қонун даъват карда мешаванд. б). Даъвати ҳатмии ҳарбӣ: Ба ин гурӯҳ шахсоне дохил мешаванд, ки хизмати ҳатмии ҳарбиро адо кардаанд, вале то ҳол уҳдадориҳои муайяноро иҷро мекунанд, ба монанди иштирок дар омодагии захиравӣ ё омода будан барои сафарбарӣ дар ҳолатҳои фавқулода.

2. Маҳдудиятҳои синну сол: а). Синну соли даъват: Синни умумии даъват дар Тоҷикистон аз 18 то 27-сола аст. Ин маънои онро дорад, ки шаҳрванде, ки ба синни 18 мерасад ва аз 27 нагузаштаст, ба хизмати ҳатмии ҳарбӣ ҷалб мешавад. б). Уҳдадориҳои эҳтиётӣ. Пас аз адои хизмати ҳатмии ҳарбӣ шахсони воқеӣ то синни муайян уҳдадориҳои захиравӣ доранд.

²⁰⁷ Ниг.: Слесарский, К.И. Военная обязанность как элемент конституционно-правового статуса гражданина Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 2020.. – С. 154.

Маҳдудиятҳои синну соли мушаххаси уҳдадорихои захиравӣ фарқ карда, ба омилҳои ба монанди рутба, ихтисос ва собиқаи корӣ вобаста аст.

Бояд қайд кард, ки вобаста ба ҳолатҳои муайян, аз қабилӣ вазъи саломатӣ, таҳсилот ва дигар асосҳои аз ҷониби қонун эътирофшуда дар категорияҳо ва маҳдудиятҳои синну соли даъват истисноҳо ё тағйиротҳои мушаххас вучуд дорад. Илова бар ин, меъёрҳо ва категорияҳои синну соли даъват, мутобиқи талаботи тағйирёбандаи ҚМ ва масъалаҳои амнияти миллӣ, дигаргун ё нав карда мешаванд.

Дар соҳаи хизмати ҳарбӣ шаҳрвандон дар ҚТ ҳам уҳдадорихо ва ҳам ҳуқуқҳои доранд, ки тибқи қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки уҳдадорихои ҳарбиро танзим мекунанд, пешбинӣ шудаанд.

Бояд қайд кард, ки уҳдадорихо ва ҳуқуқҳои мушаххаси шаҳрвандон дар соҳаи хизмати ҳарбӣ вобаста ба рутба, вазифа ва қонуну қоидаҳои татбиқшаванда фарқ мекунанд.

Дар Тоҷикистон ташкили комиссияҳои даъват барои иҷрои вазифаи низомӣ ва интиҳоби афрод ба хизмати ҳарбӣ муҳим арзёбӣ мешавад.

Тартиби муоинаи тиббӣ ва интиҳоби даъватшавандагон дар Тоҷикистон аз чанд марҳила барои арзёбии омодагии ҷисмонӣ ва вазъи саломатии афрод иборат аст:

1. Ҳисобот оид ба даъвати ҳарбӣ. Шаҳрвандоне, ки ба даъвати ҳарбӣ ҳуқуқ доранд, вазифадоранд, ки дар муҳлатҳои муқарраршуда ба комиссияи даъват ё комиссариати даъваткунанда ҳозир шаванд.

2. Санҷиши ибтидоӣ. Ҳангоми гузориш додан, шахсони алоҳида аз раванди муоинаи ибтидоӣ мегузаранд, ки маъмулан тафтиши маълумоти шахсӣ, ҳуҷжатҳо ва меъёрҳои мутобиқат ба даъватро дар бар мегирад.

3. Муоинаи тиббӣ: а) арзёбии пешакии тиббӣ. Даъватшавандагон аз муоинаи пешакии тиббӣ мегузаранд, то ҳама гуна мушкilotи саломатӣ ошкор ё шароите, ки онҳоро аз хизмати ҳарбӣ маҳрум месозад, муайян карда шавад. Ин арзёбӣ имтиҳони асосии ҷисмониро дар бар мегирад, аз қабилӣ қад, вазн, биниш ва санҷиши шунавоӣ. б) муоинаи ҳамачонибаи тиббӣ. Онҳое, ки аз ташхиси пешакӣ мегузаранд, муоинаи ҳамачонибаи тиббӣ, ки аз ҷониби

мутахассисони соҳаи тиб гузаронида мешаванд, карда мешаванд. Ин ташхис вазъи умумии саломатӣ, омодагии ҷисмонӣ ва хатарҳои эҳтимолии тиббии даъватшавандагонро арзёбӣ мекунад. в) санчишҳо ва арзёбии тиббӣ: Муоинаи ҳамачониба санчишҳои гуногуни тиббиро дар бар мегирад, аз қабилӣ санчишҳои хун, санчиши пешоб, рентгенҳо ва электрокардиограммаҳо (ЭКГ), барои арзёбии параметрҳои мушаххаси саломатӣ ва ошкор кардани ҳама гуна шароити асосии тиббӣ.

Арзёбӣ ва қарор. Мутахассисони тиб дар асоси натиҷаҳои муоинаи ҳамачонибаи тиббӣ ва санчишҳо қобилият ва мувофиқ будани шахсонро ба хизмати ҳарбӣ муайян мекунанд. Онҳо даъватшудагонро ба вазифаҳои ҳарбӣ мувофиқ, муваққатан корношоям (баҳодиҳии минбаъдаи тиббӣ ё табобат талаб мекунанд) ё бо сабабҳои тиббӣ ба таври доимӣ барои хизмат корношоям гурӯҳбандӣ мекунанд.

Дар асоси баррасии масъалаи иҷрои уҳдадорӣ ҳарбӣ, тибқи қонунгузори ҚТ, ҳулосаҳои асосии зеринро метавон чамъбаст кард:

1. Асоси ҳуқуқӣ. Асосҳои ҳуқуқии уҳдадорӣ ҳарбӣ дар Тоҷикистон, асосан, тавассути Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ», ки ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои шаҳрвандонро вобаста ба хизмати ҳарбӣ муайян менамояд, муқаррар карда мешавад.

2. Даъвати ҳарбӣ. Даъват дар Тоҷикистон аз рӯи категорияҳо ва маҳдудиятҳои синну сол муайян карда мешавад ва шаҳрвандони қобили қабул дар асоси меъёрҳои мушаххас барои хизмати ҳарбӣ интихоб карда мешаванд. Азназаргузарони тиббӣ ва тартиби интихоб барои баҳодиҳии қобилияти даъватшавандагон гузаронида мешавад.

3. Уҳдадорӣҳо ва ҳуқуқҳо. Шаҳрвандон дар соҳаи хизмати ҳарбӣ уҳдадорӣҳои мушаххас доранд, аз ҷумла, риояи фармонҳо, риояи интизом ва иҷрои вазифаҳои ба зиммашон гузошташуда. Онҳо ҳуқуқ ба муносибати одилона, дастрасӣ ба хизматрасонии тиббӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои инсонии худро ҳангоми хизмати ҳарбӣ доранд.

4. Ташкил ва маъмурият. Комиссияҳои даъват барои ташкил ва идоракунии раванди даъват ба хизмати ҳарбӣ масъуланд. Онҳо ба сафи артиш

гусел кардан ва ба сафи ҚМ фиристодани даъватшавандагонро назорат мекунад.

5. Хизмати алтернативии шахрвандӣ ва озодкунӣ. Тоҷикистон барои ашхосе, ки аз хизмати ҳарбӣ аз рӯи вичдон саркашӣ мекунад, хизмати алтернативии шахрвандӣ муқаррар кардааст. Озодкунӣро аз хизмати ҳарбӣ метавонад барои категорияҳои алоҳидаи шахсон, ба монанди маъҷубон дода шавад.

6. Гендер ва фарогирӣ. Эътирофоти афзоюндаи аҳаммияти баробарии гендерӣ ва фарогирии занон ба артиш вучуд дорад. Бояд барои таъмини имкониятҳои баробар, роҳ надодан ба таъйиз ва дастгирии ҳамгирӣ ва пешрафти занон дар ҚМ саъй карда шавад.

Ғайр аз ин, интихоби тасодуфӣ ба низомиён дар интихоби шахсони дорои як қатор малақаҳо ва қобилиятҳои, ки барои самаранокии ҳарбӣ муҳим мебошад, кумак мекунад. Масалан, бо истифода аз низомии лотерея низомиён афроди табақаҳои мухталифи зиндагӣ ва дорои сатҳҳои гуногуни таҳсилу омӯзишро интихоб мекунад, ки ин ба таъсиси неруи ҳамаҷониба ва муассири ҳарбӣ мусоидат мекунад.

Истифодаи қуръа барои ҳайати артиш аз қадим маъмул аст. Дар замони муосир қуръакашӣ дар ҷаҳон, бахусус дар кишварҳои аврупоӣ васеъ паҳн шудааст. Аз ҷумла, дар Фаронса дар асри XVIII, ҳатто дар замони Луис баъзан одамонро бо қуръа барои хизмат дар полкҳои милитсия интихоб мекарданд. Соли 1805 Наполеони I низомии навро ҷорӣ намуд, ки мувофиқи он хизматчиёни ҳарбӣ то соли 1814 аз рӯи рӯйхат бо истифода аз қуръа даъват карда мешуданд. Артиши турк низ бо қуръакашӣ ҷалб мешуд²⁰⁸. ИМА аз рӯзҳои аввали мавҷудияти худ интихоби тасодуфии навоарон ва сафарбаркуниро анҷом медиҳад²⁰⁹. Ба гуфтаи В.Н. Руденко, татбиқи усули интихоби тасодуфӣ ҳатто дар сохторҳои давлатӣ самаранок аст²¹⁰. Дар

²⁰⁸ Ниг.: Руденко В.Н. Институт жребия в комплектовании вооруженных сил: опыт Российской империи и СССР // Антиномии. – 2009. – №9. – С. 444.

²⁰⁹ Ниг.: Руденко В.Н. Институт жребия в комплектовании вооруженных сил США: проблемы рендомизации // Антиномии. – 2008. – №8. – С. 439.

²¹⁰ Ниг.: Руденко В.Н. Институт жребия и его роль в формировании системы публичной власти // Антиномии. – 2004. – №5. – С. 496.

Афинаи қадим аксари мансабдорон аз рӯйи қуръа интиҳоб мешуданд. Илова бар ин, ивазкунии кадрҳо хеле зуд-зуд ба амал меомад: масалан, судяҳои халқӣ ҳамагӣ як рӯз, аъзои Шуро ба муддати як сол интиҳоб карда мешуданд. Юнониҳо фаҳмида буданд, ки усули лотерея кӯшишҳои зиддичамбиятии номзадҳоро барои ба даст овардани мавқеи дилхоҳашон барбод медиҳад. Баргузориҳои қуръа таъсири шахсии довталабро барои ин вазифа безарар мегардонад²¹¹.

К.И. Слесарский якчанд навъи моделҳои ҳуқуқии даъватро чудо мекунад ва дар байни онҳо интиҳоби тасодуфӣ зикр шудааст²¹². Ба омӯзиши мавзӯи метавон 3 усули интиҳоби тасодуфиро чудо кард: лотерея, меъёрҳо ва даъвати бюллетенҳо.

А. Лотерея як усули интиҳоби тасодуфӣ мебошад, ки истифодаи генератори рақамҳои тасодуфӣ ё усули дигари тасодуфиро барои интиҳоби афрод ба хизмати ҳарбӣ дар бар мегирад. Ин усул дар чанд кишвар, аз ҷумла дар ИМА дар давраи ҷанги Вьетнам истифода мешуд²¹³. Бартариҳои қуръакашӣ дар он аст, ки он усули интиҳоби комилан тасодуфӣ ва беғаразона буда, адолат ва баробариҳо таъмин мекунад, ҳарчанд бекамбудӣ нест, зеро он маҳорат, қобилият ва майлу хоҳиши шахсиро ба назар намегирад.

Б. Меъёрҳо як усули интиҳоби тасодуфӣ мебошад, ки интиҳоби одамонро дар асоси омилҳои гуногун, ба монанди синну сол, ҷинс ва шуғл дар бар мегирад. Дар низоми лоиҳа, одамон, одатан, дар асоси маҷмуи меъёрҳои муайянкардаи ҳуқумат ё артиш интиҳоб карда мешаванд. Ин усул дар чанд кишвар, аз ҷумла дар ИМА дар давраи Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ва ҷанги Корея истифода мешуд. Бартариҳои ин усул дар он аст, ки дар он малака, қобилият ва афзалиятҳои инфиродӣ ба эътибор гирифта мешавад. Бо вучуди ин, ҷанбаи манфии он дар он аст, ки беадолатона ҳисобида шавад, зеро ба гурӯҳҳои муайян имтиёз дода шуда, ба ин аз хизмат озод мегарданд.

²¹¹ Ниг.: Сандаковский А.А. Выборы по жребию // Ученые записки Алтайского филиала Российской академии народного хозяйства при Президенте Российской Федерации. – 2021. – №19 (19). – С. 146.

²¹² Ниг.: Слесарский К.И. Современные правовые модели воинской обязанности // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2018. – №5 (72). – С. 48.

²¹³ Ниг.: Selective Service System [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://en.wikipedia.org/wiki/Selective_Service_System (санаи муроҷиат: 30.04.2022).

В. Даъвати бюллетенҳо як усули интихоби тасодуфӣ мебошад, ки интихоби шахсонро дар асоси бюллетенҳо ё низоми овоздиҳӣ дар бар мегирад. Ҳангоми таҳияи бюллетенҳо одамон, одатан, дар асоси овоздиҳии аҳоли ё кумита интихоб карда мешаванд. Ин усул дар чанд кишвар, аз ҷумла дар Исроил истифода мешавад. Бартари ин даъват ба хизмати ҳарбӣ бо роҳи овоздиҳӣ дар он аст, ки он кафолат медиҳад, ки сарбозон дар асоси иродаи мардум интихоб карда шаванд, ки ин ба таҳкими эътимоди мардум ва дастгирии артиш мусоидат мекунад. Бо вучуди ин, ҷанбаи манфии он ин аст, ки ноодилона ҳисобида мешавад, зеро метавонад гурӯҳҳои муайян ба раванди овоздиҳӣ таъсири бештар дошта бошанд.

Кишварҳои гуногун даъвати тасодуфиро бо усулҳои гуногун амалӣ мекунанд. Дар ин ҷо мо таҷрибаи се кишварро таҳлил мекунем: ИМА, Исроил ва Кореяи Ҷанубӣ.

ИМА лоиҳаи низомро дар давоми Ҷанги якуми ҷаҳонӣ, Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ, ҷанги Корея ва ҷанги Ветнам татбиқ кардааст. Интихоб ба синну сол асос ёфта буд ва мардони мувофиқ аз рӯйи санаи таваллудашон интихоб карда мешуданд. Дар давоми ҷанги Ветнам, соли 1969 низоми қуръакашӣ ҷорӣ карда шуд, то нигарониҳо дар бораи адолати лоиҳаро бартараф кунад. Низоми қуръакашӣ аз рӯйи санаи таваллуди шахс ва интихоби тасодуфӣ асос ёфта буд, ки он низоми пештараи комиссияҳои маҳаллии лотереяро иваз кард. Даъвати ҳарбӣ дар соли 1973 бекор карда шуд ва аз он вақт инҷониб ИМА ба артиши ихтиёриён таъсия мекунанд.

Исроил аз замони таъсисаш дар соли 1948 барои мардон ва занон хизмати ҳатмии ҳарбӣ дорад. Собикаи қор вобаста ба ҷинси шахс ва намуди хизмат фарқ мекунанд: мардон се сол ва занон ду сол хизмат мекунанд. Раванди интихоб дар асоси даъват ба хизмати ҳарбӣ тавассути овоздиҳӣ ва шахсони алоҳида дар асоси низоми лотерея интихоб карда мешаванд. Раванди даъват ба артиш ҳамчун як маросими муҳим барои ҷомеаи Исроил махсус мешавад²¹⁴.

²¹⁴ Вооружённые силы зарубежных стран // «Зарубежное военное обозрение», №7 (772), 2011. стр. 76-77

Кореяи Ҷанубӣ дар соли 1950 барои мардон хизмати ҳатмии ҳарбӣ дошт. Собикаи кор вобаста ба қисми ҳарбӣ ва намуди хизмат фарқ карда, мардон қариб ду сол хизмат мекунанд. Раванди интиҳоб ба низоми лотерея асос ёфтааст, ки мардони мувофиқ ба таври тасодуфӣ интиҳоб карда мешаванд. Низоми даъват дар Кореяи Ҷанубӣ як ҷузъи муҳимми стратегияи амнияти миллии ин кишвар доништа мешавад ва барои таъмини он тарҳрезӣ шудааст, то кишвар неруи низомии тавоно ва хуб омӯзишдида дошта бошад.

Ҳамин тариқ, таҷрибаи кишварҳои гуногун бо таҳияи тасодуфӣ вобаста ба шароити иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсии онҳо фарқ мекунад. ИМА низоми даъватро дар давоми ҷанг ҷорӣ кард, аммо он дар соли 1973 бекор карда шуд. Исроил аз замони таъсисаш хизмати ҳатмии ҳарбӣ дорад ва даъвати артишро тавассути овоздихӣ барои интиҳоби афрод истифода мекунад. Кореяи Ҷанубӣ барои мардон хизмати ҳатмии ҳарбӣ дорад ва барои интиҳоб аз низоми лотерея истифода мекунад. Ҳарчанд татбиқи даъвати тасодуфӣ гуногун бошад ҳам, принципҳои асосии адолат, баробарӣ ва самаранокӣ барои даъвати ҳарбӣ муҳим боқӣ мемонад.

Афзалиятҳо ва нуқсонҳои усулҳои гуногуни интиҳоби тасодуфӣ, ки дар се кишвар истифода мешаванд, ба ин зайланд:

- манфиатҳои интиҳоби тасодуфӣ дар ИМА;
- тартиби даъват ба ҚМ дар давраи ҷанг шумораи кофии сарбозонро таъмин мекард;
- низоми қуръакашӣ, ки дар давоми ҷанги Вьетнам истифода мешуд, усули интиҳоби одилона ҳисобида мешуд;
- барҳам дода шудани даъвати ҳарбӣ боиси ба вучуд омадани армияи умумӣ-ихтиёрӣ гардид, ки бо маҳорати кордонӣ маъруф аст.

Камбудихҳои интиҳоби тасодуфӣ:

- бархе гурӯҳҳо, бахусус, онҳое, ки аз хизмат озод нашудаанд, низоми даъват ба артишро ноодилона мешуморанд;
- лоиҳаи низомро барои он танқид карданд, ки камсамар буда, маҳорату қобилияти одамро ба назар намегирад;

– низоми қуръакашӣ, ки дар давоми ҷанги Ветнам истифода мешуд, барои тасодуфӣ будан ва ба назар нагирифтани афзалиятҳои инфиродӣ танқид карда мешуд.

Дар Исроил хизмати ҳатмии ҳарбӣ кафолат медиҳад, ки шумораи зиёди сарбозони омӯзишдида пайваста дар ҳолати омодабош бошанд.

Даъват ба хизмати ҳарбӣ тавассути бюллетен интихоби ва одилонаро таъмин мекунад, зеро дар он ҳамаи ашхосе, ки ба хизмати ҳарбӣ ҳуқуқ доранд, имконияти баробари интихоб шуданро доранд.

Хизмати ҳарбӣ ҳамчун мактаби мардонагӣ барои ҷавонони исроилӣ арзёбӣ шуда, ҷузъи муҳимми фаъолияти ҷомеаи Исроил маҳсуб мешавад.

Камбудихои интихоби тасодуфӣ:

– хизмати ҳатмии артишро метавон як бори гарони бархе аз афрод, бахусус, онҳое, ки ба хизмати ҳарбӣ майл надоранд, арзёбӣ кард;

– аз занон талаб карда мешавад, ки нисбат ба мардон муддати кӯтоҳтар хизмат кунанд, ин як навъ таъбиз бардошт мешавад;

– бархе гурӯҳҳо, бахусус, онҳое, ки бо сиёсати давлат муҳолифанд, даъвати ҳарбӣ бо роҳи раъйро ноодилона арзёбӣ кунанд.

Манфиатҳои хизмати ҳатмии ҳарбӣ дар намунаи Кореяи Ҷанубӣ:

– хизмати ҳатмии ҳарбӣ кафолат медиҳад, ки шумораи зиёди сарбозони омӯзишдида дар ҳолати фавқулодаи милли дастрас бошанд;

– низоми лотерея, ки барои интихоб истифода мешавад, кафолат медиҳад, ки ҳамаи шахсони ҳуқуқӣ имконияти баробари интихоб шуданро доранд;

– хизмати ҳарбӣ ҳамчун як роҳи тарғиби ваҳдати милли ва ватандӯстӣ арзёбӣ мешавад.

Камбудихои интихоби тасодуфӣ:

– хизмати ҳатмии артишро метавон як бори гарони бархе аз афрод, бахусус онҳое, ки ба хизмати ҳарбӣ майл надоранд, арзёбӣ кард;

– муддати кор барои мардон хеле тулонӣ ҳисобида мешавад.

Ҳамин тариқ, ҳар як усули интихоб барои хизмати ҳарбӣ, ки дар се кишвар истифода мешавад, афзалиятҳо ва нуқсонҳои худро дорад. Интихоби

усул ба чанд омил, аз ҷумла, аз шароити иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсии кишвар вобаста аст.

Чорчӯби ҳуқуқӣ ва сиёсатҳое, ки ба ҷалби тасодуфии ҳарбӣ таъсир мерасонанд, дар ҳар як кишвар фарқ мекунад, фарқиятҳои асосиашон аз ин қабиланд:

Хизмати ҳатмӣ ва ихтиёрии ҳарбӣ: Баъзе кишварҳо, ба мисли Исроил ва Кореяи Ҷанубӣ, хизмати ҳатмии ҳарбӣ доранд, дар ҳоле ки дар баъзе кишварҳо, ба монанди ИМА хизмати ихтиёрии низомӣ амал мекунад. Ин ба чаҳорчӯби ҳуқуқӣ ва сиёсати марбут ба лоиҳаи тасодуфӣ таъсир мерасонад, зеро хизмати ҳатмӣ раванди интихоби мураккабтар ва муфассалро барои даъватшавандагон талаб мекунад.

Доираи синну сол ва меъёрҳои мувофиқат ба хизмати ҳарбӣ вобаста ба кишвар фарқ мекунад. Масалан, дар Исроил мардон ва занон бояд дар синни 18-солагӣ хизмат кунанд, дар ИМА танҳо мардони аз 18 то 25-сола барои хизмат ҳуқуқ доранд. Баъзе кишварҳо барои гурӯҳҳои муайян, аз қабилҳои донишҷӯён ё одамони гирифтори беморӣ қоидаҳои озодкунӣ ва таъхирандозӣ доранд.

Чаҳорчӯби қонунӣ ва сиёсатҳое, ки ба таври тасодуфӣ ҷалби низомӣро танзим мекунад, дар ҳар як кишвар фарқ мекунад, аз ҷумла:

1. ИМА як низомии ихтиёрӣ дорад, аммо дар ҳолати ғавқулодаи миллӣ, ҳукумат як низомии интихобии хизматрасониро фаъол мекунад, ки рӯйхати ҳамаи мардони аз 18 то 25-соларо, ки ҳаққи хизмати ҳарбӣ доранд, нигоҳ медорад. Дар сурати иҷозати даъват ба хизмати ҳарбӣ, низом барои интихоби шахсон барои хизмати ҳарбӣ аз тариқи лотерея истифода мебарад. Лоиҳа аз ҷониби Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» танзим карда мешавад, ки он меъёрҳои озодкунӣ, таъхир ва хизмати алтернативиро муқаррар мекунад.

2. Исроил барои мардон ва занон хизмати ҳатмии ҳарбӣ дорад, ки хизмат дар синни 18-солагӣ оғоз мешавад. Раванди интихобро «Қонун дар бораи даъвати ҳарбӣ» танзим мекунад, ки дар он меъёрҳои мувофиқат ва озодшавӣ, инчунин, тартиби даъват ва ба таъхир андохтани даъват ба хизмати ҳарбӣ

муқаррар карда мешавад. Раванди интихоб, инчунин, аз ҷониби Неруҳои дифои Исроил назорат карда мешавад, ки қудрати дар баъзе ҳолатҳо истисно карданро дорад.

3. Кореяи Ҷанубӣ барои мардон хизмати ҳатмии ҳарбӣ дорад, ки дар синни 18-солагӣ оғоз мешавад. Раванди интихобро «Қонун дар бораи хизмати ҳарбӣ» танзим мекунад, ки дар он меъёрҳои мувофиқат, озодкунӣ ва таъхирандозӣ муайян карда шудааст.

4. Норвегия барои мардон ва занон хизмати ҳатмии ҳарбӣ дорад ва хизмат аз синни 19-солагӣ оғоз мешавад. Раванди интихобро «Қонун дар бораи хизмати ҳарбӣ» танзим мекунад, ки меъёрҳои мувофиқат, озодкунӣ ва таъхирро муайян кардааст. Раванди интихоб аз низоми лотерея истифода мешавад ва шахсони интихобшуда бояд аз муоинаи тиббӣ гузаранд, то мувофиқати онҳо барои хизмат муайян карда шавад.

5. Сингапур барои мардон хизмати ҳатмии ҳарбӣ дорад, ки аз синни 18-солагӣ оғоз мешавад. Раванди интихобро Қонун дар бораи қабул танзим карда, дар он меъёрҳои мутобиқат, озодкунӣ ва таъхир андозӣ муайян карда шудааст. Раванди интихоб аз низоми компютери овоздиҳӣ истифода мешавад ва афроди интихобшуда бояд аз муоинаи тиббӣ гузаранд, то мутобиқати онҳо ба хизмат муайян гардад.

Ҳамин тариқ, ҷаҳорҷӯби қонунӣ ва сиёсатхое, ки ҷалби тасодуфро танзим мекунанд, дар ҳар кишвар фарқ мекунанд ва ба омилҳои ба мисли хизмати ҳатмӣ ва ихтиёрӣ, синну сол ва мувофиқат ба хизмати ҳарбӣ, усулҳои интихоб ва меъёрҳои озодкунӣ, ба таъхир андохтан ва хизмати алтернативӣ вобастаанд. Ин ҷаҳорҷӯб ва сиёсатҳо аксар вақт бо омилҳои фарҳангӣ, сиёсӣ ва таърихӣ хосси ҳар як кишвар ташаккул меёбад.

Даъват ба хизмати ҳарбӣ, саркарда аз ҷӣ гуна анҷом шуданаш, як қатор масъалаҳои конституционӣ ва ҳуқуқи инсон, аз ҷумла озодии интихоб, таъъиз ва ҳифзи баробарро ба миён меорад.

Дар ИМА мушкилоти ҳуқуқӣ ба лоиҳа аз замони ҷанги Ветнам идома дорад. Дар парвандаи муҳимми Росткер бар зидди Голдберг (1981) Суди Оли мувофиқати конституционии даъвати танҳо мардонро бо далели он, ки қонун

аз нақшҳои ҷангӣ хориҷ карда шудаанд ва бо мардон аз ҷиҳати хизмати ҳарбӣ баробар нестанд, тасдиқ кард. Аммо дар соли 2013 Вазорати дифоъ эълон кард, ки мамнуияти ширкати занон дар ҷангҳо лағв мекунад ва ин дар мавриди мувофиқати конститутсионии танҳо даъвати мардон саволҳо ба миён овард. Соли 2019 судьяи федеролии Техас бо ишора ба тағйири нақши занон дар артиш, даъвати танҳо мардонро хилофи Конститутсия шуморид. Қарор то замони шикоят боздошта шуд ва масъала ҳанӯз ҳалношуда боқӣ мондааст.

Дар Исроил барои озод кардани шаҳрвандони араб аз хизмати ҳарбӣ, ки таъбиз арзёбӣ мешуд, мушкилоти қонунӣ ба бор овард. Соли 2017 Додгоҳи олии ин истисноро хилофи Конститутсия эълон кард ва ба ҳукумат як сол муҳлат дод, ки қонуни навро таҳия намуда, ин масъаларо ҳал кунад. Аммо ҳукумат то ҳол натавонистааст дар мавриди қонуни нав ба тавофуқ бирасад ва ин масъала ҳанӯз ҳалношуда боқӣ мемонад²¹⁵.

Мушкилоти ҳуқуқии лоиҳаи тасодуфӣ барои хизмати ҳарбӣ ва амнияти миллӣ метавонад оқибатҳои ҷиддӣ дошта бошад. Масалан, агар суд муайян кунад, ки даъват ба хизмати ҳарбӣ хилофи Конститутсия аст, он ба нарасидани кадрҳои низомӣ оварда мерасонад, ки барои дифои кишвар метавонад пайомадҳои ҷиддӣ дошта бошад. Илова бар ин, қарорҳои судӣ барои дигар кишварҳо, ки лоиҳаи тасодуфиро истифода мебаранд, шояд таъсири печида дошта бошад, зеро ба он тағйироти қонунии дигар кишвар таъсир расонида метавонад.

Умуман, масъалаҳои ҳуқуқии ҳолатҳои ғавқулода як ҷанбаи муҳимми баҳс дар бораи адолат ва ҳуқуқи конститутсионии хизмати ҳарбӣ мебошанд. Ҳарчанд қарорҳои судӣ барои хизмати ҳарбӣ ва амнияти миллӣ таъсири назаррас дошта бошанд, онҳо боз дар таъмини одилона ва беғарази раванди интиҳоб ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон нақши муҳим мебозанд.

Дар ин ҷо метавон дар таҷриба ба таҳлилҳои боло чанд тавсия манзур намуд, аз ҷумла:

²¹⁵ Ниг.: [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: arch.colman.ac.il/files/04_2011/M_LOrgad.pdf (санаи муроҷиат: 30.04.2022).

Таҳияи заминаи возеҳи ҳуқуқӣ ва сиёсат. Қонунгузор бояд заминаи дақиқи ҳуқуқӣ ва сиёсатеро таҳия кунад, ки раванди интихобро барои хизмати ҳарбӣ танзим намояд. Ин чаҳорчӯба бояд ба принципҳои ҳифзи баробарӣ ва роҳ надодан ба таъбиз асос ёбад ва барои таъмини раванди интихоби одилона ва беғараз тарҳрезӣ шавад.

Самаранокии усулҳои гуногуни интихобро арзёбӣ карда, қонунгузор бояд самаранокии онҳо, аз қабили қуръакашӣ, даъвати ҳарбӣ ва даъватро баҳо дода, бартарӣ ва нуқсонҳои ҳар як усулро баррасӣ кунад. Қонунгузор усулро интихоб кунад, ки барои расидан ба ҳадафҳои ҚМ бештар муассир, одилона ва беғараз бошад.

Қонунгузор бояд шаҳрвандонро ба раванди интихоб ҷалб карда, шаффофият ва ҳисоботдиҳии онро таъмин намояд. Ба шаҳрвандон бояд имконият дода шавад, ки андешаи худро баён кунанд ва дар раванди интихоб саҳм гузоранд ва ба онҳо дар бораи ҳуқуқу уҳдадорихояшон вобаста ба хизмати ҳарбӣ маълумот дода шавад.

Қонунгузор бояд шаҳрвандонро ба назорат ва арзёбии раванди интихоб ҷалб намояд, то самаранокии онро таъмин намояд. Онҳо бояд маълумотро дар бораи раванди интихоб ҷамъоварӣ кунанд ва ин маълумотро барои такмил ва тағйирот дар ҳолати зарурӣ истифода баранд.

Бо риояи ин дастурамалҳо сиёсатмадорон ва раҳбарони низомӣ метавонанд адолат, беғаразӣ ва самаранокии раванди интихоб ба хизмати ҳарбӣ ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандонро таъмин намоянд.

Эътироф, риоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон яке аз самтҳои афзалиятноки давлатҳои ҷаҳон ба ҳисоб меравад²¹⁶. Ҳамчунин, бояд аз ҳисоби озодкунӣ ва имтиёзҳои, ки ба гуфтаи В.В. Анисимова, «аз паси ашроф тоҷирон, шаҳрвандони фахрӣ ва шахсони дорои маълумоти олий тадриҷан аз хизмат озод мешаванд, ба сокинони баъзе маҳалҳо низ имтиёзҳо дода шаванд»²¹⁷.

²¹⁶ Ниг.: Саъдизода Дж. К вопросу о необходимости изучения дисциплины «Права человека» в системе высшего профессионального образования Республики Таджикистан // Правовая жизнь. – 2015. – №4 (12). – С. 28.

²¹⁷ Ниг.: Анисимов В.В. Исторический анализ правового обеспечения комплектования русской армии до введения всеобщей воинской повинности // Армия и общество. – 2009. – №4. – С. 133.

Дар Тоҷикистон, аллакай, таҷрибаи гузаронидани чунин фаъолиятҳо, аз қабилӣ интихоб бар асоси адолат дида мешавад. Мисоли ин Маркази миллии тестӣ аст, ки ба шаҳрвандон кафолати ҳуқуқи баробар дар дохил шудан ба муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ва олии касбиро додааст. Бар асоси ин пешниҳод мекунем, ки барои интихоби шаҳрвандон ба хизмати ҳарбӣ чунин минбар таъсис дода шавад.

Дар Қарори Шурои Олӣ аз 9-уми сентябри соли 1991 «Дар бораи Эъломияи Истиқлолияти ҚТ» таъсиси ҚМ таъкид гардида буд, вале ташкили он дар баробари дигар ҳодисаҳои муҳимми солҳои 90-уми асри гузашта, ба Иҷлосияи 16-уми Шурои Олӣ, аниқтараш ба фармони Раёсати Шурои Олӣ аз 18-уми декабри соли 1992 рост меояд.

Бо назардошти ин зарурат, дар суҳанронӣ ба ифтихори 30-юмин солгарди таъсисёбии ҚМ-и ҚТ Роҳбари давлат Ҳукумати мамлакат, Вазорати мудофия ва дигар сохторҳои низомиро махсус вазифадор намуданд, ки «Консепсияи мудофияи милли» – ро таҳия ва пешниҳод намоянд.

Ҳуҷҷати мазкур самтҳои асосии сиёсати мудофиявии мамлакатро муайян карда, дар баробари дигар чорабиниҳо, инчунин, тақвияти иқтидору имкониятҳои ҚМ, азнавсозӣ ва мучаҳҳазгардонии онҳоро ҷиҳати мутобиқ намудан ба хусусияти таҳдиду хатарҳо ва вазъияти зудтағйирёбандаи ҷаҳони муосир дар бар мегирад²¹⁸.

Оинномаи ҳарбӣ санади ҳуқуқие мебошад, ки фаъолияти ҚМ-ро танзим мекунад. Оинномаҳо фаъолияти ҳаррӯзаи хизматчиёни ҳарбӣ ва воҳидҳоро дар соҳаҳои гуногуни корҳои ҳарбӣ танзим намуда, ба умумиҳарбӣ ва ҷангӣ тақсим мешавад.

Оинномаи ҳарбӣ ҳуҷҷати расмие мебошад, ки ҳадафҳо, вазифаҳо, усулҳо ва принципҳои истифодаи хизматчиёни ҳарбӣ, ҷузъу томҳо ва иттиҳодияҳои намудҳои гуногуни ҚМ, қисмҳои қушунҳои (қувваҳои) сохторҳои ҚМ-ро муайян мекунанд.

²¹⁸ Суҳанронӣ ба ифтихори 30-юмин солгарди таъсисёбии ҚМ-и ҚТ 23.02.2023 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/30112> (санаи мурочиат: 29.02.2023).

Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқӣ се тафсири истилоҳи ҳуқуқии «оиннома»-ро пешниҳод менамояд²¹⁹:

- маҷмуи қоидаҳое, ки муносибатҳои дохилӣ-ташкilotиро танзим мекунанд;
- маҷмуи қоидаҳои муқаррарнамудаи қонун ё дигар санади ҳуқуқӣ
- санади меъёрии давлатие, ки дар асоси он фаъолияти ҚМ (махз ҳамин тафсир мафҳуми оинномаро ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқи ҳарбӣ)-ро ошкор мекунад²²⁰.

Аввалин оинномаҳо баъди Инқилоби соли 1917 дар солҳои 1918-1919 пайдо шуданд, ки инҳо ба ҳисоб мераванд: Оинномаи хизмати дохилӣ, Оинномаи хизмати гарнизонӣ ва гвардия, Оинномаи хушкигард ва интизомӣ²²¹.

Оинномаҳои ҳарбӣ ба оинномаҳои ҷангӣ ва умумиҳарбӣ тақсим мешаванд. Қоидаҳои ҷангӣ асосҳои тайёр кардан ва гузарондани амалиёти ҷангиро аз тарафи қисмҳои гуногун, намуд ва бахшҳои ҚМ, қисмҳои қушунҳо (қувваҳое), ки бевосита ин амалҳоро анҷом медиҳанд, муайян мекунанд; дигар отрядҳо (таъминоти ҷангӣ ва хизмат) бо дастурҳои дахлдор роҳбарӣ мекунанд. Оинномаи умумии ҳарбии ҚМ Ҷумҳурии Тоҷикистон тарзи ҳаёт ва фаъолияти ҳайати шахсиро ба танзим медарорад, муносибатҳои байни хизматчиёни ҳарбӣ, ҳуқуқи уҳдадорихои умумӣ ва хизмати онҳо, тартиби иҷрои хизмати дохилӣ, гарнизонӣ, комендантӣ ва посбониро муайян мекунад. Ба инҳо дохил мешаванд: Оинномаи дохилӣ, Оинномаи интизомӣ, Оинномаи гарнизон, хадамоти комендантӣ ва посбонӣ ва Оинномаи ҳарбӣ. Дар киштиҳои дохилӣ хизмат ва вазифаҳои шахсони мансабдорро Оинномаи Флоти ҳарбии баҳрӣ муайян мекунад.

Оинномаҳое, ки ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти ҚМ, дигар қушунҳо, ҷузъу томҳо ва мақомоти ҳарбиро танзим мекунанд, оинномаҳои ҳарбӣ номида

²¹⁹ Ниг.: Ожегов С.И. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: Рус. яз., 1986. – С. 730.

²²⁰ Ниг.: Корякин В.М. Военские уставы как источники военного права // Военное право. – 2017. – №2(42). – С. 6.

²²¹ Ниг.: Военский устав - основа военно - служебных отношений (к истории возникновения и развития воинских уставов в России) // Современные проблемы гуманитарных и общественных наук. – 2019. – №2 (24). – С. 5.

мешаванд. Оинномаҳои ҳарбӣ маҷмуи меъёрию ҳуқуқи рафтор ва фаъолияти хизматчиёни ҳарбӣ мебошанд, ки барои муддати тулонӣ муқаррар гардида, ҷанбаи муайяни ҳаёт, рӯзгор, таълим ва истифодаи ҷангии ҚМ ё ҷузъҳо (хизматҳои) онҳоро танзим мекунанд. Оинномаҳои ҳарбӣ як системаи муттасил, дар ҳаёт санҷидашудаи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ахлоқии рафтор ва фаъолияти хизматчиёни ҳарбӣ мебошанд, ки бо амалия ва таҷрибаи рушди ҳарбӣ пайваста бой мешаванд. Чунончи, мутахассисони соҳаи ҳарбӣ дуруст қайд мекунанд, ки «дар оинномаҳои ҳарбӣ таҷрибаи бисёр ҷангҳо ва наслҳои муҳофизони Ватан гирд оварда шудааст. Онҳо рафтору фаъолияти хизматчиёни ҳарбӣ, ҳаёт, зиндагии рӯзмарраро ба танзим мебароранд ва низомномаи ҷангӣ амалҳоро дар вазъияти ҷангӣ танзим мекунанд»²²².

Бо тағйирёбии ин омилҳо ва ҷамъовариҳои таҷрибаи нав қоидаҳои ҷангӣ мушаххас ва таҷдиди назар карда мешаванд.

Низомномаҳои ҷангӣ муносибатҳои ҷамъиятиеро, ки ҳангоми иҷрои супоришҳои ҷангӣ дар давраи осоишта (вазифаҳои ҷангӣ, хизмати ҷангӣ, хизмати сарҳадӣ ва ғ.) ва истифодаи ҷангии қушунҳо ва қувваҳои ҳарбии баҳрӣ дар шароити воқеии ҷанг (дар вақти ҷанг ва даргириҳои мусаллаҳона) ба вуҷуд меоянд, танзим мекунанд. Вобаста ба ин, олимони ҳуқуқи ҳарбӣ масъалаи ташаккули як зерсоҳаи нисбатан мустақил дар ҳуқуқи ҳарбӣ – ҳуқуқи оперативӣ, ки фаъолияти қушунҳо (қувваҳо)-ро дар шароити муқовимати мусаллаҳона танзим менамояд, ба таври асоснок ба миён мегузоранд. Чунин ба назар мерасад, ки асоснокии илмӣ ин масъала имрӯз яке аз самтҳои ояндадори рушди илми ҳуқуқи ҳарбӣ мебошад.

Ислоҳоти ҳарбӣ дар ИҶШС дар солҳои 1924-1925 гузаронида шуда, дар он қабул намудани системаи омехтаи ҚМ пешбинӣ карда шудааст. Шумораи ҚМ 540 ҳазор нафар кам карда шуд. Барои коргарони эҳтиётӣ тайёрии васеъ ҷорӣ карда шуд, штат ва сохтори кор ба тартиб оварда шуда, системаи нави тайёрии ҷангӣ муқаррар гардид, низомномаи нав тартиб дода шуд, қонун дар бораи хизмати ҳатмии ҳарбӣ ва ягонагии фармондеҳӣ ҷорӣ карда шуд.

²²² Ниг.: Корабельников А. Регионы просят огня. Количество общевойсковых соединений постоянной готовности предлагается приравнять к числу субъектов Российской Федерации // Военно-промышленный курьер. – 2017. – №8. – С. 4.

Дар ҚТ 4 Оиннома вобаста ба уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ амал мекунад:

1. Оинномаи интизомии ҚМ-и ҚТ, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 10-уми декабри соли 1999, таҳти №868 тасдиқ шудааст²²³.

2. Оинномаи хизмати дохилии ҚМ ҚТ, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 5-уми декабри соли 2001, таҳти №469 тасдиқ шудааст²²⁴.

3. Оинномаи хизмати гарнизонӣ ва қаровулии ҚМ-и ҚТ, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 4-уми апрелии соли 2001, таҳти № 273 тасдиқ шудааст²²⁵.

4. Оинномаи сафороии ҚМ-и ҚТ, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 6-уми июни соли 2001, таҳти №311 тасдиқ шудааст²²⁶.

Дар банди 1 Оинномаи интизомӣ омадааст, ки тамоми хизматчиёни ҳарбии чузъу томҳои гуногуни ҚМ-и ҚТ, аз ҷумла қисмҳои ҳарбӣ, ситодҳо, идораҳо ва муассисаҳои таълимии ҳарбӣ дастурҳои дар Оиннома зикргардидаро қатъиян риоя намоянд. Ин уҳдадорӣ ба шахсон, новобаста ба рутбаҳои ҳарбӣ, мақоми касбӣ ва нақши мушаххас дар хизмати ҳарбӣ таъмин карда мешавад.

Ин санад ҳуқуқ ва уҳдадорихои умумии хизматчиёни ҳарбии ҚМ ва муносибати байни онҳо, уҳдадорихои шахсони мансабдори полк ва қисмҳои он, инчунин, қоидаҳои тартиботи дохилро муайян мекунад. Оинномаи интизомӣ моҳияти интизоми ҳарбӣ, уҳдадорихои хизматчиёни ҳарбиرو оид ба

²²³ Оинномаи интизомии ҚМ-и ҚТ, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 10 декабри соли 1999, №868 тасдиқ шудааст. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.01.2023).

²²⁴ Оинномаи хизмати дохилии ҚМ-и ҷумҳурӣ, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 5 декабри соли 2001, №868 тасдиқ шудааст. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.01.2023).

²²⁵ Оинномаи хизмати гарнизонӣ ва қаровулии ҚМ-и ҚТ, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 4 апрелии соли 2001, №273 тасдиқ шудааст. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.01.2023).

²²⁶ Оинномаи сафороии ҚМ-и ҚТ, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 6 июни соли 2001, №311 тасдиқ шудааст. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.01.2023).

риояи он, навъҳои ҳавасмандгардонӣ ва ҷазоҳои интизомӣ, ҳуқуқҳои фармондеҳони (сардорони) татбиқи онҳо, инчунин, тартиби пешниҳод ва баррасии пешниҳодҳоро муайян мекунад.

Дар оинномаи интизомӣ мафҳуми интизоми ҷарбӣ дода шудааст, ки он иҷрои қатъӣ ва дақиқи қоидаву тартибот аз ҷониби ҳамаи хизматчиёни ҷарбӣ ба ҳисоб меравад.

Роҳҳои таъмини интизоми ҷарбӣ тибқи низомнома чунинанд:

—тарбияи хизматчиёни ҷарбӣ дар руҳияи сифатҳои баланди маънавӣ – психологӣ;

—масъулияти шахсии хизматчиёни ҷарбӣ;

—нигоҳ доштани интизоми дохилӣ;

—ташкили омодагии ҷангӣ;

—тавассути фароҳам овардани шароити зарурии маишӣ ва ғ.²²⁷.

Дар қисматҳои дигари Оинномаи интизомӣ уҳдадории командир ва воситаҳои ҳавасмангардониву ҷавобгарии интизомӣ муайян карда мешавад.

Гарнизон аз қисмҳои ҷарбӣ иборат аст, ки доимӣ ё муваққатан дар маҳалли аҳолинишин ё берун аз он ҷойгир карда шудаанд. Ба гарнизони калон чун қоида ҳамаи қисмҳои ҷарбӣ дар маҳалҳои наздиктарин воқеъгардида дохил мешаванд.

Мақсади хизмати гарнизонӣ таъмини риояи интизоми ҷарбӣ дар гарнизон мебошад. Хизмати қаровулӣ барои ҳифзи бозътимоди анбор ва аслиҳа, техникаи ҷарбӣ ва дигар лавозимоту объектҳои ҷарбию давлатӣ таъин шудааст. Барои иҷрои уҳдадории қаровулӣ посбонҳо таъин карда мешаванд. Посбон воҳиди мусаллаҳе мебошад, ки барои иҷрои вазифаи ҷангии посбонӣ ва ҳифзи парчамҳои ҷангӣ, иншооти ҷарбӣ ва давлатӣ, инчунин, ҳифзи баталони интизомӣ таъин шудааст. Ба посбонӣ инҳо таъин карда мешаванд:

- сардори посбон;

²²⁷ Оинномаи интизоми ҚМ-и ҶТ, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ аз 10 декабри соли 1999 №868 тасдиқ шудааст. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.01.2023).

- посбонҳо аз рӯйи шумораи постҳо ва сменаҳо;²²⁸

Қисмати дигари Оинномаи интизомиро институти ҳавасмандгардонӣ ташкил медиҳад, зеро ин барои баланд бардоштани интизом ва ҳисси ватандӯстӣ муҳим ба ҳисоб меравад.

Ҳавасмандгардонии кормандонро моддаи 61 Кодекси Меҳнат, шартномаи коллективӣ, созишнома ё қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнат, инчунин, оинномаҳо ва низомномаҳо дар бораи интизом ва ҳавасмандгардонии хизматчиёни ҳарбӣ муайян мекунад:

- бекор кардани чазои интизомии қаблан додашуда;
- изҳори миннатдорӣ;
- ичозати тарки қисми ҳарбӣ;
- хизматчиёни ҳарбии хизмати ҳатмӣ, аз ҷумла онҳое, ки ба хориҷа сафар мекунад;
- ҳудуди гарнизон;
- паём ба волидон (шахсоне, ки сарбон дар кӯдакӣ дар парастории онҳо буд);
- ичрои намунавии уҳдадорихои ҳарбӣ ва гирифтани мукофотҳо;
- зиёд кардани давомнокии рухсатии хизматчиёни ҳарбӣ дар тамоми давраи хизмати ҳарбӣ;
- бо шаҳодатнома, тухфаи қиматбаҳо ё пул қадрдонӣ намудан;
- қадрдонии акси шахсии хизматчии ҳарбӣ, ки бо Парчами ҳарбии қисми ҳарбӣ кушода гирифта шудааст;
- ба хизматчиёни ҳарбии дорои рутбаи ҳарбии «аср» додани рутбаи ҳарбии «ефрейтор»;
- ба хизматчиёни ҳарбии дорои рутбаҳои ҳарбии «сержант» ва «сержанти калон» додани рутбаи навбатии ҳарбӣ нисбат ба рутбаи ҳарбӣ, ки мутобиқи вазифаи ҳарбии ишғолкардааш пешбинӣ шудааст, як зина баландтар;
- ба Китоби фаҳрии қисми ҳарбӣ дохил кардани номи хизматчии ҳарбӣ.

²²⁸ Ниг.: Воинский устав - основа военно - служебных отношений (к истории возникновения и развития воинских уставов в России) // Современные проблемы гуманитарных и общественных наук. – 2019. – №2(24). – С 5

Нисбат ба афсарон дар шакли пеш аз муҳлат додани рутбаи навбатии ҳарбӣ ҳавасмандкунӣ татбиқ карда мешавад. Илова ба ин, афсарони баландпоя ба ғайр аз имтиёзҳои дар боло зикршуда метавонанд барои тамоми давраи хизмат бо силоҳҳои шахсикадрдонӣ шаванд²²⁹.

Ҳамин тавр, бо таҳлили намудҳои ҳавасмандгардонии хизматчиёни ҳарбӣ ба хулосае омадан бамаврид аст, ки онҳо аз ҳавасмандгардонии кормандон, ки бевосита ба хусусиятҳои хизмати ҳарбӣ алоқаманд аст, хеле фарқ мекунад.

Оид ба тартиби татбиқи ҳавасмандгардонии хизматчиёни ҳарбӣ он метавонад бевосита нисбат ба як хизматчиӣ ҳарбӣ ё ба гурӯҳи шахсон татбиқ карда шавад. Илова бар ин, уҳдадории сардори бевоситаро дар бораи ҳавасмандгардонии тобеонаш барои ташаббуси оқилона, меҳнатдӯстӣ ва фарқият дар хизмат, инчунин, истисморҳо пешбинӣ мекунад.

Ҳангоми татбиқи яке аз намудҳои ҳавасмандкунӣ командири қисм бояд моддаи мазкурро роҳнамоӣ кунад. Илова бар ин, супурдани мукофотҳои давлатӣ дар вазъияти тантанавӣ, чун қоида дар чараёни концерт ё маросими тантанавӣ сурат мегирад. Супоридани мукофотҳои давлатӣ бояд аз ҷониби роҳбар на камтар аз командири қисмҳо амалӣ карда шавад. Ин қоидаро қонун муқаррар накардааст, балки аз ҷониби фармондеҳӣ дар ҳама ҷузъу томҳои ҳарбӣ татбиқ мешавад.

Таҳлили қоидаҳои сершумори ҳарбӣ ба мо имкон медиҳад, ки аломатҳои асосии зерин (хусусиятҳои хислатнома) ҳамчун сарчашмаҳои ҳуқуқи ҳарбӣ муайян карда шаванд:

- аввалан, ин санадҳои меъёрии ҳуқуқии кодификатсияшуда мебошанд, яъне дар онҳо меъёрҳои ҳуқуқие, ки ин ё он соҳаи муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаи мудофиаи миллӣ ва таъмини амнияти давлат ба танзим мебароранд, то андозае муттаҳид карда мешавад. Аксарияти ин меъёрҳо дар табиати меъёрҳои бевосита татбиқшаванда мебошанд. Бинобар ин, чун қоида, оинномаҳои ҳарбӣ қабули ҳеҷ гуна санади ҳуқуқии иловагии дорои хусусияти

²²⁹ Ниг.: Казьянин И.И. Поощрение как основной вид стимулирования военнослужащего // Приоритетные направления развития правовой системы общества: материалы VIII Международной научно-практической конференции, Гомель, 01–02 октября 2020 года. – Гомель: Гомельский государственный университет им. Франциска Скорины, 2020. – С. 52

равшанкунанда ва мушаххасро талаб намекунад. Аксари оинномаҳои ҳарбӣ хеле камҳаҷм буда, дар шакли брошюра (китобҳо)-и алоҳида нашр мешаванд, ки дар амалияи ҳаррӯза аз ҷониби мақомоти асосии хифзи ҳуқуқ - фармондеҳон (сардорон), дигар мансабдорони ҳарбӣ, инчунин, дигар хизматчиёни ҳарбӣ истифода мешаванд;

- дуҷум, оинномаҳои ҳарбӣ аз ҷиҳати мазмуни худ хусусияти дугона доранд. Онҳо, аз як тараф, принципҳои асосии назарияи ҳарбӣ, санъати ҳарбӣ ва намунаҳоеро инъикос мекунанд, ки ба зухуроти зидду нақзи ҳаёти қушунҳо, чи дар замони осоишта ва чи дар замони ҷанг, ба таври объективӣ хосанд. Аз тарафи дигар, онҳо самти амалии намоён доранд, ки як қатор стандартҳои фаъолияти қушунҳоро дар шароити гуногун, аз ҷумла дар шароити воқеии ҷанг танзим мекунанд;

- сеҷум, бар хилофи дигар шаклҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар оинномаҳои ҳарбӣ ҳиссаи хеле зиёдро меъёрҳо ишғол мекунанд, ки на танҳо муносибати байни одамон, гурӯҳҳо (ташкilotҳо)-и ҳарбиро барои истифода бурдани яроқу аслиҳа, техникаи ҳарбӣ ва дигар воситаҳои техникӣ, воситаҳои муҳофизат, таъсири оташ ба душман ва ғ., балки тартиби ҳарбиро низ танзим мекунанд.

Ҳамин тариқ, оинномаҳои ҳарбӣ муҳимтарин сарчашмаҳои ҳуқуқӣ барои танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи мудофияи миллӣ ва таъмини амнияти ҳарбии давлат таъин шудаанд.

Пешниҳод мешавад, ки оинномаҳои умумиҳарбӣ бо назардошти тақсимоти феълии ин ҳуҷҷатҳои роҳнамо ба бахшҳо ва бо назардошти принципҳои нигоҳ доштани ҳувияти максималии матнӣ ва муттасилии равишҳои концептуалӣ таҷдиди назар карда шаванд. Натиҷаи тағйироти пешниҳодшуда бояд навсозии технологияҳои ҳуқуқии дар Оиннома истифодашаванда, баланд бардоштани таъминоти ҳуқуқии нигоҳдории ҚМ ва дигар қушунҳо дар сатҳи омодагии ҷангӣ бошад²³⁰.

²³⁰ Ниг.: Аулов В.К. Модернизация общевоинских уставов Вооруженных Сил Российской Федерации - новый этап развития военного права // Военное право. – 2023. – №4 (80). – С. 56

Ҳаёти ҷамъиятиро бе иҷрои бечуну ҷарои қонунҳо ва уҳдадорихо тасаввур намудан ғайриимкон аст. Аммо ҷамъият аз камбудихо ҳолӣ нест ва баъзан ҳолатҳое ба миён меояд, ки баҳри нигоҳдошти тартибот дар ҷомеа муайян намудани ҷавобгарии ҳуқуқӣ муҳим аст. Дар илми ҳуқуқшиносӣ мавзӯи ҷавобгарии ҳуқуқӣ яке аз масъалаҳои бештар таҳқиқшаванда ба ҳисоб меравад. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ, одатан, дар илми ҳуқуқшиносӣ ҳамчун ҷавобгарии манфӣ ё ретроспективӣ ташаккул ёфтааст. Яъне, он бевосита ба рафтори зиддихуқуқӣ алоқаманд аст.

Ҷавобгарӣ яке аз маҳакҳои муҳимми ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад. Бисёре аз камбудихои одамон бинобар сабаби дарк накардани масъулияти ҷавобгарӣ ба амал сар мезанад. Яке аз самтҳои асосии фаъолияти давлат баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии аҳоли мебошад. Аз ҷониби дигар, баланд гардидани шуури ҳуқуқии аҳоли асоси босифат ва самаранок танзим намудани муносибатҳои ҳуқуқии ҷамъиятӣ гардида, боиси маҳдуд шудани имконияти амалҳои зиддихуқуқӣ мегардад. Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ҳамон вақт маъно пайдо мекунад, ки агар онҳо амалӣ карда шаванд, яъне ба тарзи ҳаёти рӯзмарраи одамон мубаддал шаванд, дар акси ҳол оид ба риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд сухан рондан ғайриимкон аст.

Дар ҳолати ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ кашидан бояд ду шакл (намуд) -и маҷбуркунӣ фарқ карда шавад: маҷбуркунӣ барои риояи талаботи меъёрҳои ҳуқуқ ва маҷбуркунӣ бо меъёри ҳуқуқ муқарраршудае, ки оқибатҳои манфию ногуворро ба зиммаи шахси ҳуқуқвайронкунанда мегузорад. Агар навъи якуми маҷбуркунӣ мақсади ҷавобгарии ҳуқуқӣ бошад, намуди дуюм тарзу усулест, ки ба воситаи он таъиноти иҷтимоии ҷавобгарӣ ба амал бароварда шуда, мақсадҳои он ба даст оварда мешаванд.

Р.Ш. Сотиволдиев ҷавобгарии ҳуқуқиро вобаста ба мазмун 3 намуд тақсим мекунад: шахсӣ, моддӣ ва интизомӣ. Вобаста ба соҳа чун анъана, ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба 4 намуд тасниф карда мешавад:

- чиноятӣ;
- маъмурӣ;
- маданӣ;

•интизомӣ²³¹.

Аз нигоҳи оморӣ аз маҷмуи умумии парвандаҳои ҷиноятӣ ва ҳуқуқвайронкунии маъмурии соли 2022, ки ба 54 344 мерасад, 43372 онро парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмури ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, омӯзиши он барои илми ҳуқуқи ҳарбӣ ва институти уҳдадории ҳарбӣ аҳаммияти зиёд дорад²³². Ба андешаи муаллиф, танҳо бо роҳҳои тарбиявӣ, ки бо қабули Қонуни ҚТ «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» танзим мешавад, механизми таъсиррасонӣ ва тарбияи насли наврасро истифода карда, масъулияти шахсиро дар насли ҷавон метавон бедор намуд ва ба иҷрои бечуну чарои уҳдадории ҳарбӣ равона сохт.

Ҷунонҷӣ дар қонун зикр мегардад, «тарбияи ҳарбию ватандӯстӣ – маҷмуи тадбирҳо, ки баҳри дар тафаккури шаҳрвандон ташаккул додани дарки бошууронои ҳимояи Ватан, омодагӣ ба хизмати ҳарбӣ, тарбияи ҳисси ифтихор аз мансубият ба халқи худ, дастовардҳои он ва ҚМ-и кишвар, эҳтиром ба таърихи меҳан, хизмати ҳарбӣ, либоси низомӣ, ташаккули ҳисси ҳифзу ғанигардонии анъанаҳои пуршарафи ҳарбии ниёгон, абадигардонии хотираи муборизони дар роҳи ҳифзи Ватан ҳалокшуда нигаронда шудааст»²³³. Илочи охирин дар ин механизм ҷавобгарии маъмури ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ҷавобгарии ҷиноятӣ дар соҳаи иҷрои уҳдадории ҳарбӣ метавон иброз дошт, ки имрӯз дар ҷиноятҳои категорияҳои начандон вазнин, ба андешаи муаллиф, ҷавобгарии ҷиноятӣ функцияҳои худро ба таври зарурӣ иҷро карда наметавонад. Аз тарафи дигар, бо татбиқи санксияи моддаи 343 ва 344 Кодекси ҷиноятии ҚТ, шахс ислоҳ нашуда, баръакс ҳолати масъаларо боз ҳам мушкил мегардонад, зеро шахси дорандаи доғи судӣ дигар ба иҷрои уҳдадории ҳарбии худ баргашта наметавонад.

Боби 40 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи ҳарбӣ ном дошта, моддаҳои 683 то 691-ро дар бар мегирад.

²³¹ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе: «Империл-Групп», 2014. – С. 625.

²³² Нишастии матбуотии раиси Суди олии барои ҳисоботи соли 2022 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://sud.tj/markazi-matbuot/khabarho/589/> (санаи мурочиат: 22.02.2023).

²³³ Қонуни ҚТ «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» аз 24 декабри соли 2022, №1920 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 15.01.2023).

Ин навъи ҷавобгарӣ (маъмурӣ) бештар масъалаҳои уҳдадории ҳарбӣ ва саркашӣ аз онро ба танзим мебарорад.

Барои аз рӯи даъват бе сабабҳои узрнок бо мақсади бақайдгирии ибтидоии ҳарбӣ, гузаронидани омӯзиши шаҳрвандони синну соли даъватӣ ва шаҳрвандони дар эҳтиёт қарордошта ба комиссариати ҳарбӣ ҳозир нашудани даъватшаванда, мутобиқи моддаи 683 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ, ба ҷавобгарӣ кашида мешавад, ки мутобиқи қисми 3, ба андозаи аз даҳ то дувоздаҳ нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима таъин карда мешавад²³⁴.

Дар асоси қисми 1 моддаи 14 Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ», дар қайди ибтидоии ҳарбӣ гузоштани шаҳрвандони ҷинси мард аз ҷониби комиссияи шаҳрӣ ё ноҳиявӣ дар давраи аз 1-уми январ то 31-уми март дар соли ба синни 16 расидан сурат мегирад. Яъне, аз қайди ибтидоии ҳарбӣ гузаштан уҳдадории шаҳрвандони муайян мебошад ва барои иҷрои пурраи он ташкилоту муассисаҳо новобаста ба шакли ташкилиашон уҳдадориҳои муайянро дороанд, ки ин масъала дар Низомномаи бақайдгирии ҳарбии шаҳрвандони ҚТ муфассал муайян шудааст²³⁵.

Моддаи 684 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ масъалаи ба комиссариати ҳарбӣ пешниҳод накардани рӯйхати шаҳрвандоне, ки бояд ба қайди ибтидоии ҳарбӣ гирифта шаванд, барои дар муҳлатҳои муқарраргардида ба комиссариати ҳарбӣ пешниҳод накардани рӯйхати шаҳрвандоне, ки бояд ба қайди ибтидоии ҳарбӣ гирифта шаванд, аз тарафи шахси масъуле, ки ба зиммаи ӯ ин масъулият вогузор шудааст, арзёбӣ шудааст. Чи тавре дар боло қайд намудем, вобаста ба қайди ҳарбӣ, ҳатто ташкилотҳо новобаста ба шакли ташкилиашон масъуланд ва чунин уҳдадориҳо доранд:

- бақайдгирии ҳарбии пурраи ҳамаи шаҳрвандонро, ки дар корхона, муассиса ва ташкилотҳои дигар кор мекунанд ва ё таҳсил менамоянд, дар сатҳи зарурӣ таъмин намоянд;

²³⁴ Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ аз 31.12.2008, №455 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 22.02.2023).

²³⁵ Низомномаи бақайдгирии ҳарбии шаҳрвандони ҚТ аз 26.08.2022, №416 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 22.02.2023).

- варақаҳои шахсии шаҳрвандонро мунтазам бо сабтҳо дар шаҳодатномаи бақайдгирии ҳарбӣ, билети ҳарбӣ ва маълумотнома бар ивази билети ҳарбӣ муқоиса намуда, ба комиссариатҳои ҳарбии маҳалли ҷойгиршавӣ пешниҳод кунанд;

- бақайдгирии мунтазами тағйироти зиндагии шаҳрвандони дар қайди ҳарбӣ қарордошта, аз ҷумла вазъи оилавӣ, суроғи маҳалли зист, вазъи хизматӣ, омодагии умумӣ ва техникий онҳоро амалӣ намояд ва ин тағйиротро дар муҳлати ҳафт рӯз ба варақаҳои шахсӣ дохил карда, минбаъд ба комиссариатҳои ҳарбии маҳалли ҷойгиршавӣ пешниҳод намоянд;

- дар давраи сафарбарӣ ва ҳолати ҷангӣ дар захира (брон) нигоҳ доштани шаҳрвандон, аз ҷумла кормандони муҳандисию техникӣ ва баландхитисосро, ки дар қайди ҳарбӣ қарор доранд, амалӣ намоянд;

- дар муҳлати ҳафт рӯзи корӣ ба комиссариатҳои ҳарбии маҳалли ҷойгиршавии шаҳрвандоне, ки дар қайди ҳарбӣ қарор доранд ё бояд қарор дошта бошанд, онҳое, ки нав ба кор (таҳсил) қабул шудаанд ё аз кор озод карда шудаанд (аз муассисаи таълимӣ хориҷ карда шудаанд), хабар диҳанд;

- ҳангоми қабули шаҳрвандон ба кор (таҳсил) мавҷудияти ҳуҷҷати бақайдгирии ҳарбӣ (шаҳодатномаи бақайдгирии ҳарбӣ, билети ҳарбӣ, инчунин, маълумотнома бар ивази билети ҳарбӣ)-ро санҷанд ва дар қайди ҳарбӣ будани онҳоро муқаррар кунанд.

Дар моддаи 686 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ вобаста ба хабардор накардани уҳдадорони ҳарбӣ ва ҷавонони синни даъватӣ дар хусуси даъват шудан ба комиссариати ҳарбӣ омадааст:

Бақайдгирии ибтидоии ҳарбӣ ва мавсими даъвати ҳарбӣ ба як маъракаи маъмулӣ табдил ёфтааст ва кам шахсеро ёфтан мумкин аст, ки аз ин чиз хабар надошта бошад. Ҳарчанд мо дар асри пешравии иттилоотию техникӣ қарор дорем, қонунгузор ба таври хаттӣ хабардор сохтанро талаб мекунад, зеро ин расмиёти қонунгузорӣ ба шумор меравад ва дар асоси қисми 2 моддаи 42 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «надонистани қонун ҷавобгариро

истисно намекунад»²³⁶. Дар сурати аз муоинаи тиббӣ саркашӣ кардани даъватшаванда, тибқи моддаи моддаи 691 (Саркашӣ кардан аз муоинаи тиббӣ), ҷавобгарӣ татбиқ карда мешавад.

Вақте шахрванд барои бақайдгирии ибтидоии ҳарбӣ ё даъват ба комиссариати ҳарбӣ даъватнома мегирад, вазифадор аст, ки дар вақти таъиншуда ҳозир шавад ва аз муоинаи тиббӣ гузарад. Дар бораи ба хизмати ҳарбӣ мувофиқ буданро мутахассисони соҳаи тиб муайян мекунанд, дар сурати иҷрои нодуруст ва ғаразнок мутахассисон бо моддаҳои дахлдори қонунгузорӣ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.

И.В. Беренштейн роҳҳои беҳтар кардани масъулиятшиносии даъватшавандагон ва механизмҳои онро чунин тавсиф мекунанд, ки барои муносибгардони тартиби ба ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ кашидани шахси даъватшаванда бояд ду роҳи рушди ин ниҳоди ҳуқуқӣ интихоб карда шавад. Роҳи аввал либералӣ аст. Ҷавобгариҳои маъмуриӣ барои саркашӣ аз хизмати ҳарбӣ дар замони осоишта, яъне саҳттар кардани ҷазои маъмуриӣ то ҳабси маъмуриӣ ва ҷавобгариҳои ҷиноятӣ барои саркашӣ аз хизмати ҳарбӣ дар замони ҷанг ҷорӣ карда мешавад. Дар баробари ин, баланд бардоштани саводи ҳуқуқии шахсони мансабдор оид ба баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмуриӣ дахлдор муҳим аст. Роҳи дуюм ин аст, ки ҳамаро ҳамон тавре ки ҳаст, боқӣ монем. Ё ин ки моддаҳои 343 ва 344 аз Кодекси ҷиноятии ҚТ хорич карда шаванд, зеро мавҷудияти доғи судӣ имкони баргашта, иҷро кардани уҳдадориҳои ҳарбиро намедихад. Ҳамин тариқ, даъватшавандагоне, ки аз хизмати ҳарбӣ ё алтернативӣ саркашӣ мекунанд, бояд дарк кунанд, ки дер ё зуд, новобаста ба мавҷудияти доғи судӣ бояд вазифаи ҳарбии худро иҷро кунанд²³⁷. Муаллиф ҳам вобаста ба он ки дар институти уҳдадориҳои ҳарбӣ ҷавобгариҳои ҷиноятӣ ва доғи судӣ роҳи ҳалли масъала нест, ҳамфиқр аст.

²³⁶ Ниг.: Конститутсияи ҚТ аз 6 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудааст [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 15.01.2023).

²³⁷ Ниг.: Беренштейн И. В. Административная и уголовная ответственность призванного // Вестник Уральского института экономики, управления и права. – 2013. – №3 (24). – С. 47-48.

Н.А. Маслов низ қайд мекунад, ки масъулият барои хизматчиёни ҳарбӣ саҳттар ба назар мерасад, зеро ба ҳадафҳои тарбиявӣ ва ниёзҳои омодагии ибтидоии касбии хизматчиёни ҳарбӣ вобаста аст²³⁸.

Имрӯз мушкилоти бештарро дар ин соҳа пешниҳод накардани маълумот дар бораи уҳдадорони ҳарбӣ ва шаҳрвандони синни даъватӣ ба вучуд меорад, зеро муассисаҳо новобаста аз шакли ташкилиашон аз додани маълумоти дуруст ва саривақтӣ, ҳамчунин, бо хоҳиши худ ва дуруст додан саркашӣ мекунад ва якчанд сабаби онро номбар кардан мумкин аст:

– манфиат доштани корфармо дар саркашӣ намудан аз пешниҳоди маълумот;

– муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва олии касбӣ сари вақт ва бо хоҳиши худ маълумоти заруриро пешниҳод намекунанд, ки сабабаш аз даст додани шумораи донишҷӯён ва аз даст додани маблағҳои шартномаи онҳо мебошад.

Аз ин рӯ, месазад, ки вобаста ба самаранокии бақайдгирии қабули донишҷӯён ҳамкорӣ байни мақомоти давлатӣ ва муассисаҳои таҳсилотӣ ташкил карда шавад.

2.3. Масъалаҳои муқоисавии уҳдадорӣ ҳарбӣ

Дар илми муосири ҳуқуқшиносии муосири тоҷик анъана шудааст, ки ҳангоми баррасии масъалаҳои муқоисавӣ ба давлатҳои пасошуравӣ тақия карда мешавад, ки дар анҷом ин таҳлилҳо натиҷаи дилхоҳ ба бор намеоваранд, зеро як объект бояд бо объекти нисбатан монанд, аммо хубтар ва пешрафтатар муқоиса карда шавад.

К. Волтс чунин мешуморад, ки набояд ба ислоҳоти ин соҳа, инчунин, ба бунёди тартиботи байналмилалӣ дар асоси меъёрҳои ҳуқуқӣ, амнияти дастаҷамъона ва нақши ҳалқунандаи ташкилотҳои фаромиллӣ умед баст. Ба амнияти он ғайр аз ҳуди давлат (дар шахси роҳбарияти сиёсии он) касе манфиатдор нест. Мустаҳкам намудани бехатарии умумӣ ва иқтисоди ҳарбии

²³⁸ Ниг.: Маслов, Н. А. Обязанности и ответственность военнослужащих срочной службы // Вестник Восточно-Сибирского института Министерства внутренних дел России. – 2012. – №2(61). – С. 66.

давлат, иқтидори он ҳамчун қобилияти таъсир расондан ба дигар давлатҳо унсури асосии манфиатҳои миллии он мебошад²³⁹. Аз ин рӯ, таҳлили муқоисавии ҳуқуқии уҳдадории ҳарбиро беҳтар аст бо давлатҳои намоем, ки дар вазъияти бо мо монанду ошно қарор доштанд, вале тавонистанд, мушкилотро ҳал намоянд.

Барои муқоиса мо тасмим гирифтаем, ки давлатҳои Исроил, Сингапур ва Гурҷистонро интихоб намоем, ки ин интихоб бо якчанд омил асоснок карда мешавад:

Давлати Исроил:

–фалокати ба сари ин миллат омада дар давраи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон даҳшатовар буд;

–ин давлат низ дар баробари Тоҷикистону Сингапур дар байни рақибони пурқудрат қарор дошт ва ҳар соат имкони аз байн рафтани давлат мавҷуд буд;

–Исроил то ин дам таҷрибаи давлатдорӣ надошт ва ҳамаро аз сифр оғоз намуд.

Дар айни замон Исроил яке аз кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон, аз ҷумла дар соҳаи низомӣ мебошад. Он дорои иқтидори кофӣ барои тавлиди аслиҳаи пешрафта, техникаи сифатӣ ва миқдорӣ барои артиш, дар баробари ин, дар арсаи ҷаҳонӣ мавқеи баҳсбарангез дорад ва аксар вақт мавриди маҳкумияти шадид қарор мегирад. Аммо ин ба Исроил барои нигоҳ доштани сатҳи баланди комплекси ҳарбӣ-саноатии худ ва қобилияти содироти беҳтарин моделҳои аслиҳа ва техникаи ҳарбӣ ҳалал намерасонад.

Бо кадом сабабҳо Исроил тавонист ба яке аз бузургтарин содиркунандагони силоҳ дар ҷаҳон табдил ёбад (ҷойи 6-ум аз рӯйи арзиши содироти силоҳ дар солҳои 2006-2013 пас аз ИМА, Русия, Фаронса, Олмон ва Британияи Кабир). Дар баробари ин, Исроил аз рӯйи андозаи худ яке аз хурдтарин кишварҳои ҷаҳон аст (20,779 км. кв.). Ин давлат захираҳои инсонии маҳдуд дорад: дар он қариб 9 миллион нафар зиндагӣ мекунанд ва дар ҳақиқат, ягон намуди маъдани ғоиданок, ки барои истехсоли бевоситаи навҳои асосии

²³⁹ Сомойлов В.И. Реформирование военного института российского общества (теоретико-методологический анализ), – М.: ИСПИ РАН, 2008. – 320 с.

техникаи ҳарбӣ зарур аст, вучуд надорад²⁴⁰. Пас, чаро Исроил, ки чунин «махдудият» дорад, яке аз таъминкунандагони самараноки аслиҳа дар ҷаҳон аст ва ҳамкориҳои ҳарбию техникии дар сиёсати хориҷии Исроил чӣ мавқеъ дорад?

Ҷанги шашрӯза як ҷанг дар Ховари Миёна байни Исроил, аз як тараф ва Миср, Сурия, Урдун, Ироқ ва Алҷазоир аз тарафи дигар аст, ки аз 5-уми июн то 10-уми июни соли 1967 давом кард.

Бо ризоияти сарвазир Эшкол вазири мудофияи Исроил генерал Моше Даян ва сардори штаби генералӣ генерал-лейтенант Исҳак Рабин қарор доданд, ки зарбаҳои ҳавоӣ ва заминӣ зада шаванд. Ҳавопаймоҳои Қувваҳои ҳарбӣ-ҳавоии Исроил пагоҳии барвақт дар болои баҳри Миёназамин ба ҳамаи аэродромҳои Миср ҳучум карда, Қувваҳои ҳарбии ҳавоии Мисрро амалан несту нобуд намуд. Баъдтар Қувваҳои ҳарбии ҳавоии Урдун ва Сурия торумор карда шуда, ба Қувваҳои ҳарбӣ-ҳавоии Ироқ дар минтақаи Мосул зарари калон расонда шуд.

Тайёри ба ҳучуми ногаҳонии ҳавоии Исроил дар вазъияти комилан махфӣ сурат гирифт. Дар рӯзе, ки ҷанг сар шуд, пагоҳии барвақт разведкаи Исроил ба боми сафоратхонаи ИМА дар Тел-Авив рафта, антеннаи пайгирии дар он ҷо гузошташударо бекор кард, то ИМА парвози самолётҳои Исроилро ошкор накунад. Сарбозони исроилӣ дар бораи амалиёти дарпешистода ҳамагӣ 5 соат пеш аз ҳучуми ҳавоӣ хабардор шуда буданд.

Асосҳои дар боло овардашуда, фикр мекунам, ба таври кофӣ интиҳоби объектҳои муқоисашавандаҳои моро асоснок мекунад.

Таҳлили муносибатҳои артиш, ҷамъият ва ҳокимияти сиёсии Исроил бояд аз он сар шавад, ки артиш дар ин мамлакат пеш аз эълон шудани истиқлолияти давлатӣ ба вучуд омадааст. Гузашта аз ин, дар давраи тодавлатӣ дар ҷамоати яҳудиён барои давлатдорӣ худ ҷаҳор лашкари ғайриқонунӣ мечангиданд. Аз ин рӯ, пас аз эълони истиқлоли давлатӣ дар соли 1948, зарурати таъсиси артиш аз сифр не, балки ба шароити нав мутобиқ кардани он чизе, ки аллақай вучуд

²⁴⁰ Шуминов Н.З. Военно-техническое сотрудничество во внешнеполитических приоритетах Государства Израиль (1948–2017 гг.): автореф. дис. ... канд. историк. наук: 07.00.15. – М., 2020. – 172 с.

дошт, пеш омад. Барои ҳамин аввалин вазифае, ки дар назди роҳбарони давлат меистод, ҳар чи зудтар муттаҳид намудани артиш буд, ки ҳар кадоми онҳо фармондиҳии худро доштанд, ба қувваҳои сиёсии ба худ наздик нигаронида шуда буданд.

Қувваҳои мудофиавии Исроил САҲАЛ ном дорад. САҲАЛ баъд аз ду ҳафтаи барпо гардидани давлат, дар давраи ҷанг барои истиқлол ба вучуд омад. Ҳукумати муваққатӣ бо сардории Дэвид Бен-Гурион дар бораи таъсиси артиш қарор қабул кард ва 26-уми майи соли 1948 сарвазир «Қарор дар бораи Қувваҳои мудофиавии Исроил»-ро имзо кард. Шитобкорӣ дар ташкили артиш дар Исроил аз тавачҷуҳи зиёди ҳукумати кишвар ба ин соҳа шаҳодат медиҳад. Ин ҳодисаи муҳим дар таърихи Исроил буд, ки гурӯҳҳои гуногуни мусаллаҳи яҳудӣ барои ҳифзи давлати нав муттаҳид шуданд.

Доктринаи ҳарбии Исроил ҳуҷҷати расмиест, ки сиёсати ҳарбии давлатро муайян менамояд ва он соли 1953 қабул шудааст²⁴¹. Муқаррароти асосии доктринаи ҳарбии Исроил инҳо мебошанд:

– аҳолии Исроил аз ҷиҳати шумора аз мамлакатҳои ҳамсоя кам аст ва дар ояндаи наздик Исроил ҳамеша маҷбур мешавад, ки ба муқобили душмане, ки аз ҷиҳати шумора аз вай зиёдтар аст, ҷанг кунад;

– баҳси Исроил бо давлатҳои ҳамсоя на аз ҳалли масъалаи сарҳадҳо, балки аз он иборат аст, ки душман худи факти мавҷудияти давлати Исроилро қабул намекунад. Бартари назарраси душманро дар техникаи ҳарбӣ ва шумора ба назар гирифта, Исроил танҳо дар сурате ба ғалаба умед баста метавонад, ки сохтори ҳарбии душман зуд барҳам дода шавад;

– ҳудуди начандон калон, сарҳадҳои хеле дарунсохт ва наздикии инфрасохтор ва шаҳрҳои калон ба ҳатти фронт давлати Исроилро аз ҳама гуна умқи стратегӣ маҳрум мекунад. Дар минтақаи наздиктарин масофа аз баҳри Миёназамин то сарҳад ҳамагӣ 14 км аст. Дар ноҳияҳои сарҳади Исроил монеаҳои табиӣ барои мудофиа (дарёҳои васеъ, кӯлҳо ва тепаҳо) вучуд надоранд;

²⁴¹ Шуминов Н.З. Военно-техническое сотрудничество во внешнеполитических приоритетах Государства Израиль (1948–2017 гг.): автореф. дис. ... канд. историк. наук: 07.00.15. – М., 2020. – С. 29.

– барои Исроил сар кардани чанги дуру дароз манфиатовар нест. Чанг ба зарурати сафарбар кардани фоизи бузурги аҳоли оварда мерасонад. Дар чунин шароит иқтисодиёти давлат дар давоми чанд ҳафта баъди сар задани амалиёти чанг аз кор мемонад.

Рӯзи 11-уми июли соли 2013 вазири дифои Исроил Моше Яалон изҳор дошт, ки ба далели вазъ дар Ховари Миёна, ки хусусияти таҳдид ба давлати яҳудиёро тағйир додааст, зарурати ислоҳоти артиш вучуд дорад: «Мо бояд чунин фактро ба назар гирем, ки театри имрӯзаи ҳарбӣ аз ҳамаи он чизе, ки мо пештар медонистем, ба кулӣ фарқ мекунад. Дар айни замон ба истифодаи яроқи вазнин диққати хеле кам дода мешавад, диққат ба технология, ба ҳавопаймоҳои бесарнишиё дода мешавад, ки ба мо нисбат ба ҳарифони худ бартарии калон медиҳад. Имрӯз набардҳои артиш ба артиш, ба монанди чанги Йом Киппур эҳтимоли камтар дорад».

IDF бояд ба ҳама шахрвандони Исроил, ки синни низомии аз 18 то 27-сола доранд, таълим дода шаванд. Даъватномаҳо шахсоне, ки мақоми «резиденти доимӣ» доранд ва муҳоҷирони ватанӣ гирифта метавонанд.

Муҳлати хизмат дар артиш барои мардон 36 моҳ, барои занон 24 моҳ муайян шудааст. Баъди ба охир расидани иҷрои вазифаи ҳарбӣ аскарон ва афсарон ба ҳайати захиравӣ ҷавоб дода мешаванд. Пас аз ба охир расидани муҳлати адои хизмати ҳарбӣ хизматчиёни ҳарбӣ метавонанд хизмати ҳарбиرو тибқи шартнома давом диҳанд. Шумораи сарбозони шартномавӣ на бештар аз 15% шумораи умумии артишро ташкил медиҳад. Ин рақам аз масъулияти баланди шахрвандони Исроил дарак медиҳад²⁴².

Қувваҳои мудофияи Исроил ҷойест, ки дар он робитаҳои муҳимми иҷтимоӣ ташаккул меёбанд. Ин як муассисаи бузурги иҷтимоӣ аст, ки метавонад ҳамчун замина барои мансаб хизмат кунад. Бисёр ширкатҳои Исроилӣ киро кардани мутахассисони дорои таҷрибаи ҳарбиرو афзал медонанд. Аз ин рӯ, шахрвандони Исроил одатан ба неруҳои чангӣ, полиси

²⁴² Шуминов Н.З. Военно-техническое сотрудничество во внешнеполитических приоритетах Государства Израиль (1948–2017 гг.): автореф. дис. ... канд. историк. наук: 07.00.15. – М., 2020. – С32.

низомӣ ё посбонҳо дохил мешаванд. Саркашӣ аз иҷрои вазифаи ҳарбӣ танҳо дар сурати мавҷуд будани асосҳои қонунӣ сурат мегирад.

Категорияҳои зерини шахсон аз тартиби муқарраргардидаи даъват озод карда мешаванд:

- талабагони мактаби динӣ;
- духтарони 20-солаи синни даъвати ҳарбӣ;
- духтароне, ки дар вақти даъват ва бештар аз он буданд, писарон аз 23-сола ва калонтар. Онҳо ба хизмати ҳарбӣ даъват карда намешаванд, вале бо хоҳиши худашон ба сафи артиш дохил карда мешаванд;
- занони кӯдакдори исроилӣ;
- бозгашти ҳар ду ҷинс бо кӯдакон;
- духтароне, ки бинобар эътиқоди динӣ наметавонанд дар сафи ҚМ хизмат кунанд, ба онҳо хизмати алтернативӣ пешниҳод карда мешавад;
- шахсоне, ки бо сабаби саломатӣ хизмати ҳарбиро иҷро карда наметавонанд;

Агар исроилӣ дар давраи маъракаи даъват дар муассисаи таҳсилоти олии таҳсил кунад, пас, ӯ ҳуқуқи таъхирро дорад.

Агар шахрванди Исроил дар кишвар камтар аз 120 рӯз бошад ва резидент набошад, ӯ ҳуқуқи ба таъхир андохтани хизмати ҳарбиро дорад.

Дар ин ҷо ӯ бояд дар бораи ба таъхир андохтани даъват ба хизмати ҳарбӣ муроҷиат кунад ё ҳуҷҷатҳои пешниҳод намояд, ки даъватшавандаро аз хизмати ҳарбӣ озод мекунад.

Даъватшаванда барои ба таъхир андохтани хизмат дар Нерӯҳои дифои Исроил ариза пур мекунад. Агар яке аз волидайн дар Исроил зиндагӣ кунад, сафорат бояд аз ӯ аризаи хаттӣ пешниҳод кунад, ки кӯдак бо модараш (падараш) дар кишвари дигар зиндагӣ мекунад.

Саркашӣ аз хизмати ҳарбӣ барои Исроил як чизи нодир аст. Аммо агар шахсе, ки ба ӯ даъватнома фиристода шудааст, дар давоми 21 рӯз аз лаҳзаи гирифтани он ба макони даъват ҳозир нашавад, расман дезертир эълон карда мешавад.

9-уми августи соли 1965 Сингапур аз Федератсияи Малайзия чудо шуд ва дар ҳайати Иттиҳоди Миллатҳо таҳти роҳбарии Британия давлати мустақил гардид²⁴³. Моҳи майи соли 1966 дар Лондон дар бораи имкони аз нав дида баромадани мақоми базаҳои низомии Бритониё дар Сингапур гуфтушунидҳо сурат гирифт²⁴⁴. Аз соли 1967 инҷониб рушди интенсивии ҚМ-и Сингапур бо иштироки мушовирон ва мутахассисони ҳарбии хориҷӣ (аз Британияи Кабир, Австралия ва Исроил) оғоз ёфт.

Сарфармондеҳи олии ҚМ-и Сингапур тибқи Конститутсия, Президент буда, роҳбарии умумии сиёсӣ ва ҳарбии ҚМ-ро Шурои машваратӣ ба амал мебарорад.

Дар охири солҳои 60-ум ва ибтидои солҳои 70-ум армияи Сингапурро инструкторони исроилӣ таълим медоданд ва яроқу аслиҳаи Исроил харида мешуд.

Неруҳои ҳавоии Сингапур соли 1968 таъсис ёфт.

Баъди имзои созишнома бо ИМА дар соли 1990 як гурӯҳи ҚМ-и ИМА дар ҳудуди Сингапур ҷойгир шудааст.

Артиши Сингапур дар амалиёти посдори сулҳи СММ ширкат мекунад.

Соли 1991 ҚМ-и Сингапур дар Ҷанги Халиҷи Форс иштироки маҳдуд намуда, кормандони тиббии низомиро ба беморхонаи низомии Бритониё, ки дар ҳудуди фурудгоҳи байналмилалӣ «Малик Ҷалид» (Амалиёти Булбул) ҷойгир шуда буданд, фиристоданд.

Солҳои 2003-2004 иштироки Сингапур дар ҷанги зидди Ироқ маҳдуд шуд.

Дар давраи аз майи соли 2007 то 22-юми июни соли 2013 контингенти низомии Сингапур дар ҷанги Афғонистон ширкат дошт.

Соли 2014 шумораи умумии ҚМ-и муқаррарии ин кишвар 72,5 ҳазор нафарро ташкил медод²⁴⁵.

²⁴³ Ниг.: Сингапур (Республика Сингапур) // Страны мира. Краткий политико-экономический справочник. – М., Политиздат, 1972. – С. 198-199.

²⁴⁴ Ниг.: Сингапур (Республика Сингапур) // Ежегодник Большой Советской Энциклопедии, 1967 (вып. 11). М., «Большая Советская энциклопедия», 1967. – С. 362-363

²⁴⁵ Ли Куан Ю. Глава 2 // Из третьего мира – в первый. История Сингапура (1965-2000). – М.: «Манн, Иванов и Фербер», 2018. – С. 18-24.

Неруҳои хушкигард, ки 50 ҳазор нафарро ташкил меоданд, бо 200 танк, беш аз 270 мошини ҷангии пиёда, 1280 зирехпӯш, 350 мошини зирехпӯш, 18 MLRS, 350 тӯпхона, тақрибан 640 миномёт, 60 АТГМ зенитӣ, таҷҳизоти артиллерияи ҳавопаймоӣ, тақрибан 80 MANPADS таъмин мебошад.

Неруҳои ҳавоӣ аз 13,5 ҳазор нафар, зиёда аз 130 ҳавопаймоӣ ҷангӣ, 9 ҳавопаймоӣ нақлиётӣ ва 24 ҳавопаймоӣ таълимӣ, 80 ҷархболи ҷангӣ ва ёрирасон, якҷанд ҳавопаймоӣ итолиёвӣ иборат мебошад.

Неруҳои баҳриро 9 ҳазор нафар, 4 киштии зеробӣ, 6 фрегат, 11 киштии посбонӣ, 4 киштии минагузор ва 4 киштии танкӣ беш аз 100 адад киштии хурд ва 2 киштии ёрирасон (ба истиснои катерҳои ҳифзи соҳил) ташкил медиҳад.

Шумораи умумии дигар воҳидҳои ҳарбӣ 19,9 ҳазор нафар: воҳидҳои мудофияи гражданин – 6,1 ҳазор нафар ва сохтори Вазорати корҳои дохилӣ – 13,8 ҳазор нафарро ташкил меод.

Мушкilotи аввалиндараҷаи давлатиро бунёд дифоъ ташкил мекунад: муносибатҳо бо Малайзия ва Индонезия, чунончи, дар боло зикр шуд, муташанниҷ буданд ва тамоми артиши Сингапур каме бештар аз ҳазор аскарро афсарро ташкил меод ва аз ду баталони пиёдагард иборат буд, ки асосан аз ҷониби малайзияҳо ташкил карда шуда буданд.

Илова бар ин, дар Сингапур як бригадаи Малайзия ҷойгир шудааст. Бо тавачҷуҳ ба нуфузи раҳбарони сиёсӣ, ба мисли Саид Чаъфар Албар, дабири кулли UMNO ва муҳолифи сарсаҳти истиқлоли Сингапур хатаре вучуд дошт, ки истиқлолият пеш аз оғози он ба поён расад. Барои муҳофизати кишвар тақрибан аз ҳеҷ чиз артиши нави ба ҷанг омода сохтан лозим буд.

Бо вучуди қафомонии минтақа ва аҳоли ҳаваскорони Ҳукумати Сингапур ба тавоноии ин кишвари ҷавон бовар доштанд.

Пас аз инқилоби садбарги соли 2003 ислоҳоти Неруҳои мусаллаҳи Гурҷистон оғоз шуд, ки бо афзоиши хароҷоти низомӣ ҳамроҳ буд. Дар давраи баъд аз соли 2003 Гурҷистон рекорди ҷаҳонӣ оид ба афзоиши буҷети ҳарбӣ гузошт. Солҳои 2003-2007 ин буҷет беш аз 30 маротиба афзуда, аз 30 миллион доллар (0,7% ММД) дар соли 2003 то 940 миллион доллар (8,0% ММД) дар соли 2007 афзоиш ёфтааст. Дар буҷаи Гурҷистон барои соли 2008 хароҷоти

Вазорати мудофиа ба 1 миллиард доллар пешбинӣ шуда буд, ки тақрибан 8% ММД ва зиёда аз 25% тамоми даромадҳои бучети Гурҷистонро ташкил меод.

Гурҷистон соли 2004 дар ҷанги Афғонистон ширкат кард.

Моҳи сентябри соли 2004 нерӯҳои дохилии Вазорати корҳои дохилии Гурҷистон ба ихтиёри фармондеҳии Ситоди генералии Вазорати мудофиаи Гурҷистон супурда шуданд.

Моҳи октябри соли 2005 Консепсияи амнияти миллии қабул гардид, ки дар он ИМА, Туркия, Иттиҳоди Аврупо ва Украина шарикони стратегии Гурҷистон номида шудаанд.

Моҳи октябри соли 2006 ҳукумат ва парлумони Гурҷистон тасмим гирифт, ки шумораи артишро аз 26 000 то 28 000 нафар зиёд кунад.

Моҳи сентябри соли 2007 ҳукумат ва парлумони Гурҷистон тасмим гирифт, ки шумораи артишро аз 28 000 то 32 000 нафар зиёд кунад.

Моҳи январи соли 2008 Президенти Гурҷистон М. Саакашвилӣ изҳорот дод, ки Гурҷистон мучаҳҳаз кардани ҚМ-ро бо таҷҳизот ва аслиҳаи стандартҳои НАТО ба анҷом расонида истодааст²⁴⁶.

15-уми июли соли 2008 Ҳукумат ва Парлумони Гурҷистон дар бораи зиёд кардани хароҷоти низомӣ, инчунин, дар бораи зиёд кардани шумораи артиш аз 32 000 то 37 000 нафар қарор қабул карданд.

Дар Гурҷистон дар асоси тағйироти охирин ба қонунгузориҳои уҳдадориҳои ҳарбӣ вобаста ба доғи судӣ танҳо шахсоне озод карда мешаванд, ки ҷинояти вазнин ва махусан вазнин содир намудаанд. Ҳамчунин, дар асоси ин навоарӣ, ба таъхир андохтани хизмати ҳарбӣ бо пардохти маблағи муайян имконпазир мебошад²⁴⁷.

Қонунгузориҳои Гурҷистон боз як навоариҳои ҷолиби диққат дорад, ки дар он ба хизмати ҳарбӣ шаҳрвандони хориҷӣ қабул карда мешаванд. Дар боло қайд намуда будем, ки дар ИМА новобаста аз шаҳрвандӣ шахс уҳдадор аст аз синни 18 то 45 дар қайди ҳарбӣ бошад, аммо дар Гурҷистон боз ҳам пештар рафтанд. Хулоса, барои боз ҳам беҳтар намудани даъват ба хизмати ҳарбӣ ва

²⁴⁶ Буракова, Л.А. Почему у Грузии получилось. – М., Альпина Бизнес Букс, 2011 г. – 13 с.

²⁴⁷ Ниг.: В Грузии меняют систему призыва на срочную службу – все новшества [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <https://dzen.ru/a/Y-6NEV9zBzcLvRe8> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

хубтар намудани шароити хизмат, ҳамзамон, ҷиҳати ташкили як артиши муқтадир дар минтақа метавон аз таҷрибаҳои болозикр истифода намуд. Аслан, қабули чунин навоарӣ ва ташкили он дар соҳаҳои ғайринизомии уҳдадорӣ ҳарбӣ самаранок ба назар мерасад.

2.4. Мафҳуми ватандӯстӣ ва нақши он дар иҷрои уҳдадорӣ ҳарбӣ

Ватандӯстӣ ҳамчун мафҳуми васеъ муҳаббат ва садоқатро дар бар мегирад, ки шахс нисбати ватани худ дорад. Ватандӯстӣ пайванди амиқро бо миллат, таърих, фарҳанг, арзишҳо ва идеалҳои он дар бар мегирад.

Дар асл ватандӯстӣ ҳисси ифтихор аз кишвари худ ва хоҳиши сахм гузоштан ба беҳбудии он аст. Ватандӯстӣ дар шаклҳои гуногун зоҳир мешавад, аз намоиши рамзҳои миллий ва иштирок дар иҷрои уҳдадорӣҳои шаҳрвандӣ то таблиғи фаъолонаи дигаргуниҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ.

Бо вуҷуди ин, бояд қайд кард, ки ватандӯстӣ дар фарҳангҳо ва ҷомеаҳо шаклу тафсириҳои гуногун дорад. Ифодаи ватандӯстӣ вобаста ба шароити таърихӣ, низомҳои сиёсӣ ва меъёрҳои иҷтимоӣ фарқ мекунад, дар ҳоле ки баъзе муҳаққиқон ватандӯстиро як қувваи фарогир ва муттаҳидкунанда мешуморанд, бархеи дигар онро ҳамчун хатари миллатгароӣ ба қалам медиҳанд.

Асоси мафҳуми «ватандӯсти»-ро калимаи ватан ташкил медиҳад. Аз ҷумла, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» чунин оварда шудааст: «Ватан – Тоҷикистон, кишвари азишу маҳбуб барои шахс, ҷомеаи иҷтимоӣ ё миллии одамон, ки онҳо мансубияташонро ба он ҳамчун шароити зарурии некуахволии худ медонанд». Дар асоси ин мафҳуми ватандӯстӣ чунин оварда шудааст: «ватандӯстӣ – муҳаббати шахс ба Ватан, сарзамин ва халқ, ҳифз намудан аз душман ва ба манфиати онҳо содиқона хизмат кардан»²⁴⁸.

²⁴⁸ Қонуни ҶТ «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» аз 24.12.2023 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://dzen.ru/a/Y-6NEV9zBzcLvRe8> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

Ба андешаи А.М. Мирзокаримзода, «ватандӯстӣ яке аз арзишҳои мафкуравӣ ва пояи устувори давлат аст»²⁴⁹.

Дарки мафҳуми васеи ватандӯстӣ барои омӯхтани моҳият, аҳаммияти таърихӣ ва нақши он дар ҷомеаи муосир хеле муҳим аст. «Ташаккули рафтори шаҳрвандӣ-ватандӯстӣ маънии ташвиқи наврас ба танзими рафтори ӯ буда, метавонад меъёрҳои дар ҷомеа қабулшударо дар бар гирад»²⁵⁰.

Муҳаббат ба ватан асоси ватандӯстиро ташкил медиҳад. Он пайванди эҳсосӣ, эҳтироми меҳрубонӣ ва ғамхорӣ ҳақиқӣ ба замин, одамон, фарҳанг ва мероси миллатро дар бар мегирад. Ин муҳаббат аз доираи манфиатҳои шахсӣ фаротар буда, саъю кӯшиши васеътарро ба беҳбудии коллектив ва муваффақиятҳои тамоми мамлакат низ фарогир аст.

Садоқат боз як ҷанбаи асосии ватандӯстист. Ин маънои фидокорӣ ва садоқати шахсро нисбат ба идеалҳо, арзишҳо ва принципҳои кишвари худ дорад. Ватандӯстон дар ғаъолият ва ташаббусҳое, ки ба беҳбудӣ, пешрафт ва ягонагии миллат мусоидат мекунанд, ғаъолона иштирок мекунанд.

Вафодорӣ ҷузъи ҷудонашавандаи ватандӯстӣ мебошад. Ватандӯстон садоқати собитқадамонаи худро нисбат ба кишвари худ нишон дода, дар даврони мусоид ва душвор дар канори он меистанд. Онҳо манфиатҳо ва амнияти миллатро авлотар медонанд ва аксар вақт онҳоро аз манфиатҳои шахсӣ ё ҳадафҳои инфиродӣ болотар мегузоранд.

Дар баъзе фарҳангҳои ватандӯстӣ бо ғояи қарзи шаҳрвандӣ ва хизмат ба миллат зич алоқаманд аст. Шахсони алоҳида ватандӯстии худро бо иштироки ғаъолона дар ташаббусҳои ҷамъиятӣ, волонтерӣ ва хизмат кардан дар сафи ҚМ нишон медиҳанд. Тавачҷуҳ ба саҳми ғаъолона дар беҳбудии ҷомеа ва тамоми миллат гузошта мешавад.

Гузашта аз ин, ватандӯстӣ аз миллатгароӣ фарқ мекунанд, ҳарчанд ин ду истилоҳ унсурҳои нисбатан ба ҳам монанд доранд. Ватандӯстӣ муҳаббат ба кишвари худ ва хоҳиши саҳми мусбат дар рушди он аст, вале миллатгароӣ

²⁴⁹ Мирзокаримзода А.М. Эволюция военно-патриотического воспитания молодежи / А. М. Мирзокаримзода // Вестник Таджикского национального университета. – 2020. – №5. – С. 195.

²⁵⁰ Мирализода А.М. Ташаккули фарҳанги шаҳрвандӣ ва тарбияи ватандӯстии хонандагон ҳамчун муаммои педагогӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2021. – №6. – С. 282.

майл дорад, ки маномфеи миллатро болотар аз хама чиз гузашта, баъзан дурнамо ва некуахволии миллатҳои дигарро нодида гирад.

Ҳамин тавр, дар таърих ватандӯстиро ҳамчун ҳисси хосса падидаҳои гуногун дар муносибатҳои иҷтимоӣ меноманд. Аксар вақт фаҳмиши муҳаббат ба Ватан, масалан, бо муҳаббат ба давлат ва ғайра иваз карда мешавад:

- ватандӯстии давлатӣ (эстатикӣ) муҳаббат ба давлат;
- ватандӯстии империалистӣ – садоқат (муҳаббат) ба империя ва ҳукумати он;
- ватандӯстии полис (шаҳрӣ) – муҳаббат ба полис (шаҳр), яъне тарзи зиндагӣ, анъана, хусусият ва равияҳо.
- ватандӯстии этникӣ – муҳаббат ба миллат;
- ватандӯстии шаҳрдорӣ – муҳаббат ба шаҳри худ²⁵¹.

Таҳаввулоти ватандӯстӣ дар замони муосир эътирофи бештари вобастагии ҷаҳонишавӣ, бисёрфарҳангӣ, арзишҳои демократӣ ва шаҳрвандии фаъолро инъикос мекунад. Ватандӯстони муосир сабӣ мекунад, ки ҷомеаҳои фарогир ва одилона бунёд намуда, ба некуахволӣ ва пешравиӣ миллатҳои худ сахм гузоранд, ҳамзамон, гуногунрангӣ ва пайвастагии ҷаҳонро фаро гиранд.

Ватандӯстӣ муҳаббат, садоқат ба ватан, арзишҳо ва ниҳодҳои он буда, дар бисёр ҷиҳатҳо, аз ҷумла дар дастгирии манфиатҳои миллӣ, рамзҳо, анъанаҳо ва фарҳангҳо зоҳир шавад.

Ба гуфтаи Ҷ. Саъдизода, имрӯз ташаккули маданияти баланди ҳукукии аҳоли дар маҷмуъ ва аз ҷумла маданияти ҳукуки инсон аҳаммияти иҷтимоӣ касб карда, хусусияти умумиинсонӣ дорад²⁵². Ӯ дар ҷойи дигар қайд мекунад, ки ҳифзи ҳукуку озодиҳои инсон мақсади ҳар як давлат аст²⁵³. Ба таъкиди Э.С. Насриддинзода: «Дар шароити таъсири ҷаҳонишавӣ ба фарҳанги ҳукукии миллӣ барои ҳифзи он аз вуруди унсурҳои бегона, ки пояҳои миллию маънавии

²⁵¹ Ниг.: Яценко Н.Е. Толковый словарь обществоведческих терминов. Издательство: – СПб.: Лань, 1999. – 528 с.

²⁵² Ниг.: Саъдизода Дж. К вопросу о классификации культуры прав человека // Права человека: теория, история, практика : сборник научных трудов, посвященный 65-летию Всеобщей декларации прав человека / Московский государственный университет экономики, статистики и информатики; Институт права и гуманитарного образования. – Волгоград: Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО РАНХиГС, 2014. – С. 55.

²⁵³ Ниг.: Ҷаҳонгир С. Фарҳанги ҳукуки инсон ҳамчун кафолати давлатии таъмини ҳукуку озодиҳои инсон / С. Ҷаҳонгир // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2013. – Т. 2, –№3-7. – С. 51.

онро вайрон мекунанд, муайян намудани меъёрҳое зарур аст, ки ба асолати ҳуқуқӣ баҳо медиҳанд»²⁵⁴. Аз ин лиҳоз, баланд бардоштани руҳияи ватандӯстӣ дар байни ҷавонон муҳим аст.

Дар давраи кунунии тараққиёти ҷамъият зухуроти «идеяи миллӣ» аҳаммияти калон пайдо мекунад²⁵⁵.

Ба андешаи сиёсатшинос В.Ю. Дорожкина, ғояи миллӣ «шакли махсуси худшиносии ҷомеа буда, низоми таркибии арзишҳои асосии миллӣ, пеш аз ҳама, идеалҳо ва ақидаҳо мебошад, ки дар заминаи таҷрибаи таърихӣ, худшиносии миллӣ ташаккул меёбад. Тафаккури мардум ва элитаҳои сиёсӣ, чун қоида, дар замони дигаргуниҳои куллии иҷтимоӣ, идеология ва стратегияи муайяни рушди давлатро аз нигоҳи манфиатҳо ва афзалиятҳои миллии он дар назар дорад»²⁵⁶.

Ватандӯстӣ, аз тарафи дигар, ба уҳдадорӣ ҳама марбут аст, ки шахс ҳангоми хизмат дар ҚМ ба уҳда дорад. Ин метавонад вазифаҳоеро аз қабилӣ ҳифзи кишвар аз таҳдидҳои беруна, ҳифзи сулҳу амният, нигоҳ доштани интизом ва арзишҳои ҳарбӣ дар бар гирад. Даъват ба хизмати ҳарбӣ аксар вақт аз худро дар хатар гузоштан, иҷрои фармони афсарони болоӣ ва омода будан ба қурбонӣ ба манфиати миллат иборат аст.

Масъалаи асосҳои ҳуқуқии уҳдадорӣ ҳарбӣ дар Тоҷикистон ҳарчанд дар санадҳо ва барномаҳои стратегияҳо дарҷ ёфта бошад ҳам, нигоҳи сирф ҳуқуқӣ ба ин соҳа, маҳз аз тағйиротҳо ба Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» оғоз шуд, зеро қабули ин қонун дар таҳрири нав ва ҷорӣ намудани шакли «сафарбарӣ» дар ҷомеа саволҳои гуногунро ба вуҷуд овард. Аз ин рӯ, мақомоти қонунгузори кишвар дар як муддати кӯтоҳ, Қонуни ҚТ «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон»-ро қабул намуд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Маҷлиси Олӣ соли 2022 қайд намуданд: «Мо имсол «Барномаи миллии

²⁵⁴ Насурдинов Э.С. Правовая культура в условиях глобализации // Пробелы в российском законодательстве. – 2014. – №2. – С. 48.

²⁵⁵ Ниг.: Пронина М.А. Правовая культура и идеи патриотизма в современной России: теоретико-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2017. – С. 67.

²⁵⁶ Ниг.: Дорожкина В.Ю. Национальная идея в России как фактор общественных трансформации: политологический аспект: дис. ... канд. полит. наук.: 23.00.02. – Уфа, 2009. – 180 с.

рушди иҷтимоии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026» ва «Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027»-ро қабул намудем. Дар ин замина, зарур аст, ки аз ҷониби Кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиш якҷо бо мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо чиҳати қабули барномаҳои маҳаллии кор бо ҷавонон тадбирҳои амалӣ андешида шаванд»²⁵⁷.

Мавҷудият ва рушди давлат бидуни фаъолияти ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки асоси онро аҳолии кишвар ташкил медиҳад, ғайриимкон аст. Муҳимтарин ҷузъи ҷомеаи шаҳрвандӣ муассисаи таълимӣ мебошад, ки насли наврас (ҷавонон)-ро дар асоси принципҳои эҳтиром ба фарҳанг, таърих, қонунҳои давлат, яъне дар асоси муносибати ватандӯстӣ ба миллат тарбия мекунад.

Принципҳои амалисозии ваколатҳои давлатӣ ва амалӣ намудани фаъолияти тарбияи ватандӯстӣ аз ҷониби институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ принципҳои зеринро дар бар мегирад: қонуният; баробарии иштирокчиёни ин муносибатҳо – шахсони алоҳида, ҷамъият ва давлат; оммавӣ; уҳдадорӣ; мувофиқат.

Мақсади сиёсати давлатӣ дар соҳаи тарбияи ватандӯстӣ фароҳам овардани шароит барои баланд бардоштани масъулияти шаҳрвандӣ барои сарнавишти кишвар, баланд бардоштани сатҳи муттаҳидшавии ҷомеа бо мақсади ҳалли масъалаҳои таъмини амнияти миллии ва рушди устувори ҶТ мебошад. Мустаҳкам намудани ҳисси мансубияти шаҳрвандон ба таъриху маданияти бузурги Тоҷикистон, таъмин намудани давомнокии наслҳо, тарбия намудани шаҳрвандон, ки Ватан ва оилаи худро дӯст медоранд, мавқеи фаъолонаи ҳаёти дорад.

Яке аз самтҳои муҳими тарбияи ватандӯстӣ баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии кӯдакону ҷавонон мебошад. Яъне, тарбияи шаҳрвандон бояд дар руҳияи эҳтиром ба Конститутсия, ҳамчун Қонуни асосии кишвар ва

²⁵⁷ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 23.12.2022 <http://president.tj/node/29823> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

мувофиқан манбаи асосии танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ ва қонуният амалӣ карда шавад.

Дар фаъолияти амалии тарбияи ватандӯстӣ бояд ба омӯхтан ва фаҳмонда додани меъёрҳо, санадҳои асосии ҳуқуқие, ки асоси таҷлили ҷашнҳо ва санаҳои хотирмон гардидаанд, диққати махсус дода шавад.

Ватандӯстии сарбозони ҚМ дар садоқат ба вазифаи ҳарбӣ, дар хизмати фидокорона ба Ватан, омода будан ба ҳимояи манфиатҳо, якпорчагӣ ва истиқлолияти он дар ҳар лаҳза зоҳир мешавад. Ватандӯстӣ аз вазифаҳои ахлоқии инсон аст, ки аз ангезаҳои вичдон иҷро мешавад. Муҳимтар аз ҳама, дар ҷомеа қарзи шахрвандӣ ва ватандӯстӣ дар назди Ватан аст, ки ҳамеша бо манфиатҳои ҷамъиятӣ ва ниёзҳои мардум алоқаманд мебошад. Меъёри ахлоқию ҳуқуқии рафтори хизматчиёни ҳарбӣ вазифаи ҳарбӣ мебошад. Вай ягонагии талаботи ҳуқуқӣ ва ахлоқии ҷамъиятро ифода мекунад. Моҳияти он аз ҳифзи истиқлоли давлатӣ ва тамомияти арзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, амнияти давлат ҳангоми рафъи ҳамлаи мусаллаҳона, инчунин, аз иҷрои вазифаҳо, тибқи уҳдадорихои байналмилалии кишвар иборат аст.

Дар ҳаёти осоишта вазифаи ҳарбӣ ҳар як сарбозро вазифадор мекунад, ки масъулияти шахсии худро барои ҳимояи Ватан амиқ дарк намояд, аз худкунии аслиҳа ва техникаи ҳарбии ба бовариашон супурдашуда, пайваста такмил додани сифатҳои маънавӣ, ҷангӣ ва равонии онҳо, муташаккилӣ ва интизоми баландро талаб мекунад. Ватандӯстӣ ва садоқат ба вазифаи ҳарбӣ дар дарки амиқи ҳар як хизматчиӣ ҳарбӣ масъулияти шахсӣ барои ҳифзи Ватан ва зарурати софдилона ва иҷро намудани вазифаи хизмати худро зоҳир менамояд. Онҳо дар тайёрии доимии маънавӣ, равонӣ, ҷисмонӣ ва касбӣ ба мудоғибаи мусаллаҳи Ватан, дар тайёр будан ба бартараф намудани ҳар гуна душворихо дар иҷрои вазифаи ҷангӣ дар замони осоишта ва ҷанг ифода ёфтаанд.

Одамони ватандӯст метавонанд ҳисси масъулиятро барои дифоъ аз арзишҳо ва манфиатҳои кишвари худ эҳсос кунанд. Онҳо, инчунин, метавонанд бовар кунанд, ки миллати онҳо дар ҷаҳон нақши беҳамто дорад ва хизмати ҳарбӣ як роҳи саҳмгузори дар ин рисолат аст.

Илова бар ин, ватандӯстӣ метавонад ба одамон ҳисси ҳадаф ва маънӣ диҳад. Бо ҳамроҳ шудан ба артиш, онҳо метавонанд як қисми ҷомеаи одамони ҳамфикр шаванд, ки арзишҳо ва эътиқоди худро мубодила мекунанд. Онҳо метавонанд аз пӯшидани либоси кишварашон ва намояндагии миллати худ эҳсоси ифтихор намоянд.

Ватандӯстӣ метавонад ба садоқатмандии шахс ба вазифа ва масъулияти худ дар хизмати ҳарбӣ таъсири назаррас расонад. Ҳисси баланди меҳру муҳаббат ва садоқат ба Ватани худ метавонад сарбозонро ба меҳнат, беҳтар иҷро кардани вазифа, ба вазифаи худ содиқтар гардонад.

Вақте ки сарбозон робитаи амиқро бо кишвари худ эҳсос мекунанд, онҳо бештар омодаанд, ки қурбониҳо кунанд ва ҷони худро барои ҳифзи ҳамватанони худ дар хатар гузоранд. Онҳо метавонанд дар назди ҳамсафони худ ҳисси масъулиятшиносии қавӣ дошта бошанд ва кӯшиш кунанд, ки ба сӯйи ҳадафҳои умумӣ якҷоя кор кунанд.

Ватандӯстӣ, инчунин, метавонад таъсир расонад, ки сарбозон нисбати вазифаҳои худ чӣ ҳис мекунанд. Онҳо метавонанд хизмати худро ҳамчун имтиёз ва шараф ҳисоб кунанд, на танҳо кор. Онҳо аз эҳтироми арзишҳо ва анъанаҳои ҳарбӣ ифтихор мекунанд ва вазифадоранд, ки шаъну эътибори кишвари худро ҳифз созанд.

Н.М. Зарифов қайд мекунад, ки таълим дар раванди ташаккули шуури ватандӯстӣ нақши ҳалкунанда дорад²⁵⁸. Масалан, омӯзиши таърих имкон медиҳад, ки анъанаҳои бузурги ватандӯстӣ омӯхта, моҳияти ислоҳоти низоми сиёсӣ, соҳаи худидоракунии ҷамъиятро ошкор карда, барои ҳамҷониба инкишоф додани тарбияи шахрвандон шароити зарурӣ фароҳам оварда шавад.

Ватандӯстӣ метавонад ба қисми ҳарбӣ манфиатҳои зиёд оварад. Вале дар баробари ин, ватандӯстии аз ҳад зиёд метавонад зарарҳои эҳтимоли дошта бошад, ба монанди:

²⁵⁸ Ниг.: Зарифов Н.М. Асосҳои ташкили низоми тарбияи ватандӯстии донишҷӯён // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2022. – №1. – С. 192.

а) андешаи гурӯҳӣ: Ватандӯстии аз ҳад зиёд метавонад боиси тафаккури гурӯҳӣ гардад, ки дар он сарбозон афкор ва ақидаҳои воҳид ё кишвари худро аз афкор ва ғояҳои мустақили худ бартарӣ медиҳанд. Ин метавонад боиси нарасидани тафаккури интиқодӣ ва эҷодкорӣ гардад ва қобилияти мутобиқ кардани қисми ҳарбиро ба шароити тағйирёбанда маҳдуд созад.

б) таҳаммулнопазирӣ: Ватандӯстии аз ҳад зиёд баъзан метавонад боиси нобоварӣ ё нописандӣ ба одамони дигар кишварҳо ё фарҳангҳо гардад. Ин ба таҳаммулнопазирӣ оварда мерасонад, ки метавонад муносибатҳо бо иттифоқчиёноро вайрон кунад ва боиси таъзия дар доҳили ҚМ гардад.

в) истифодаи нодурусти захираҳо: Ватандӯстии аз ҳад зиёд баъзан боиси тамаркуз ба қудрати низомӣ ва қудрат бар дигар афзалиятҳо, аз қабилӣ маориф, тандурустӣ ва некуаҳволӣ гардад. Ин ба тақсимои нодурусти захираҳо ва номутавозунии афзалиятҳои миллӣ оварда мерасонад, ки метавонад барои кишвар оқибатҳои манфии дарозмуддат дошта бошад. Ба ин Чумхурии Халқии Демократии Кореяро мисол овардан мумкин аст, ки дар соҳаи ҳарбӣ аз бисёр мамлакатҳои ҷаҳон пеш гузашта бошад ҳам, вале аз ҷиҳати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ хеле ақиб аст.

Ҳарчанд ватандӯстӣ метавонад як ангезаи пурқувват барои сарбозон бошад, ватандӯстии аз ҳад зиёд ба итоаткории кӯр-кӯрона, андешаи гурӯҳӣ, бегонапарастӣ ва истифодаи нодурусти захираҳо оварда мерасонад. Барои сарбозон ва сарварони ҳарбӣ муҳим аст, ки дар байни ватандӯстӣ ва тафаккури интиқодӣ мувозинатро нигоҳ доранд, то дар роҳи таъмини манфиатҳои миллӣ принципҳои ахлоқӣ вайрон нашаванд.

Ояндаи хизмати ҳарбӣ эҳтимолан таҳаввулоти минбаъдаи нақши ватандӯстиро бубинад. Вақте ҷомаҳо тағйир меёбанд ва мушкilotи нав ба миён меоянд, тарзи фикрронии одамон дар бораи уҳдадорихои худ дар назди кишвари худ низ метавонад тағйир ёбад.

Дар ташаккул додани ватандӯстӣ, ба андешаи С.Д. Сафарова либоси ҳарбӣ чун ёдоварӣ аз далерӣ ва шуҷоат нақши муҳим дорад²⁵⁹.

²⁵⁹ Ниг.: Сафарова С.Д. Сущность и проявления патриотизма в современных условиях // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – №2/6(175). – С. 251.

Ба андешаи А.М. Пронина, ташаккули низоми тамоюлҳои арзишҳои ахлоқии аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳаммиятнок дар шахс вобаста ба танзими уҳдадорӣҳои ахлоқии худ ва худдории ахлоқӣ низоми одатҳоро бавучуд меорад²⁶⁰.

Дар ҷомеаи демократӣ институти ватандӯстӣ яке аз ҷузъҳои муҳимтарини он ба ҳисоб меравад, зеро ин имкон медиҳад, то насли наврас дар асоси принципҳои эҳтиром ба фарҳанг, таърих, қонунҳои давлат ва шаҳрвандон ба иштирок дар нигоҳдории амният ва беҳбудии он нигаронида шавад.

Ба андешаи Ш.М. Мусоев: «Тағйирёбии фазои сиёсӣ геополитикӣ, нооромии вазъи ҷаҳони муосир, муташанниҷ шудани вазъият дар як қатор давлатҳои Шарқи наздик ва Шарқи Миёна кишварҳои тозаистиклолро ба он водор месозад, ки баҳри таъмини амният ва ҳифзи манфиатҳои миллии хеш дар самти сиёсати ҳарбӣ тадбирҳои зарурӣ амалӣ намоянд»²⁶¹.

Ин ҳолат ба он далолат мекунад, ки қудрати ҳарбии давлат бештар ба инкишоф, мазмун ва сифати меъёрҳои ҳуқуқӣ вобаста аст. Нақши танзимкунандаи қонун на танҳо ба татбиқи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии хизматчиёни ҳарбӣ, балки ба таъмини муттаҳидӣ, ягонагии амали онҳо, сафарбар намудани хизматчиёни ҳарбӣ барои такмили маҳорати ҷангӣ, ба иҷрои бенуқсонӣ вазифаҳои хизмати ҳарбӣ мусоидат мекунад. Ин дар ниҳоят боиси баланд шудани омодагии ҷангии Қувваҳои Мусаллаҳ мегардад.

Профессор Э.С. Насриддинзода муътақид аст, ки ҳисси баланди ватандӯстӣ, ҳифзи урфу одатҳои ҳуқуқӣ ва давлатӣ асоси ҷунбиши шуубия дар хилофати араб ва пояи ҳаракатҳои тоҷикӣ-форсӣ гардид, ки тоҷикон ба ниҳодҳои зиёди давлатӣ ворид шуданд, идоракунии Хилофат ва баъдтар давлати худ – давлати Сомониёнро ташкил карданд. Ин давра на танҳо дар таърихи рушди халқи тоҷик, худшиносӣ ва такмили фарҳанги ҳуқуқии он

²⁶⁰ Ниг.: Пронина М.А. Правовая культура и идеи патриотизма в современной России: теоретико-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2017. – С. 197.

²⁶¹ Мусоев Ш.М. Военная политика Республики Таджикистан: понятие и основные характеристики: автореф. дис. ... канд. полит. наук. – Душанбе, 2021. – С. 3.

марҳилаи нав, балки шиносӣ бо маданияти баланди давлати Сомониён ва дигар халқҳо гардид²⁶².

В.М. Звонков принципҳои зерини ҳавасмандгардонии хизмати ҳарбиро чудо мекунад: вобастагии ҳаҷми ҳавасмандгардонӣ ба натиҷаҳои ҳақиқии хизмати ҳарбӣ; ягонагии ҳавасмандгардонии моддию маънавӣ; маҷмуи ҳавасмандгардонии инфиродӣ, коллективӣ ва ҷамъиятӣ; истифодаи пайгириҳои ҳавасмандгардонии гуногун; сари вақт ва самаранок истифода бурдани шаклҳои алоҳидаи ҳавасмандгардонӣ; ошкорбаёнӣ ва муқоисавӣ дар ҳавасмандгардонӣ; мавҷудият ва беҳатарии ҳавасмандкунӣ; иштироки васеи ашхос дар муайян кардани довталабон барои пешбарӣ²⁶³.

Эҷоди тартиботи иҷтимоӣ, дар маҷмуъ, ҷомеа ва баҳусус ҳар як аъзои алоҳидаи он қоидаҳо ва қолабҳои рафтори мустақим ва ғайримустақим, возеҳ ва ғайриимкониро муқаррар мекунад, ки барои риоя ҳатмӣ ё матлуб мебошанд. Чунин ташкили ҳаёти иҷтимоӣ хусусияти стратегии муоширати одамонро бо ҳамдигар пешбинӣ менамояд. Аммо омӯзиши категорияи стратегия аз нигоҳи таҳлилӣ ва як қатор самтҳои марбут ба пажӯҳиш то ҳол боиси асосноккунии пайвасти лингвистии мафҳумҳои стратегия, тактика ва технология нашоудааст.

Ҳамин тариқ, О.С. Иссерс таърифҳои зерини мафҳуми «стратегия»-ро пешкаш мекунад: маҷмуи амалҳо, ки барои расидан ба мақсади коммуникативӣ нигаронида шудааст²⁶⁴.

Е.И. Христофорова қайд мекунад, ки дар замони шуравӣ ватандӯстиро муҳаббат ба Ватан, садоқат ба он ва майлу хоҳиши хизмат кардан ба манфиатҳои он маънидод мекарданд²⁶⁵. Идеи ватандӯстӣ яке аз эҳсосоти амиқеро дар бар мегирад, ки дар тули садсолаҳо ва ҳазорсолаҳо мавҷудияти сарзаминҳои ҷудогона ва қавмҳои фарҳангӣ бавучудомада мустаҳкам шудааст.

²⁶² Ниг.: Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистан: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2008. – 11 с.

²⁶³ Ниг.: Звонков В.М. Стимулы социалистического воинского труда (социально-политический анализ): дис. ... канд. филос. наук. – М., ВПА, 1990. – С. 126-127.

²⁶⁴ Ниг.: Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. – М.: КомКнига, 2006. – 288 с.

²⁶⁵ Ниг.: Христофорова Е.И. Конституционно-правовое регулирование идеи патриотизма как условие стабильности современного общества // Юридическая наука. 2019. – №10. – С. 106.

Бо қарори Ҳукумати ҚТ «Дар бораи Барномаи тарбияи ҳарбӣ-ватанпарастӣ ва рушди намудҳои варзиши ҳарбӣ-амалӣ дар байни наврасону ҷавонони синни тодаъватӣ ва даъвати Қумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2015²⁶⁶ ва ҳамчунин барои солҳои 2015-2022²⁶⁷ қабул мегарданд, ки ин санадҳо як зумра қорҳои муҳимро ба анҷом расониданд, аммо вобаста ба тағйир ёфтани вазъи сиёсӣ ва иқтисодии ҷаҳон баъд аз хуруҷи бемории COVID-2019, муноқишаҳои марзӣ солҳои охир ва вазъи ногувори ҷаҳон аз оғози соли 2022 ин тараф, зарур аст, ки дар баробари «Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030», ки масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиро дар бар мегирад, бояд «Стратегияи рушди тарбияи ватандӯстии шаҳрвандони Қумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шавад, ки бо омилҳои зерин асос ёфтаанд:

- вобаста ба хатари терроризм ва экстремизм нақшаи чорабиниҳо, барномаҳо ва ҳатто «Стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Қумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» аз 1-уми июни соли 2021, таҳти №187 бо Фармони Президенти ҚТ қабул карда шуд, ки дар мубориза бо ин вабои аср дар муддати кӯтоҳ самарани неқ ба бор овард. Бояд ёдовар шуд, ки то ин муддат якҷанд стратегияи дигар вобаста ба ин мавзӯ қабул шуда буд;

- бо қабули Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» аз 2-юми январи соли 2021 мушкilotи зиёде вобаста ба фаҳмондадиҳии қонуни мазкур ба аҳоли ва ҳатто қормандони ҳифзи ҳуқуқ ба вучуд омад, ки он месазад дар муддати кӯтоҳтарин ба анҷом расонида шавад, зеро мақсади қонун аз танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ иборат аст ва дар асоси Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёри ҳуқуқӣ» он бояд фаҳмо ва мушаххас бошад ва набояд ба духӯрагӣ роҳ диҳад;

- дигаргуншавии фазои ҷаҳонӣ, таъсири омилҳои манфии ҷаҳонишавӣ ба тарбияи насли наврас, инқишофи бемайлонии воситаҳои иртиботӣ ба тарбияи насли ҷавон бозгӯи он аст, ки бояд чунин стратегия қабул карда шавад;

²⁶⁶ Ниг.: Қарори Ҳукумати ҚТ «Дар бораи Барномаи тарбияи ҳарбӣ-ватанпарастӣ ва рушди намудҳои варзиши ҳарбӣ-амалӣ дар байни наврасону ҷавонони синни тодаъватӣ ва даъвати ҚТ барои солҳои 2012-2015 1 марти соли 2012 №93 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 26.11.2022).

²⁶⁷ Ниг.: Қарори Ҳукумати ҚТ «Дар бораи Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳуввияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022» аз 1 марти соли 2018 №79 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 26.11.2022).

- ҳарчанд пас аз пошхӯрии ИҶШС зиёда аз 30 сол сипарӣ шуда, дар давоми ин солҳо тамоми низоми қонунгузорию ҷумҳури пурра нав карда, маҷмуи барномаву стратегияҳо қабул шуда бошанд ҳам, вобаста ба таъсири раванди ҷаҳонишавӣ ва таъсири манфии он то ҳол мафкураи миллӣ дар зехни аксарияти ҷавонон мавҷуд нест;

- бо таҳрири нав қабул гардидани Қонуни ҶТ «Дар бораи ухдадорию ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ», ба ақидаи баъзе аз олимони кишвар, низоми маориф равиши муътадили худро аз даст дод ва қабули ин қонун, ки мебоист мушкилоти таъмини қувваҳои мусаллаҳ бо наваскаронро ҳал мекард, ба мушкилот дучор шуд;

- бо эълони ҳадафи чоруми ҶТ - саноатикунонию босуръати кишвар, масъалаи бо ҷойи кор таъмин намудан ба қадри кофӣ иҷро намешавад, зеро дар Тоҷикистон насли ҷавон аз сабаби паст будани сифати соҳаи маориф ояндабинии шахсиро доро нест ва ин дар оянда ба ноогоҳӣ, бемасъулиятӣ ва ба аъзо шудан ба гурӯҳҳои мамнуъ оварда мерасонад.

Асосҳои илмии Стратегия инҳоро бояд дар бар гирад:

- натиҷаҳои кори илмию амалии мақомоти ҳокимияти давлатӣ, муассисаҳои таҳсилоти олий, пажухишгоҳҳои илмӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, шуруҳҳои ҷамъиятӣ ва машваратии назди мақомоти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ;

- таҷрибаи андӯхташудаи ҳамкорию субъектҳои асосии тарбияи ватандӯстӣ – мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ;

- натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ, аз ҷумла мониторинги тарбияи ватандӯстӣ ҳамчун ҷузъи рушди иҷтимоӣ, худидора ва ҳамкорию байнисоҳаҳо;

- таҳлили натиҷаҳои татбиқи барномаҳо, лоиҳаҳо, нақшаҳои мукамал, шаклҳои интегративӣ, моделҳои тарбияи ватандӯстии категорияҳои гуногуни шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар амалияи муассисаҳои мушаххаси давлатию иҷтимоӣ, технологияҳои наво, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратиро истифода мебаранд;

- натиҷаҳои таҷрибаи чандинсолаи шарикӣ дар доираи ҳамкорию байниминтақаҳо ва ҳамкорӣ бо субъектҳои тарбияи ватандӯстӣ дар сатҳи

ноҳиявӣ, шаҳрӣ, вилоятӣ ва ҷумҳурӣ, махсусан дар соҳаҳои иттилоотӣ, маориф ва фарҳанг.

Муҳимми таҳияи Стратегия ба инҳо вобаста аст:

- мавҷудияти заминаҳои зарурӣ дар ҷомеаи Тоҷикистон барои тарбияи шаҳрвандӣ, ватандӯстӣ, хизмати шоиста ба Ватан ҳамчун заминаи воқеии фароҳам овардани шароит барои такмили куллии дар ин фаъолият ба ҳисоб меравад;

- зарурати мутобиқсозии мақсадноки асосҳои назариявӣ ва низоми таҳсилот ба шароити нави тағйирёфтаи ҷомеаи Тоҷикистон;

- зарурати кор карда баромадан ва асоснок кардани маҷмуи тадбирҳои ба ҳам алоқаманди дарозмуддат дар сатҳи байниминтақавӣ ва минтақавӣ, таъмини робитаи зичи фаъолияти давлатӣ, минтақавӣ ва ҷамъиятӣ дар раванди тарбияи ватандӯстӣ;

- зарурати таҳия ва асоснок кардани муқаррароти асосии ташкилию методӣ, инчунин, шаклҳои самтҳо ва самтҳои тарбияи ватандӯстӣ ҳамчун фаъолияти низомнок;

- ба субъектҳои асосии низоми тарбияи ватандӯстӣ бо шароити захираҳои барои истифодаи самарабахши шаклҳо, воситаҳо, усулҳо ва технологияҳои сифатан нави ин фаъолият ва ба даст овардани натиҷаи ниҳоии он.

Стратегия ба идеяи афзалияти ҳаёти созандаи инсон дар раванди рушди иҷтимоию иқтисодии ҶТ асос ёфтааст. Методологияи Стратегия ғояи ватандӯстӣ ҳамчун омили ҷудонашавандаи маънавии амали дарозмуддат, ки ба муносибатҳои шахсият, ҷомеа ва давлат дохил мешавад, ба ҳисоб меравад.

Яке аз сабабҳои пошхӯрии ИҶШС надоштани базаи мустаҳками тарбиявӣ, идеологӣ ва аз ҳама муҳим ҳисси баланди ватандӯстӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, ватандӯстӣ аз хоҳиши объективии ҷомеа ва ҳар як шахс ба субот ва дарки амнияти худ зухур менамояд. Ватандӯстӣ як низоми ҷаҳонбинии муштаракӣ давлат ва ҷомеа буда, барои муттаҳидсозии ҷомеа, ташаккул додани худшиносӣ, мақсаду вазифаҳои стратегии он равона гардидааст.

Мақсади рушди низоми тарбияи ватандӯстии шаҳрвандони ҚТ ба қонунгузорӣ мувофиқат мекунад ва вазифаи умумие мебошад, ки бояд чунин мақсадҳоро муайян кунад:

- дастурҳои тактикий барномаҳо, моделҳо ва лоиҳаҳои тарбияи ватандӯстӣ;

- роҳҳои қонеъ кардани интизориҳои гурӯҳҳои гуногуни ҷомеа;

- риояи вазифаҳои сиёсати давлатӣ дар соҳаи тарбияи ватандӯстӣ.

Мақсади Стратегия аз таъсиси низоми самарабахши ташаккули ватандӯстӣ дар асоси муттаҳид намудани саъю кӯшиши мақомоти қонунгузор ва иҷроия, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ, дигар ташкилотҳои давлатӣ, ҷомеа иттиҳодияҳо ба ҳисоб меравад.

Ҳамчун вазифаҳое, ки ҳалли онҳо ноил шудан ба ин ҳадафро таъмин менамояд, татбиқи Стратегия инҳоро пешбинӣ мекунад:

- афзалияти тарбияи ватандӯстӣ дар сиёсати мақомоти иҷроия;

- пурзӯр намудани масъулияти мақомоти иҷроия барои тарбияи ватандӯстӣ;

- васеъ намудани ҳайати субъектҳои тарбияи ватандӯстӣ, фароҳам овардан ва такмил додани заминаи меъёрии ҳуқуқии фаъолияти онҳо;

- такмили ҳамкориҳои сохторӣ ва функционалии мақомоти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ, муассисаҳои илмию таълимӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҷамоаҳои созиш фаъолияти онҳо дар ҳалли масъалаҳои тарбияи ватандӯстӣ;

- ба шароити ҳаёти қишрҳои гуногуни аҳоли, хусусиятҳои иҷтимоию фарҳангӣ, тарбиявӣ, синну солӣ ва дигар хусусиятҳои онҳо нигаронида шудани низоми тарбияи ватандӯстӣ;

- тарбияи шаҳрвандон дар руҳияи тайёр будан ба муҳофизати Ватан, иҷрои вазифаи ҷангӣ, фаъолияти фаъоли меҳнатӣ ва эҳёи ҳаёти комили оилавӣ;

- зинда намудани арзишҳои таърихӣ халқи тоҷик, аз қабилҳои эҳтироми хосса ба низомиён, вазифаи пурифтиҳор ба ҳисоб рафтани уҳдадорӣ ҳарбӣ. Дар давраи Ҳахоманишиён ҳокими вилоят аз ҳисоби шахсони маҳаллӣ, аммо

ҳокими ҳарбӣ танҳо аз ҳисоби форсҳо таъин карда мешуд. Дар тамоми асарҳои гузаштагонамон ва дар адабиёти ҷаҳон бештари қаҳрамонон низомӣ буданд.

Ҳамин тариқ, дар Стратегия сафарбар намудани тамоми имкониятҳо, пеш аз ҳама, имкониятҳое, ки давлат дорад, дар масъалаи рушди иҷтимоӣ ва тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон пешбинӣ шудааст.

Бо назардошти он ки яке аз муҳимтарин бартариҳои рақобатие, ки Тоҷикистон дар заминаи рушди инноватсионӣ нигоҳ медорад, ин сармояи инсонӣ мебошад. Стратегия ҳамчун роҳи тамаркуз ва истифодаи самараноки захираҳои ватандӯстӣ, дар муқоиса бо консепсияҳо, моделҳо, лоиҳаҳо ва барномаҳои мавҷуда, ба амалӣ гардондани муносибати систематикӣ дар тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон нигаронида шудааст.

Бояд қайд намуд, ки арзиши ватандӯстии ҷавонон дар функцияҳои хосси он зоҳир мегардад²⁶⁸.

Ба арзишҳои ватандӯстии ҷавонон чунин функцияҳоро дохил намудан мумкин аст:

– ҳамгирӣ – муттаҳид соختани аксарияти ҷавононе, ки барои ташаккули ояндаи кишвари худ дар асоси афзалияти манфиатҳои аъзои ҷомеа ва институтҳои давлатӣ масъуланд. Бевосита ин функцияи ватандӯстӣ дар байни ҷавонон муттаҳидӣ ва иттиҳоди иттифоқро дар раванди созандагӣ ва ташаккули давлатдорӣ милли ба вуҷуд меоварад;

– муҳофизатӣ – таҳким ва ҳифзи амнияти милли ва соҳибхитиёрии давлатӣ. Функцияи муҳофизатии ватандӯстӣ ҳифзи Ватан, ҳимояи соҳи конститутсионӣ ва арҷгузорӣ ба муқаддасоти давлатдорӣ аз ҷониби ҷавонон мебошад;

– мувозинатӣ – фароҳам овардани шароит барои рушди устувори низомии иҷтимоӣ ва давлатӣ;

– танзимӣ – ба низом даровардани тартиботи ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ дар раванди амалигардонии давлатдорӣ милли;

²⁶⁸ Ниг.: Козлов А.А. О патриотизме. Основные понятия и краткий исторический аспект // О патриотизме и гражданственности: Учебное пособие для студентов, работников сферы молодежной политики и педагогов / Под ред. д.с.н., проф. А.А. Козлова. – СПб.: Элексис Принт, 2005. – С. 12.

– тарбиявӣ – гузаронидани фаъолияти мақсадноки мақомоти давлатӣ ва институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ барои ба онҳо додани ҳисси муайяни рушд²⁶⁹.

Функсияҳои дар боло овардашуда барои ноил шудан ба чунин вазифаи ватандӯстӣ, ба монанди таъмини иштироки ҷавонон дар ҳалли масъалаҳои ҷамъиятӣ, маҳаллӣ ва давлатӣ мусоидат намуда, имкон медиҳад, то мавқеъ ва нақши ҷавонро дар низоми идоракунии давлатӣ ва низоми қонунгузорӣ дуруст дарк карда шавад ва ҳудуди рафтори ҳуқуқии онҳо муайян гардад. Чунин ҳолат сатҳи фарҳанги ҳуқуқии ҷавонро баланд мебардорад. Арзишҳои ватандӯстӣ, асосан, дар мавқеи фаъоли ҳаётии ҷавонон зоҳир мешавад.

Низоми тарбияи ватандӯстӣ тамоми зинаҳои фаъолияти тарбиявиро фаро мегирад, ки аз оила, муассисаҳои томақтабӣ ва тарбиявӣ, муассисаҳои фарҳангӣ, воситаҳои ахбори омма, варзиш, меҳнат, ҳарбӣ ва дигар дастаҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ сар карда то мақомоти олии давлат анҷом меёбад. Он ташкили чорабиниҳои ватандӯстиро, чи дар сатҳи ноҳиявӣ ва чи дар вилоятҳо, дар коллективҳои алоҳида ва бо як шахс гузаронидани кори индивидуалии тарбиявиро дар бар мегирад.

Дар низоми тарбияи ватандӯстӣ оила ҳамчун асоси ҷомеа ҷойи махсусро ишғол мекунад. Маҳз дар оила раванди тарбияи шахсият, ташаккул ва инкишофи ватандӯстӣ оғоз гардида, баъдан дар коллективҳои тарбиявӣ, меҳнатӣ, ҳарбӣ, муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ ва дар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ идома меёбад.

Дар низоми тарбияи ватандӯстӣ ҷузъи муҳимтарин кори оммавии ватандӯстӣ мебошад, ки аз ҷониби мақомоти давлатӣ мунтазам ташкил ва бо иштироки фаъолони воситаҳои ахбори омма, намояндагони иттифоқҳои илмию эҷодӣ, ветеранҳо, ҷавонон ва дигар ташкилотҳои ҷамъиятӣ ташкил ва гузаронида мешавад.

Низоми тарбияи ватандӯстӣ барои таъмини мақсадноки ташаккули мавқеи фаъоли шаҳрвандон, мусоидат намудан ба фарогирии пурраи он дар ҳалли вазифаҳои умумидавлатӣ, фароҳам овардани шароит барои рушди

²⁶⁹ Ниг.: Алиев Ф. Ш. Фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон ва нақши он дар таҳкими давлати ҳуқуқбунёд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: ном. илм. ҳуқ. – Душанбе, 2021. – С 60

тафаккури давлатӣ дар байни шахрвандон, майлу хоҳиш ва омодагӣ ба фаъолияти мувофиқи манфиатҳои миллии Тоҷикистон мусоидат мекунад. Он бояд ҷавобро ба чунин фаъолияти пурҷӯшу хурӯш, ки дар онҳо дониш ва таҷрибаи ҳаёти бо мавқеи вазифаи шахрвандӣ ва соҳиби тақдири Ватан, манфиатҳои шахсӣ бо манфиатҳои ҷамъиятӣ пайваст бошад, даъват намояд.

Зарурати таъсис ва инкишоф додани низоми тарбияи ватандӯстӣ дар бисёр ҳуҷҷатҳои меъёрӣ, барномаҳо, лоиҳаҳо, нашрияҳои илмӣ ва оммавӣ, ки ба проблемаи рушди мусбат нигаронида шуда ва ҷомеашиносии фаъоли насли наврас бахшида шудаанд, изҳор карда шудааст. Бо вучуди ин, ҷомеаи Тоҷикистон то ҳол дидгоҳи концептуалии ҳалли мушкилоти тарбияи ватандӯстӣ ва стратегияи амалӣ кардани ин фаъолиятро дар доираи низоми комилан нав, ки ба шароити тағйирёфта мутобиқ карда шудааст, надорад.

Низоми тарбияи ватандӯстӣ, асосан, аз фаъолияти низоми маориф, ки стандартҳои давлатии таълимиро барои амалӣ намудани таълим дар асоси идеали миллии тарбиявӣ ва арзишҳои асосии миллӣ пешбинӣ шудааст, амалӣ мешавад. Дар заминаи васеи иҷтимоӣ-фарҳангӣ низоми тарбияи ватандӯстӣ ҳамчун механизми махсуси муташаккили иҷтимоию педагогии истифодаи мақсадноки қонунҳои рушд ва тарбияи иҷтимоии шахсият дар асоси тарҳрезии моделҳои навоварона амал мекунад.

Ин принсипи мақсаднокӣ ва ҳамоҳангсозии амалиёти ҳамаи мақомоти давлатиро, ки дар татбиқи Стратегия иштирок доранд, пешбинӣ мекунад. Чунин амалисозӣ татбиқи низоми чорабиниҳои мушаххаси пайваста ва бо ҳам алоқамандро дар сатҳи ҷумҳурӣ пешбинӣ мекунад, ки ташкил ва гузаронидани онҳо ба зиммаи иҷрокунандагони мушаххас вогузор карда мешавад.

Нуктаи асосии тамоми низом маҳз дар он аст, ки бо ёрии воситаҳо, усулҳои махсус ва технологияҳои нави мавҷуда фарогирии ҳар чи бештари шахрвандон, хусусан кӯдакон ва ҷавобро таъмин менамояд.

Тарбияи ватандӯстӣ бояд нақшавӣ, мунтазам, доимӣ ва яке аз самтҳои афзалиятнок дар сатҳи ҷумҳурӣ ва соҳаи фаъолияти таълимӣ бошад.

Низоми тарбияи ватандӯстӣ бетағйир монда наметавонад, вале тағйирот ва рушди он ҳам ба дастовардҳои вазифаҳои аввалиндараҷаи низоми тарбияи

ватандӯстӣ ва ҳам ба дигаргуниҳое, ки дар соҳаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва дигар соҳаҳои ҷомеа ба амал меоянд, вобаста аст.

Маҷмуи тадбирҳои низомнок фаро гирифтани тарбияи ватандӯстии кулли шаҳрвандон ва махсусан ҷавононро пешбинӣ мекунад. Дар баробари ин, дар ин самт ба иштироки мақомоти ҳама шохҳои ҳокимияти давлатӣ, бахусус мақомоти асосии иҷроия, пеш аз ҳама, Вазорати муҳофизат, Вазорати маориф ва илм, Вазорати фарҳанг, вазорати ахбори омма диққати асосӣ дода мешавад.

Самтҳои рушди низоми тарбияи ватандӯстӣ аз ҷиҳати сохтор ба ду ҷузъи асосӣ тақсим мешаванд. Дар навбати аввал ба самтҳое, ки дар баланд бардоштани самаранокии фаъолият дар зернизоми шаҳрвандӣ–ватандӯстӣ, маънавию ахлоқӣ, таърихӣ, ватандӯстӣ, фарҳангии ватандӯстӣ, ҳарбию ватандӯстӣ ва дигар зернизоми таълиму тарбия, ба сатҳи баландтар бардоштан, ҳалли мушкилоти ҷамъшуда, фароҳам овардани шароити беҳтар нақш доранд, диққати бештар дода мешавад.

Яке аз самтҳои умедбахши татбиқи рушди бомайлони Тоҷикистон ҳавасмандгардонӣ ва дастгирии равандҳои ташаккули фаъоли «марказҳои рушди инноватсионӣ» ва такрористехсоли сармояи инсонӣ мебошад.

Мазмуни асосии ҷорабиниҳо дар ин самт ба ташаккули хотираи таърихӣ дар байни насли наврас, эҳтиром ба таърихи қаҳрамонон кишвар, маърифати баланд, фарҳанг, маънавият, муҳаббат ба Ватан, мазмуни ҳоси ғояи ватандӯстӣ, махсусан дар иртибот бо арзишҳо ва манфиатҳои ҷомеа, давлат, шахсият, масъулияти шаҳрвандӣ, омода будан ба хизмати шоиста ба Ватан ва дар ҳолати зарурӣ ҳифзи соҳибхӯрии, якпорчагии давлат ва манфиатҳои миллӣ ҚТ нигаронида шудааст.

Хусусиятҳои тарбияи ватандӯстии ҷавонони донишҷӯ дар шароити муосир инҳоянд:

- истифодаи равиши аксиологӣ дар муайян ва мушаххас кардани арзишҳои шаҳрвандӣ ва ватандӯстие, ки муносибатҳои байнишахсӣ, байнигурӯҳӣ, байниҷамъиятӣ ва байнимиллиро инъикос мекунад;

- татбиқи равиши интегративӣ ба тарбияи ватандӯстӣ, ки бо ташаккули ҷанбаи ватандӯстии ҷаҳонбинии ҷавонон, аз ҷумла ҷузъҳои маърифатӣ, эмотсионалӣ-баҳогузорӣ ва рафторӣ алоқаманд аст;

- таъя ба муносибати яктаарафа ба тарбияи ватандӯстӣ, ки рушди тамоми ҷузъҳои таркибии раванди педагогӣ, аз ҷумла ҳадафҳои тарбияи ватандӯстӣ, мазмун ва ғояҳои асосии ватандӯстӣ, меъёрҳо ва усулҳои санҷиши сатҳи ташаккули онҳоро дар бар мегирад;

- истифодаи ба тарбияи ватандӯстӣ, ки бо мавҷудияти омилҳои берунӣ ва дохилӣ ва шароити амалисозии он дар сатҳи иҷтимоӣ-педагогӣ, педагогӣ ва равонӣ-педагогӣ алоқаманд аст.

Таҳлили рушди афкори педагогӣ ва амалияи педагогӣ нишон медиҳад, ки тарбияи ватандӯстӣ заминаҳои назариявӣ дорад, ки тамаддуни асрҳои гузашта ҳамчун сарчашмаи пайдоиш ва инкишофи он ба вуҷуд овардааст, аз қабилӣ:

- пайдоиши ватандӯстӣ ҳамчун ҳадафи тарбия дар иттиҳодияҳои миллию давлатии одамон, ки ба ҳифзи Ватан, иҷрои вазифаи интегративӣ нигаронида шудааст. Дар баробари ин, ватандӯстӣ, ки ба берун нигаронида шудааст, ба миллатчигароӣ мубаддал мешавад, бинобар ин, ватандӯстӣ бояд бо интернационализм алоқаманд бошад;

- назария ва ҷараёнҳои педагогии муосир ҳамчун шартҳои асосии ташаккули тарбияи шахрвандӣ ва ватандӯстӣ амал мекунанд. Ба ин гуна назарияҳо «педагогикаи тарбия дар роҳи сулҳ», «педагогикаи безуриётӣ», «педагогикаи гуманизм», «педагогикаи ҳамкорӣ» ва ғайра;

Ба эътиқоди равоншиносон, омӯзгорон, ҷомеашиносон, маҳз ҷавонон фаъолтарин ва пешрафтатарин қишри аҳолии буда, суботи ҷомеа ва амнияти миллии кишвар ба он вобаста аст, ки он кадом идеалҳо, арзишҳо, принципҳои ахлоқиро тарғиб мекунанд. Романтизм ва саъю кӯшиш ба идеал, ки ба давраи наврасӣ хос аст, ҷавононро ба ҳар коре қувва, шучоат, қаҳрамонӣ талаб водор мекунанд²⁷⁰. Ин барои идеалҳои баланди ахлоқӣ ва дар байни донишҷӯён

²⁷⁰ Ниг.: Саидзода М.Ш. Масоили оилавӣ-ҳуқуқии тарбияи кӯдакон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – С. 91.

тарбия намудани ҳисси ватандӯстӣ шароити мусоид фароҳам меорад, ки дараҷаи ифодаи он сахми онҳоро дар рушди кишвар муайян мекунад.

Фаъолияти омӯзгор дар тарбияи ватандӯстии хонандагон бояд ба инҳонигаронида шавад:

- ташаккули ҷузъи дониши ҳавасмандии ватандӯстӣ, яъне рушди назариявии арзишҳои ватандӯстӣ, идеалҳо, дониш, ташаккули ақидаҳо;

- ташаккули таҷрибаҳои ватандӯстӣ – муносибати эҳсосӣ ба дониш ва арзишҳои ватандӯстӣ, ташаккули эътиқоди ватандӯстӣ;

- ташаккули рафтори ватандӯстӣ тавассути ҷалби иштирок дар чорабиниҳои ватандӯстӣ.

Дар раванди ислоҳоти ҚМ ҚТ як қатор мушкилоте ба миён меоянд, ки бо зарурати таҳия ва қабули санади кодификатсионӣ дар соҳаи муносибатҳои ҳарбӣ алоқаманданд. Ба андешаи муаллиф, кодификатсияи санадҳои ин соҳа ба рушди ватандӯстӣ таъсири бевосита хоҳад гузошт.

Дар натиҷаи таҳқиқи зербоб ба чунин хулосаҳо омадан мумкин аст.

Мафҳуми ватандӯстӣ:

Ватандӯстӣ ҳиссиёти эҳсосӣ, ахлоқӣ ва амалии муҳаббат, дилбастагӣ ва муҳаббат ба Ватан буда, тавассути омодагӣ ба хизмат ва дифои кишвари худ, дастгирии арзишҳо, ҳифзи ҳувият ва манфиатҳои он ифода меёбад.

Таърифи ватандӯстӣ:

Ватандӯстӣ ин иштироки фаъолона дар ҳаёти ҷомеа, дастгирӣ ва пешбурди ҳадафҳои миллӣ, ҳифзи соҳибхитиёрӣ ва манфиатҳои кишвари худ мебошад. Онро бо роҳҳои гуногун, аз ҷумла масъулияти шаҳрвандӣ, хизмати ҳарбӣ, эҳтиром ба мероси фарҳангӣ, иштирок дар корҳои ҷамъиятӣ ифода кардан мумкин аст.

Моҳияти ватандӯстӣ дар меҳру муҳаббати амиқ ба Ватан, омодагӣ ба иштироки фаъолона дар ҳаёт ва дифои он аст.

Ватандӯстӣ тавассути аломатҳои гуногун зоҳир мегардад, ки меҳру муҳаббати амиқ ба Ватанро ифода мекунад. Аломатҳои асосии ватандӯстӣ инҳо ба ҳисоб мераванд:

– муҳаббат ба Ватан: Ватандӯст муҳаббати амиқро нисбат ба кишвари худ зоҳир намуда, онро дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт – аз чорабиниҳои фарҳангӣ ва варзишӣ то муоширати ҳамаҷуза баён мекунад;

– эҳтиром ба рамзҳои милли: Ватандӯст ба парчам, нишон, суруди милли ва дигар рамзҳои миллии кишвараш эҳтиром мегузорад;

– масъулияти шаҳрвандӣ: Ватандӯст дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва фаъолияти шаҳрвандӣ фаъолона иштирок намуда, ба қонунҳо итоат мекунад ва барои ояндаи кишвараш масъулият дорад;

– омодагӣ ба хизмат: Ватандӯст омода аст ба кишвари худ хизмат кунад;

– дастгирии ҳадафҳои милли: Ватандӯст дастгирии ҳадафҳои милли, аз қабилӣ рушди иқтисодӣ, суботи иҷтимоӣ ва ҳифзи мероси фарҳангиро изҳор мекунад;

– ифтихор аз дастовардҳои кишвар: Ватандӯст аз дастовардҳои кишвараш дар соҳаҳои гуногун, аз қабилӣ илм, санъат, варзиш ва технология ифтихор ва дастгирӣ мекунад;

– эҳтиром ба гуногуншаклӣ: Ватандӯст ба гуногунии миллати худ, аз ҷумла фарқияти забон, дин, фарҳанг ва анъанаҳо эҳтиром мегузорад ва барои ҳамоҳангӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ саъй мекунад;

– иштироки фаъолона дар интихобот: Ватандӯст тавассути овоздиҳӣ дар интихобот ва тавачҷуҳ ба масъалаҳои ҷамъиятӣ дар ҳаёти сиёсии кишвараш фаъолона иштирок мекунад.

ХУЛОСА

Дар асоси таҳлили андешаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ аз пажӯҳиши мавзӯ метавон чунин хулоса кард:

1. Уҳдадорӣ ҳарбӣ – яке аз пояҳои асосии давлатдорӣ буда, вобаста ба талаботи замон ва рушди ҷомеа ба тағйирот рӯ ба рӯ мешавад. Ҳарчанд дар адабиёти ҳуқуқӣ байни мафҳумҳои «уҳдадорӣ ҳарбӣ» ва «хизмати ҳарбӣ» фикри ягона вуҷуд надошта бошад ҳам, истифодаи мафҳуми «уҳдадорӣ ҳарбӣ» дар қонунгузорӣ нишон медиҳад, ки он аз мафҳуми «хизмати ҳарбӣ» фарогиртар аст [2-М; 3-М].

2. Уҳдадорӣ ҳарбӣ дар даврони қадим ва асрҳои миёна ба маънои имрӯзааш фаҳмида намешуд. Давлатдориҳои қадима ва асримиёнагӣ муносибаташонро ба уҳдадорӣ ҳарбӣ дар заминаи эътиқодоти динӣ ва табақаҳои ҷомеа ба роҳ мемонданд. Аз ҷумла, дар Шарқ, хусусан гузаштагонӣ тоҷик, муносибати худро бо уҳдадорӣ ҳарбӣ, чи дар замони зардуштӣ ва чи дар давраи исломӣ, дар заминаи дин пайрезӣ мекарданд, дар ҳоле ки давлатдориҳои ғарбӣ то интишор ёфтани масеҳият дар он дар масъалаҳои мазкур аз рӯйи табақабандии мардум муносибат мекарданд. Уҳдадорӣ ҳарбӣ ба маънои имрӯзааш барои тоҷикон аз Инқилоби Октябр маншаъ мегирад [7-М; 8-М; 12-М].

3. Ҳангоми адои уҳдадорӣ ҳарбӣ бархе аз ҳуқуқҳои инсон, ки аз принципҳои бунёди маншаъ мегиранд, ба гунае маҳдуд карда мешаванд. Омӯзиши мавзӯ нишон дод, ки уҳдадорӣ ҳарбӣ, дар қонунгузориҳои миллӣ ва байналмилалӣ на ҳамчун маҳдуднамоии ҳуқуқӣ инсон, балки ҳамчун масъулияти инсонӣ ва қарзи шаҳрвандӣ эътироф шуда, барои таъмини принципҳои бунёди ҷомеа зарур мебошад [1-М; 3-М].

4. Уҳдадорӣ ҳарбиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қабил санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз қабилҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф», Қонуни ҚТ «Дар бораи мудофия», Қонуни ҚТ «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ», Қонуни ҚТ «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон», Қонуни ҚТ «Дар бораи хизмати давлатӣ», Қонуни

ҚТ «Дар бораи уҳдадори ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ», Қонуни ҚТ «Дар бораи амният» ба танзим медарорад.

Илова бар ин уҳдадории ҳарбӣ дар санадҳои зерқонунӣ аз қабилӣ Низомнома «Дар бораи тартиби даъвати шаҳрвандон ба хизмати ҳарбӣ», Низомномаи бақайдгирии ҳарбии шаҳрвандони ҚТ Низомномаи Комиссияи даъвати ҷумҳуриявии шаҳрвандон ба хизмати ҳарбӣ, Низомномаи мақомоти маҳаллии идоракунии ҳарбӣ, Низомномаи тартиби ба хизмати ҳарбӣ тайёр кардани шаҳрвандон, Оинномаҳои интизомӣ ва ғайра мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Таҳқиқи мавзӯ нишон медиҳад, ки бинобар дигаргун шудани вазъи геосиёсии ҷаҳон имрӯз зарурати таҷдиди назар намудани санадҳои маъёрӣ-ҳуқуқии марбут ба уҳдадории ҳарбӣ пеш омадааст [1-М; 3-М].

5. Ҳарчанд соли 2021 дар Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» тағйироту иловаҳо ворид карда шуда, ба амалишавии уҳдадории ҳарбӣ заминаҳои мусоид ва роҳкорҳои нав ба миён оварда бошад ҳам, то ҳол дар ин масъала мушкилот ба назар мерасад [2-М; 4-М].

6. Таъсис ва ташкили ҚМ дар давлатҳои Исроил, Сингапур, ИМА ва Гурҷистон бо таъсису ташкили ҚМ дар ҚТ шабоҳати зиёд дорад, зеро ҚМ дар ин кишварҳо аз сифр оғоз шудааст. Аз ин рӯ, истифода аз таҷрибаҳои кишварҳои мазкур дар ин самт барои рушду пешрафти ҚМ-и ҚТ бисёр мувофиқ мебошад [2-М; 4-М].

7. Мафҳуми ватандӯстӣ бисёр васеъ буда, дар адабиёти илмӣ бо шарҳу тавзеҳи гуногун оварда шудааст. Хусусан, дар сарчашмаҳои гуногунсоҳаи классикии форсу тоҷик мафҳуми ватандӯстӣ аз далолати муосир ба қуллӣ фарқ мекунад. Имрӯз ватандӯстӣ яке аз муҳимтарин унсурҳои тарбияи ҷавонон буда, масъулиятпазирӣ ва иҷрои уҳдадорихои шаҳрвандиро нишон медиҳад [6-М; 9-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Аз таҳқиқ ва таҳлили мавзуъ маълум мешавад, ки диссертатсияи мазкур дар ин самт қадами нахустин буда, вобаста ба ҳар паҳлуи дигари уҳдадории ҳарбӣ метавон таҳқиқоти монографӣ анҷом дод. Бо хулосагирӣ аз таҳқиқи мавзуъ барои истифодаи амалии он чунин тавсияҳо пашниҳод карда мешавад:

1) Принципи «ногузирии уҳдадории ҳарбӣ» ба қисми 5 моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи уҳдадори ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» илова карда шавад. Ин принцип ба рушди уҳдадории ҳарбӣ вобаста ба иҷрои хизмати ҳарбӣ оварда мерасонад, зеро он ҳангоми иҷро накардани уҳдадории ҳарбӣ то синни 27– солагӣ ҷавобгариро ба бор меоварад;

2) Синни хизмати ҳарбӣ дар баробари хизмати давлатӣ баланд бардошта шавад, яъне аз 27 ба 30 – солагӣ. Дар ин ҳолат ягонагии синнусолӣ дар хизмати давлатӣ ба вучуд меояд.

3) Ҷавобгариҳои уҳдадории ҳарбӣ бештар хусусияти маъмурӣ дошта бошад, на ҷиноятӣ. Чи тавре аз мақсади ҷазо дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, мақсади ҷазо ислоҳ намудани шахси ҷиноятсодирнамуда ва ба ҷамъият баргардонидани ӯ ба ҳисоб меравад, на таҳқиру азоби ҷисмонии ӯ. Ба ин васила қонун имконият медиҳад, ки шахс аз иҷрои уҳдадории ҳарбӣ озод шавад.

4) Вобаста ба таъмини шаффофият, адолат ва баробарӣ низоми электронии бақайдгирии ҳарбӣ ташкил карда шавад. Дар асоси ин додгоҳ маркази ягонаи даъватиҳои ҳарбӣ ташкил карда, шахрвандонро дар асоси «интихобӣ тасодуфӣ» бе назардошти миллат, ранги пуст, вазъи молумулқӣ, баромади иҷтимоӣ ва дигар принципҳои конституционӣ интихоб намояд.

5) Банди 2 қисми 1 моддаи 31 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» вобаста ба амалӣ нашудан ва аҳаммияти зиёди иҷтимоӣ надоштан бардошта шавад.

6) Ба хизмати давлатӣ танҳо ҳама хизматчиёни давлатӣ аз ҳисоби шахсони адокардаи хизмати ҳарбӣ ҷалб карда шавад. Ба ин васила, ҳам рафтори

ғайриқабули байни сарбозон ва ҳам эҳтироми хизматчии давлатӣ ба давлату миллат зиёд хоҳад гашт.

7) Институти ба таъхир андохтани уҳдадории ҳарбӣ бо роҳи пардохти маблағ ба бучаи давлат ва ба таъхир андохтан на зиёда аз ду маротиба ва барои хатмкардагони бакалавр иҷозат дода нашавад.

Боварӣ дорем, ки амалӣ намудани ин тавсияҳо дар баланд бардоштани ҳисси ватандӯстии ҷавонон, ҷалби онҳо ба хизмати ҳарбӣ ва таҳкими пояҳои Истиқлолияти давлатӣ, инчунин, ҳифзи тамомияти арзӣ мусоидат менамояд.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

I. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ

1. Конститутсияи ҚТ аз 6 ноябри соли 1994 дар раъйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудааст [Захираи электронӣ] URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.11.2023).

2. Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ аз 31.12.2008, таҳти №455 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 22.02.2023).

3. Кодекси ҷиноятии ҚТ аз 21 майи 1998 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adliya.tj> (санаи мурочиат 21.11.2022).

4. Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф» аз 22 июли соли 2013, таҳти № 1004. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

5. Қонуни ҚТ «Дар бораи мудофия» аз 4.11.1995, таҳти №208 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.11.2022).

6. Қонуни ҚТ «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ» аз 26.03.2009, таҳти №489 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2023).

7. Қонуни ҚТ «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» аз 23.12.2022, таҳти №1920 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 20.04.2023 г.)

8. Қонуни ҚТ «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 05.03.2007, таҳти №233 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.11.2022).

9. Қонуни ҚТ «Дар бораи уҳдадори ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» аз 2 январи 2021, таҳти №1753 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.11.2022).

10. Қонуни ҚТ “Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ” аз 30 майи 2017, таҳти №1414 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.11.2022).

11. Қонуни ҚТ «Дар бораи амният» аз 28.06.2011, таҳти №721 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.11.2022).

12. Қонуни ҚТ «Дар бораи тайёрии сафарбаркунӣ ва сафарбаркунӣ» 16.04.2012, таҳти №799 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.11.2022).

13. Доктринаи ҳарбии ҚТ аз 3 октябри соли 2005, таҳти № 103 бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ тасдиқ шудааст [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 22.02.2023).

14. Низомнома "Дар бораи тартиби даъвати шаҳрвандон ба хизмати ҳарбӣ" аз 4 феввали соли 1999 № 33 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 22.11.2023).

15. Низомномаи бақайдгирии ҳарбии шаҳрвандони ҚТ бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 26 августи соли 2022, таҳти №416 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 22.02.2023).

16. Низомномаи Комиссияи даъвати чумхуриявӣ шаҳрвандон ба хизмати ҳарбӣ бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 26 феввали соли 2022, таҳти №56 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 22.11.2023).

17. Низомномаи мақомоти маҳаллии идоракунии ҳарбӣ аз 31 декабри соли 2018, таҳти № 621 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 22.11.2023).

18. Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими қуввияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022 бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 1-уми марти соли 2018, таҳти № 79 тасдиқ шудааст [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 22.02.2023).

19. Барномаи тарбияи ҳарбӣ-ватанпарастӣ ва рушди намудҳои варзиши ҳарбӣ-амалӣ дар байни наврасону ҷавонони синни то даъвати ҚТ барои солҳои 2012-2015 бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 1 марти соли

2012 № 93 тасдиқ шудааст [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 22.02.2023).

20. Низомномаи тартиби ба хизмати ҳарбӣ тайёр кардани шаҳрвандон аз 4 феввали соли 1999 № 32 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 22.11.2023).

21. Оинномаи интизомии ҚМ-и ҚТ, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 10 декабри соли 1999, таҳти №868 тасдиқ шудааст [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.01.2023).

22. Оинномаи хизмати дохилии ҚМ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 5 декабри соли 2001, таҳти №868 тасдиқ шудааст [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.01.2023).

23. Оинномаи хизмати гарнизонӣ ва қаровулии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 апрелии соли 2001, таҳти № 273 тасдиқ шудааст [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.01.2023).

24. Оинномаи сафороии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 июни соли 2001, таҳти №311 тасдиқ шудааст [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 25.01.2023).

25. Конститутсияи (Сарқонун)-и ИҶШС. Съезди ғайринавбатии VIII Шуроҳои ИҶШС (бо тағйироту иловаҳои минбаъда) аз 5 декабри соли 1936 тасдиқ карда шудааст. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1936.htm> (санаи мурочиат: 27.11.2022).

26. Декреты Советской власти [Текст]. – М.: Гос.изд-во полит. литературы, 1957. – Т. I. – 357 с.

27. Всеобщая декларация прав человека. Принята Генеральной Ассамблеей ООН 10.12.1948 [Текст] // Международное публичное право: Сб. док. – М., 1996. – Т. 1. – 460 с.

28. Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид аз 26 июни 1945 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text> (санаи мурочиат: 25.01.2023).
29. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах от 16.12.1966 [Текст] // Международное публичное право: Сб. док. – М., 1996. Т. 1. – 464 с.
30. Международный пакт о гражданских и политических правах от 16.12.1966 [Текст] // Международное публичное право: Сб. док. – М., 1996. Т. 1. – 470 с.
31. Конвенсия оид ба ҳуқуқҳои кудак [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.un.org> (санаи мурочиат: 10.06.2022).
32. Конвенсияи меҳнати маҷбури [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?docid=5614cace4> (санаи мурочиат: 10.06.2022).
33. Конституция Дания. 5-уми июни соли 1953 қабул шудааст [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://legalns.com/download/books/cons/denmark.pdf> (Санаи мурочиат: 10.06.2022).
34. Конституция - (Основной закон) России. Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета РСФСР девятого созыва 12 апреля 1978 года с изменениями и дополнениями, внесенными законами РСФСР от 27 октября 1989 года, от 31 мая, 16 июня и 15 декабря 1990 года, от 24 мая и 1 ноября 1991 года и законами Российской Федерации от 21 апреля, 9 декабря и 10 декабря 1992 года [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://rusarchives.ru/sites/default/files/prezident-library-23.pdf> (санаи мурочиат: 25.11.2022).
35. Федеральный закон от 28.03.1998 N 53-ФЗ (ред. от 11.06.2022) «О воинской обязанности и военной службе» / [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_18260 (санаи мурочиат: 26.07.2022).

II. Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, тафсириҳо, васоити таълимӣ

36. Баглай, М.В. Малая энциклопедия конституционного права [Текст] / Баглай, М.В., Туманов В.А. – М.: БЕК, 1998. – 505 с.
37. Белов, В.К. Военное право: Учебник. Серия «Право в Вооруженных Силах – консультант» [Текст] В.К. Белов / – М.: «За права военнослужащих», 2004. – Вып. 45. – 640 с.
38. Бжезинский З. Великая Шахматная доска [Текст] / З. Бжезинский. – М.: АСТ, 2018. – 256 с.
39. Брагинский, И.С. Аша Вахишта [Текст] / Брагинский И.С. // Мифы народов мира: Энцикл. в 2 т. / гл. ред. С.А. Токарев. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – Т. 1: А-К. – 142 с.
40. Борисов, А.Б. Большой юридический словарь [Текст] / А.Б. Борисов. – М.: Книжный мир, 2010. – 848 с.
41. Буриев, И.Б. История государства и права Таджикистана [Текст] / И.Б. Буриев. – Душанбе, 2007. Т. 2. Ч. 1-2. – 240 с.
42. Васильев, А.В. Теория права и государства: Учебник [Текст] А.В. Васильев. – М., 2008. – 350 с.
43. Воинская повинность // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). — СПб., 1890-1907.
44. Газета Временного Рабочего и Крестьянского Правительства – 23.02.1918. – № 31 (76).
45. Гафуров, Б.Ғ. Точикон: Таърихи кадимтарин, кадим, асрҳои миёна ва давраи нав [Матн] / Б.Ғ. Гафуров. – Душанбе: Дониш, 2008. – 870 с.
46. Гегель, Г. Работы разных лет [Текст] / Г. Гегель. – М., 1971. Т. 2. – 630 с.
47. Государственная служба Российской Федерации: метод. Рекомендации [Текст] / сост. С.А. Пучнина. – Тамбов: Изд-во ГОУ ВПО ТГТУ, 2010. – 32 с.
48. Давид, Р. Основные правовые системы современности [Текст] / Пер. с фр. В. А. Туманова. – М.: Международные отношения, 1996. – 400 с.

49. Дандамаев, М.А. Ахурамазда [Текст] / М.А. Дандамаев // Анкилоз – Банка. – М.: Большая российская энциклопедия, 2005. – 581 с.
50. Демезон, П.И. Записки о Бухарском ханстве [Текст] / П.И. Демезон, И.В. Виткевич. – М.: Наука, 1983. – 104 с.
51. Джихад // Ислам: Словарь атеиста [Текст] / Авксентьев А.В., Акимущкин О.Ф., Акиниязов Г.Б. и др.; Под общ. ред. М.Б. Пиотровского, С.М. Прозорова. – М.: Политиздат, 1988. – 254 с.
52. Диноршоев А.М. Хукуки инсон [Матн] / А.М. Диноршоев, Д.С. Сафаров. – Душанбе, 2010. – 320 с.
53. Диноршоев, А.М., Салохидинова, С.М. Конституционное право Республики Таджикистан [Текст] / А.М. Диноршоев, С.М. Салохидинова. – Душанбе, 2017. – 250 с.
54. Добровольский, А.М. Военная повинность: Конспект лекций [Текст] / А.М. Добровольский. – СПб., 1912. – 125 с.
55. Документы истории Великой французской революции. В 2-х т. Т. 1 [Текст] / отв. ред. А.В. Адо / А. Адо, Н. Наумова, Л. Пименова и др. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 226 с.
56. Иоффе, О.С. Вопросы теории права [Текст] / О.С. Иоффе, М.Д. Шаргородский. – М., 1961. – С. 223-224.
57. Иссерс, О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи [Текст] / О.С. Иссерс. – М.: КомКнига, 2006. – 288 с.
58. Керимов, Д.А. Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права [Текст] / Д.А. Керимов. – М., 2008. – 159 с.
59. Кревельд, М. Расцвет и упадок государства [Текст] / пер. с англ. под ред. Ю. Кузнецова и А. Макеева. – М.: ИРИСЭН, 2006. – 544 с.
60. Коновалов, В.Н. Политология. Словарь [Текст] / В.Н. Коновалов. – М.: РГУ. 2010. – 285 с.
61. Қуръони карим (асл ва матни тарҷумаи тоҷикӣ). – Душанбе, «Ирфон», 2007. – 616.
62. Буракова, Л.А. Почему у Грузии получилось. – М., Альпина Бизнес Букс, 2011 г. – 313 с.

63. Лаффин, Д. Израильская армия в конфликтах на Ближнем Востоке 1948-1973 [Текст] / Д. Лаффин. – М.: АСТ; Астрель, 2002. – 72 с.
64. Ли, К.Ю. Из третьего мира - в первый. История Сингапура (1965-2000) / К.Ю. Ли. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2022. – 576 с.
65. Лугати истилохоти ҳуқуқи инсон (бо забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). – Душанбе: Контраст, 2021. – 128 с.
66. Малько, А.В. Теория государства и права в вопросах и ответах: учеб. метод. пособие. 4-е изд., перераб. и доп [Текст] / А.В. Малько. – М.: Юристъ, 2002. – 279 с.
67. Матузов, Н.И. Актуальные проблемы теории права [Текст] / Н.И. Матузов. – Саратов: Изд-во Сарат. гос. академии права, 2004. – 284 с.
68. Махатма, Г. Революция без насилия [Текст] / Г. Махатма. – М.: Алгоритм, 2020. – 512 с.
69. Мухтасар Сахих аль-Бухари. В 2 т. [Текст] / Аз-Зубайди. – Алматы: ТОО «Кәусар-саяхат», 2013. II т. – 715 с.
70. Назаршоев, Н.М. Военная история Таджикистана. Краткий очерк [Текст] / Н.М. Назаршоев. – Душанбе. 2002. – 573 с.
71. Низомулмулк. Сиёсатнома. – Душанбе, Адабиёти бачагона. 2019. – 200 с.
72. Ожегов, С.И. Словарь русского языка [Текст] / С.И. Ожегов / под ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: Рус. яз., 1986. – С. 730.
73. Ойев, Х. Ҳуқуқи маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Х. Ойев. – Душанбе, 2013. – 564 с.
74. Ойев, Х. Хизмати давлатӣ. Китоби дарсӣ [Матн] / Х. Ойев. – Душанбе, 2011. – 400 с.
75. Парамонова, О.М. Защита прав призывника. Серия: «Особенности национального призыва». – 15-е издание [Текст] / О.М. Парамонова, О.В. Павлова, Э.М. Полякова. - СПб.: Норма, 2014. – 128 с.
76. Петражицкий, Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности [Текст] / Л.И. Петражицкий. – СПб.: Издательство «Лань», 2000. – 285 с.

77. Раҳмонов, Э.Ш. Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷилди аввал [Матн] / Раҳмонов Э. – Душанбе: «Ирфон», 2002. – 522 с.
78. Раҳмонов, Э.Ш. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ [Матн] / Э.Ш. Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, – 372 с.
79. Раҳмонов, Э.Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён (китоби сеюм) [Текст] / Раҳмонов, Э.Ш. – Душанбе: Ирфон, – 228 с.
80. Рыбаков, Р.Б. Ненасильственная борьба за мир без насилия (Ахимса в индийской традиции и в учении М. К. Ганди) [Текст] / Рыбаков Р.Б. // «Пацифизм в истории. Идеи и движения мира», – М.: ИВИ РАН, 1998. – 290 с.
81. Сафарзода, Б.А. Международные стандарты в области прав человека: История и современность [Текст] / Отв. ред. Ф.Т. Тахиров. – Душанбе, 2016. – 345 с.
82. Сафаров, И.Д. Правовая система государства Саманидов (IX-X вв.) [Текст] / Сафаров И.Д. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 198 с.
83. Большая Российская Энциклопедия [Текст] / редколл., гл. ред. Ю. С. Осипов. том 30. – М., научное издательство «Большая Российская Энциклопедия», 2015. 1004 с.
84. Смирнов, А.И. Россия на пути к профессиональной армии: Опыт, проблемы, перспективы [Текст] / А.И. Смирнов. – Институт социологии РАН, Центр общечеловеческих ценностей, 1998. – 212 с.
85. Советский энциклопедический словарь [Текст] / Гл. ред. А.М. Прохоров; редкол.: А.А. Гусев и др. – изд. 4-е. – М.: Сов. Энциклопедия, 1987. – 404 с.
86. Сомойлов, В.И. Реформирование военного института российского общества (теоретико-методологический анализ) [Текст] / В.И. Сомойлов. – М.: ИСПИ РАН, 2008. – 320 с.
87. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ [Текст] / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: «Имперал-Групп», 2014. – 724 с.

88. Тафсир ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Муҳаррири масъул Ҳ. Ҳ. Шарипов. – Душанбе: Глобус, 2006. – 742 с.
89. Тафсири илмию оммавии Конститутсияи (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Шарқи озод, 2009. – 520 с.
90. Тафсири Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: ЭР-граф, 2019. – 648 с.
91. Теория права и государства / Под ред. Г.Н. Манова. М., 1995. – 323.
92. Хантингтон, С. Столкновения цивилизаций [Текст] / Хантингтон С. – М: АСТ, 2017. – 576 с.
93. Унсурмаолии Кайковус. Қобуснома. – Душанбе, Адабиёти бачагона, 2014. – 248 с.
94. Харари, Ю.Н. SAPIENS. Краткая история человечества [Текст] / Ю.Н. Харари. – М.: Синдбад, 2021. – 520 с.
95. Хушвахтзод, Х.Х. Исторические институты военного управления в Таджикистане и их современное значение [Текст] / Х.Х. Хушвахтзода. – Худжанд, 2023. – 212 с.
96. Центральный государственный архив Республики Казахстан. – Ф. 369. – Оп. 1. – Д. 5845. Л. 18
97. Цицерон, М.Т. Моральные размышления о старости, о дружбе, об обязанностях [Текст] / М.Т. Цицерон. Рипол-Классик, 2018. – 512 с.
98. Шавцова, А.В. Право прав человека [Текст] / А.В. Шавцова. – Минск: Тетра Системс, 2011. – 330 с.
99. Шарҳи лоиҳаи тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе: Шарқи озод, 2016. – 24 с.
100. Шубаро, О.В. Религиоведение [Текст] / О.В. Шубаро. Учебное пособие. Часть 1. – Минск, 2011. – 105 с.
101. Guiora Amos N. Top Ten Global Justice Law Review Articles 2008/ Oxford University Press, 2009. – P. 175.
102. Peter Brock, Pacifism in Europe to 1914 (Princeton University Press, 1972), p. 13.

103. Peters R. Islam and Colonialism. The doctrine of Jihad in Modern History. Mouton Publishers, 1979. P. 118.

III. Мақолаҳо ва маърузаҳо

104. Азиззода, У.А. Защита прав человека от клеветы и оскорбления в зороастрийской правовой системе [Текст] / У.А. Азиззода, Ф.А. Бобохонов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – №5. – С. 254-262.

105. Алибаева, Г.А. История наемничества: криминологический аспект [Текст] / Г.А. Алибаева // Вестник АГТУ. – 2007. – №3. – С. 249-254.

106. Анисимова, О.Е. Военный устав - основа военно - служебных отношений (к истории возникновения и развития военных уставов в России) [Текст] / О.Е. Анисимова, В.П. Анисимов, Д.А. Баранов, З.Ю. Надточий // Современные проблемы гуманитарных и общественных наук. – 2019. – № 2(24). – С. 3-11.

107. Анциферов, Н.В. Конституционное закрепление обязанностей личности в странах постсоветского пространства: сравнительно-правовой анализ [Текст] / Н.В. Анциферов // Юридические исследования. – 2017. – №8. – С. 1-13.

108. Аулов, В.К. Модернизация общевоинских уставов Вооруженных Сил Российской Федерации - новый этап развития военного права [Текст] / В.К. Аулов, Ю.Н. Туганов // Военное право. – 2023. – № 4(80). – С. 52-60.

109. Баимов, А.Г. К вопросу о приеме на службу военных священнослужителей в современной России [Текст] / А.Г. Баимов // Этносы и культуры Урало-Поволжья: история и современность: материалы Юбилейной X Всероссийской научно-практической конференции молодых ученых. – Уфа: ИЭИ УНЦ РАН, – 2016. – С. 32–34.

110. Баимов, А.Г. К вопросу о службе мусульман в современной российской армии [Текст] / А.Г. Баимов // Мусульманский мир. – 2016. – №4. – С. 88-94.

111. Беренштейн, И.В. Административная и уголовная ответственность призывника [Текст] / И.В. Беренштейн // Вестник Уральского института экономики, управления и права. – 2013. – №3 (24). – С. 40-49.
112. Быков, О.П. Единство прав и обязанностей личности как условие ее гармоничного развития в обществе [Текст] / Быков, О.П. // Вестн. Том. гос. ун-та. – 2009. – №328. – С. 93-95.
113. Зоиров, Д.М. Государственная власть и военный режим Саффарилов: становление, эволюция и уход с политической арены / Д.М. Зоиров, А.И. Гук, Н.И. Бобоева // Правовое поле современной экономики. – 2015. – № 8. – С. 62-75.
114. Вооружённые силы Израиля // «Зарубежное военное обозрение». – 1994. – № 7. – С. 9-15.
115. Данчевская, А.В. Равенство не равно справедливости: к вопросу о противостоянии в защите прав женщин и мужчин [Текст] / Данчевская, А.В. // Актуальные проблемы российского права. – 2022. – №5 (138). – С. 91-102.
116. Жернаков, В.В. Свобода труда и запрещение принудительного труда в современном трудовом праве [Текст] / В.В. Жернаков // Вестник Пермского университета. Юридические науки. – 2013. – №3 (21). – С.89-95.
117. Зарифов, Н.М. Асосҳои ташкилии низоми тарбияи ватандӯстии донишҷӯён [Матн] / Н.М. Зарифов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2022. – № 1. – С. 190-196.
118. Искандаров, Ш.Ф. Защита прав ребёнка [Текст] / Ш.Ф. Искандаров // Государствоведение и права человека. – 2017. – № 4(8). – С. 57-64.
119. Казьянин, И.И. Поощрение как основной вид стимулирования военнослужащего [Текст] / И.И. Казьянин // Приоритетные направления развития правовой системы общества: материалы VIII Международной научно-практической конференции, Гомель, 01–02 октября 2020 года. – Гомель: Гомельский государственный университет им. Франциска Скорины, 2020. – С. 49-55.

120. Кемрюгов, Т.Х. К вопросу о реновации научного понимания конституционных обязанностей личности в российской Федерации [Текст] / Т.Х. Кемрюгов // Евразийский Союз Ученых. – 2015. – №11-4 (20). – С. 137-139.
121. Корабельников, А. Регионы просят огня. Количество общевойсковых соединений постоянной готовности предлагается приравнять к числу субъектов Российской Федерации [Текст] / А. Корабельников // Военно-промышленный курьер. – 2017. – № 8. – С. 4-5.
122. Корякин, В.М. Правовые основы прохождения военной службы в вооруженных силах Российской Федерации [Текст] / В. Корякин, С. Харитонов // Армейский сборник. – 2022. – №7. – С. 139-145.
123. Корякин, В.М. Воинские уставы как источники военного права [Текст] / В.М. Корякин // Военное право. – 2017. – № 2(42). – С. 5-10.
124. Костров, А.В. Генезис швейцарского милитаризма в эпоху реформации [Текст] / А.В. Костров, С.А. Лахтюк // Вестник БГУ. – 2020. – №1 (43). – С. 76-85.
125. Красиков, Д.В. Современные международно-правовые проблемы квалификации «кибершпионажа» [Текст] / Д.В. Красиков // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 4, Государство и право: Реферативный журнал. – 2018. – №3. – С. 225-230.
126. Кудашов, В.И. Трансформация толкования "джихада": традиция и современность [Текст] / В.И. Кудашов, Т.В. Излученко // Научный вестник Омской академии МВД России. – 2015. – №3 (58). – С. 59-63.
127. Кузянов, А.В. Правовая природа и содержание воинского учета [Текст] / А.В. Кузянов // Ленинградский юридический журнал. – 2011. – №4. – С. 66-74.
128. Қодирзода, С.М. Уҳдадории шаҳрвандон тибқи қонун дар назди давлат аз нигоҳи Ибни Мискавайх [Матн] / С.М. Қодирзода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2022. – № 1(25). – С. 60-67.
129. Лысенко, Ю.А. Вопрос о воинской повинности для казахского населения (70-е гг. XIX - начало XX в. [Текст] / Ю.А. Лысенко // Известия АлтГУ. – 2012. – №4-2 (76). – С. 158-162.

130. Маслов, Н.А. Обязанности и ответственность военнослужащих срочной службы / Н.А. Маслов [Текст] / Н.А. Маслов // Вестник Восточно-Сибирского института Министерства внутренних дел России. – 2012. – № 2(61). – С. 59-66.
131. Маслов, Н.А. Определения понятия «Воинская обязанность» в отечественной юриспруденции [Текст] / Н.А. Маслов // Сибирский юридический вестник. – 2010. – №3. – С. 21-26.
132. Меркулов, И.В. К вопросу о реформе Гая Мария в Риме (II В. До Н. Э.) [Текст] / И.В. Меркулов // Вестник ВолГУ. Серия 9: Исследования молодых ученых. – 2006. – №5. – С. 16-23.
133. Меркулов, И.В. К вопросу о привлечении бедных граждан на военную службу в республиканском Риме [Текст] / И.В. Меркулов // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4: История. Регионоведение. Международные отношения. – 2010. – № 2(18). – С. 66-72.
134. Мирализода, А.М. Ташаккули фарҳанги шаҳрвандӣ ва тарбияи ватандӯстии хонандагон ҳамчун муаммои педагогӣ [Матн] / А.М. Мирализода, Ч. Давлатзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2021. – № 6. – С. 282-289.
135. Мирзокаримзода, А.М. Эволюция военно-патриотического воспитания молодежи [Текст] / А.М. Мирзокаримзода // Вестник Таджикского национального университета. – 2020. – № 5. – С. 195-200.
136. Муминзода, М.Н. Моделҳои ҳуқуқии уҳдадорӣ ҳарбӣ / М.Н. Муминзода // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2022. – № 4(44). – С. 73-79.
137. Муминов, М.Н. Джихад [Текст] / М.Н. Муминов // Развитие предпринимательского, коммерческого и туристического законодательства в период Государственной независимости Республики Таджикистан: материалы научно-практической конференции (18 мая 2018) // Под редакцией кандидатов юридических наук, доцентов Рахмона Д.С. и Сангинова Д.Ш. – Душанбе: «Эр-граф». 2018. – С. 292–297.

138. Назаров, А.К. Принципы исламского уголовного права [Текст] / А. К. Назаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 8. – С. 197-203.

139. Насриддинзода, Э.С. Нақши фарҳанги ҳуқуқии интиҳоботӣ дар амалишавии принсипҳои асосии интиҳоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Э.С. Насриддинзода, С. Чаҳонгир // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 8. – С. 281-287.

140. Насурдинов, Э.С. Правовая культура в условиях глобализации [Текст] / Э.С. Насурдинов // Пробелы в российском законодательстве. – 2014. – № 2. – С. 46-51.

141. Нурисламов, А.Ф. Обеспечение и защита прав человека в условиях вооруженных конфликтов [Текст] / А.Ф. Нурисламов, А.А. Кадикова // Международный журнал гуманитарных и массовых наук. – 2021. – № 12-4. – С. 132-135.

142. Пасичниченко, Г.В. Пути развития военной службы в РФ [Текст] / Г.В. Пасичниченко, Д.О. Иваненко // Экономика, управление, право и социум: Сборник материалов IV Межрегиональной научно-практической сетевой Интернет-конференции, Симферополь, 20 декабря 2020 года / Составители: С.В. Шефель, С.В. Землячев. – Симферополь: Общество с ограниченной ответственностью «Издательство Типография «Ариал», 2020. – С. 138-140.

143. Передня, Д.Г. Религиозные компоненты применения в особом морально-политическом и психологическом состоянии сотрудников [Текст] / Д.Г. Передня // Академическая мысль. – 2022. – № 4(21). – С. 220-224.

144. Плотникова, С.Н. Стратегичность и технологичность дискурса [Текст] / С.Н. Плотникова // Лингвистика дискурса-2. Вестник ИГЛУ: Серия Лингвистика и МКК, Иркутск, 2006. – №3. – С. 82-98.

145. Погорелов, С.А. Историко-правовой аспект повышения боевой активности военнослужащих в годы Великой Отечественной войны через совершенствование системы поощрения [Текст] / С.А. Погорелов, И.В.

Семенова // Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского. Юридические науки. – 2023. – Т. 9, тахти № 2. – С. 88-94.

146. Подмарев, А.А. Конституционное регулирование ограничения прав и свобод человека и гражданина в условиях чрезвычайных режимов в национальных правовых системах [Текст] / А.А. Подмарев // Вестник РУДН, серия Юридические науки. – 2014. – №3. – С. 111-113.

147. Понкин, И.В. Понятие «Принцип» в праве [Текст] / И.В. Понкин // Юридическая техника. – 2020. – №14. – С. 281-283

148. Прокофьев, А.В. Универсальное и частное содержание морали, или как возможны особые нравственные обязанности? [Текст] / А.В. Прокофьев // Этическая мысль. – 2002. – №3. – С. 75-98.

149. Рахмон, Д.С. К вопросу о понятии ограничения прав человека [Текст] / Д.С. Рахмон, П. Исозода // Государствоведение и права человека. – 2020. – № 2(18). – С. 48-62.

150. Резван, Е.А. Зеркало Корана [Текст] / Е.А. Резван // Звезда. – 2008. – № 11. – 124-152.

151. Романюк, С.Н. Генезис и сущность понятий "формирование", "ответственность", "ответственное выполнение обязанностей" [Текст] / С.Н. Романюк, Е.В. Дёмкина // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология. – 2017. – №4 (208). – С. 96-102.

152. Рустамов, М.Р. Принципы законности в формировании (построении) и укреплении правового государства в Таджикистане [Текст] / М.Р. Рустамов // Вестник Таджикского национального университета. – 2015. – № 3-4. – С. 131-136.

153. Саидзода, И.Х. К вопросу о принципах конституционного права граждан на обращения [Текст] / И.Х. Саидзода // Законодательство. – 2016. – № 1(21). – С. 14-19

154. Самигуллин, В.К. Правовое регулирование воинской повинности в арабском халифате [Текст] / В.К. Самигуллин, Б.Д. Нуриев // Юридический

вестник Кубанского государственного университета. – 2017. – № 3(32). – С. 35-41.

155. Сафарова, С.Д. Сущность и проявления патриотизма в современных условиях [Текст] / С.Д. Сафарова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – № 2/6(175). – С. 245-252.

156. Саъдизода, Дж. К вопросу о классификации культуры прав человека [Текст] / Д. Саъдизода // Права человека: теория, история, практика: сборник научных трудов, посвященный 65-летию Всеобщей декларации прав человека / Московский государственный университет экономики, статистики и информатики; Институт права и гуманитарного образования. – Волгоград: Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО РАНХиГС, 2014. – С. 55-62.

157. Слесарский, К.И. Современные правовые модели воинской обязанности [Текст] / К.И. Слесарский // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2018. – №5 (72). – С. 46-51.

158. Слесарский, К.И. Правовые принципы воинской обязанности [Текст] / К. И. Слесарский // Право в Вооруженных Силах - Военно-правовое обозрение. – 2018. – № 12(257). – С. 110-114.

159. Стариков, В.И. Закрепление основных обязанностей человека и гражданина в конституциях зарубежных стран [Текст] / В.И. Стариков // Вестник Челябинского государственного университета. Серия: Право. – 2021. – №1. – С. 8-13.

160. Степенко, В.Е. Особенности регулирования военной службы в российской федерации [Текст] / В.Е. Степенко, Ю.И. Деренский // Ученые заметки ТОГУ. – 2014. – Том 5. – № 4. – С. 436-441.

161. Судаков, А.К. Этика канта и религиозные обязанности [Текст] / А.К. Судаков // Труды кафедры богословия Санкт-Петербургской Духовной Академии. – 2022. – №4 (16). – С. 134-148.

162. Троицкая, А.Л. Военное дело в Бухаре в первой половине XIX в. [Текст] / А.Л. Троицкая // Тр. Ан Тадж. ССР. Ин-т истории, археологии и этнографии. – 1953. – Т.17. – С. 211- 217.

163. Фомина, М.Г. Принципы воинской обязанности как конституционно-правовой категории [Текст] / М.Г. Фомина, В. А. Михалев // Актуальные вопросы юриспруденции: сборник статей V Международной научно-практической конференции, Пенза, 05 февраля 2021 года. – Пенза: "Наука и Просвещение" (ИП Гуляев Г.Ю.), 2021. – С. 129-131.

164. Халиков, А.Г. Общая характеристика Авесты как источника зороастрийского права [Текст] / Халиков А.Г. // Проблемы экономики и юридической практики. – 2013. – №6. – С. 9-14.

165. Харитонов, С.С. И все же - нужны или не нужны армии военные юристы? [Текст] / С.С. Харитонов // Право в Вооруженных Силах - Военно-правовое обозрение. – 2009. – №5 (143). – С. 95-96.

166. Холикзода, А.Г. Авеста как основной источник зороастрийского права [Текст] / А.Г. Холикзода // Юридическая наука: история и современность. – 2018. – №12. – С. 172-184.

167. Холикзода, А.Г. Понятие зороастрийской правовой системы: самобытность регуляции и особенности источников [Текст] / А.Г. Холикзода // Юридическая наука: история и современность. – 2018. – №11. – С. 173-192.

168. Холикова, Р.Э. Из истории военного дела в Бухарском эмирате [Текст] / Р.Э. Холикова // Молодой ученый. – №9 (68). – 2014. – С. 399-402.

169. Христофорова, Е.И. Конституционно-правовое регулирование идеи патриотизма как условие стабильности современного общества [Текст] / Е.И. Христофорова // Юридическая наука. – 2019. – №10. – С. 106-108.

170. Чайковский, А.А. Трансформация гражданской ответственности в современном мире: воинский долг и воинская обязанность [Текст] / А.А. Чайковский // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2020. – №5-3. – С. 178-182.

171. Чаҳонгир, С. Фарҳанги ҳуқуқи инсон ҳамчун кафолати давлатии таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон [Матн] / С. Чаҳонгир // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2013. – Т. 2. №3-7. – С. 51-54.

172. Шарипов, Г.З. Штрихи к истории военного дела Бухарского эмирата периода правления эмира Насруллы (1826-1860 гг.) [Текст] / Г.З.

Шарипов // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Гуманитарные науки. – 2020. – №1 (62). – С. 54-58

173. Шарипов, Т.Ш. Принципиҳои сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ [Матн] / Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода, Ш.Л. Халиқов // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2017. – №4 (8). – С. 92-101.

174. Эльмурзаев, С.М. Патриотизм в Исламе [Текст] / С.М. Эльмурзаев // Научный диалог: Вопросы философии, социологии, истории, политологии. – 2019. – №1. – С. 45-47.

175. Ягофарова, И.Д. Основные характеристики ограничения прав и свобод человека: теоретико-правовой аспект [Текст] / И.Д. Ягофарова // Академический юридический журнал. – 2002. – №4 (10). – С. 4-10.

IV. Диссертатсия ва авторефератҳо

176. Алиев, Ф.Ш. Фарҳанги ҳуқуқи ҷавонон ва нақши он дар таҳкими давлати ҳуқуқбунёд дар ҚТ [Матн]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.01 / Алиев Фарух Шарифович. – Душанбе, 2021. – 183 с.

177. Бобоева, Н.И. Эволюция государственной власти в историческом Таджикистане (IX-XIV вв.) [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Бобоева Назирамох Идиевна. – Душанбе, 2014. – 27 с.

178. Диноршоев, А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан [Текст]: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.02 / Диноршоев Азиз Мусоевич. – М., 2015. – 535 с.

179. Дорожкина, В.Ю. Национальная идея в России как фактор общественных трансформации: политологический аспект [Текст]: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / Дорожкина Виктория Юрьевна. – Уфа, 2009. – 180 с.

180. Исозода, П.А. Ҷанбаҳои назариявӣ ва ҳуқуқи конституционии маҳдуд кардани ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар ҚТ [Матн]: дис. ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.01 / Исозода Парвиз Асадулло. – Душанбе, 2022. – 218 с.

181. Квитко, А.Ф. Конституционно-правовые основы ограничения прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации [Текст]: автореф.

дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Квитко Александр Федорович. – М., 2007. – 235 с.

182. Коршунова, И.В. Обязанность как правовая категория [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Коршунова Ирина Викторовна – М., 2004. – 28 с.

183. Крыштоп, Л.Э. Проблема соотношении морали и религии в философии немецкого просвещения [Текст]: автореф. дис. филос. наук: 09.00.03 / Крыштоп Людмила Эдуардовна. – М., 2020. – 37 с.

184. Маркова, Е.Н. Свобода совести и религии: негативное измерение и защита убеждений личности [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Маркова Елена Николаевна. – М., 2019. – 277 с.

185. Маслов, Н.А. Военная обязанность в России (1699-1918 гг): историко-правовое исследование [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Маслов Николай Андреевич. – М., 2015. – 217 с.

186. Мусоев, Ш.М. Сиёсати ҳарбии ҚТ: моҳият ва хусусиятҳои асосӣ [Матн]: дис. ном. илм. сиёсӣ: 23.00.02 / Мусоев Шухрат Маҳмадиевич. – Душанбе, 2022. – 168с.

187. Назаров, А.К. Уголовно-правовые нормы корана и хадиса и их классификация по институтам уголовного права [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12 00 01 / Назаров Аваз Кувватович. – Душанбе, 2009. – 25 с.

188. Насурдинов, Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистан [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Насурдинов Эмом Сайфудинович. – Душанбе, 2008. – 23 с.

189. Петров, Э.А. Государственно-политические конфликты институтов российского и мусульманского права в процессах реализации социальной доктрины ислама [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 23.00.02 / Петров Эдуард Александрович. – Ростов-на-Дону, 2003. – 28 с.

190. Пронина, М.А. Правовая культура и идеи патриотизма в современной России: теоретико-правовое исследование [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Пронина Марина Алексеевна. – М., 2017. – 199 с.

191. Резаков, М.Р. Патриотизм как фактор политической жизни современной России [Текст]: автореф. дис. ... канд. педог. наук: 23.00.02 / Резаков Максим Равильевич. – Пятигорск, 2018. – 28 с.
192. Розиков, А.Ш. История формирования и деятельности милиции Таджикистана [Текст]: автореф. дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.02 / Розикзода Абдулхаками Шерали. – М., 2002. – 25 с.
193. Саидзода, М.Ш. Масоили оилавӣ-хукукии тарбияи кӯдакон дар ҶТ [Матн]: дис. ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.01 / Саидзода Муҳаббат Шералӣ. – Душанбе, 2020. – 238 с.
194. Саидов, И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Саидов Исфандиер Искандарович. – Душанбе, 2015. – 24 с.
195. Сафаров, Б.А. Раннее исламское государство и формирование исламских представлений о власти [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Сафаров Бахтовар Амиралиевич. – Душанбе, 2010. – 25 с.
196. Слесарский, К.И. Военная обязанность как элемент конституционно-правового статуса гражданина Российской Федерации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Слесарский Константин Иоаннович. – М., 2020. – 224 с.
197. Табаров, Н.Д. Институт военного судьи в досоветском Таджикистане (историко-правовое исследование) [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Табаров Навруз Довудходжаевич. – Душанбе, 2015. – 26 с.
198. Тоиров, Н.У. Уголовная ответственность за уклонение от военной службы по законодательству Республики Таджикистан [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Тоиров Навруз Урбатович. – М., 2013. – 26 с.
199. Ухов, В.Ю. Институт чрезвычайного положения в системе обеспечения национальной безопасности Российской Федерации [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Ухов Владимир Юрьевич. – М., 2008. – 49 с.

200. Ходжиева, Ф.А. Педагогические условия ответственности родителей за воспитание детей в исламе, созвучные современным нравственным нормам светского общества [Текст]: автореф. дис. ... канд. педаг. наук / Ходжиева Фируза Абдукодировна. – Душанбе, 2009. – 26 с.

201. Чернов, К.А. Принцип равенства как общеправовой принцип российского права [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Чернов Константин Алексеевич. – Казань, 2003. – 32 с.

202. Чибисов, С.В. История развития Российского военного законодательства в XVIII-XX вв [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Чибисов Сергей Владимирович. – Белгород, 2019. – 196 с.

203. Саъдизода, Қ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон [Матн]: дис. ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.01 / Саъдизода Ҷаҳонгир. – Душанбе, 2017. – 241 с.

204. Шуминов, Н.З. Военно-техническое сотрудничество во внешнеполитических приоритетах Государства Израиль (1948–2017 гг.) [Текст]: автореф. дис. ... канд. историк. наук: 07.00.15 / Шуминов Натан Заурович. – М., 2020. – 172 с.

V. Захираҳои электронӣ

205. «Авесто» дар қисмати Ясно. Сурудии 19. Ояти 17 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://zoroastrism.ru/avesta/yasna/ha19.shtml> (Санаи мурочиат: 12.04.2022).

206. «Марз-2021» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://tnu.tj/index.php/ru/marz-2021-granica-2021/> (санаи мурочиат: 22.02.2023).

207. Der Bundesrat // Das Portal der Schweizer Regierung. Volksabstimmung vom 22.09.2013 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.bk.admin.ch/ch/d/pore/va/20130922/index.html> (Санаи мурочиат: 12.04.2022).

208. Selective Service sistem [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.sss.gov/faq/#who-needs-to-register> (санаи мурочиат: 19.01.2023).

209. В Грузии меняют систему призыва на срочную службу – все новшества [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://dzen.ru/a/Y-6NEV9zBzcLvRe8> (санай мурочиат: 19.01.2023).

210. Декрети Совети Комиссарони Халқии РСФСР аз 12.16.1917 «Дар бораи оғози интихоб ва ташкили армия» [Текст] // Декрети Ҳокимияти Советӣ. Ҷилди I: 25 октябри соли 1917 — 16 марти соли 1918 – М., 1957. – 244 с.

211. Документы истории Великой французской революции. В 2-х т. Т. 1 [Текст] / отв. ред. А.В. Адо / А. Адо, Н. Наумова, Л. Пименова и др. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 226 с.

212. Дуализм как принцип ислама [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://protodata.biz/dualizm-kak-princip-islama.htm> (санай мурочиат: 19.01.2023).

213. Итоги весеннего и осеннего призывов 2017 г [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://function.mil.ru/news_page/world/more (санай мурочиат: 22.02.2023).

214. Киекбаева А.М. История военной службы в Российской Федерации [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.scienceforum.ru/2016/pdf/22336.pdf> (санай мурочиат: 22.02.2023).

215. Нишастии матбуоти раиси Суди олий барои ҳисоботи соли 2022 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://sud.tj/markazi-matbuot/khabarho/589/> (санай мурочиат: 22.02.2023).

216. Паём ба аъзои Маҷлиси Миллӣ ва вакилони Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ аз 30.04.2001 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/15126> (санай мурочиат: 26.10.2022).

217. Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ, ки бо резолютсияи 2200 А (XXI) Ассамблеяи Генералӣ аз 16 декабри соли 1966 қабул карда шудааст [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml (санай мурочиат: 25.01.2023).

218. Служба в армии или как получить гражданство в США [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ:

<https://zagranitsa.com/emigraciya/article/2674/kak-poluchit-grazhdanstvo-ssha-voennaia-sluzhba> (санаи мурочиат: 19.01.2023).

219. Суханронии Президенти ҶТ, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати 29-солагии таъсисёбии Қувваҳои мусаллаҳи ҶТ аз 23.02.2022 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/23555> (санаи мурочиат 06.04.2022).

220. Суханронӣ ба ифтихори 30-юмин солгарди таъсисёбии Қувваҳои Мусаллаҳи ҶТ 23.02.2023 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/30112> (санаи мурочиат: 22.02.2023).

221. Устав о воинской повинности от 1 января 1874 года / [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://nnov.hse.ru/ba/law/igpr/ustav_o_voinskoj_povinnosti_1874 (санаи мурочиат: 26.07.2022).

222. Устав о воинской повинности: высочайше утвержденный 1 января 1874 г.: со всеми подлежащими конным дополнениями статей законов о состояниях, Воинского устава о наказаниях и правительственных постановлений о физических недостатках и болезнях, препятствующих поступлению в военную службу [Текст]. – М: Тип. В. Готье, 1874. – 196 с.

223. Положения о подготовке граждан Российской Федерации к военной службе» [Текст] // Собрание законодательства РФ. – 10.01.2000. – №2. – 225 с.

224. ЭУҶИ аз 10 декабри 1948 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (санаи мурочиат: 25.01.2023).

225. Ятимов, С.С. Илм ва амният // Ҷумҳурият. – 30.05.2017 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://hgu.tj/news/post/amnijat-va-amnijati-millii-konsepsija--mohijat-khususijatho.html> (санаи мурочиат: 22.02.2023).

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти

ҶТ чоп шудаанд

[1-М]. Муминзода, М.Н. Асосҳои таърихӣ-ҳуқуқии магистратура [Матн] / М. Н. Муминзода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2022. – № 1(25). – С. 293-302. ISSN 2414 9217.

[2-М]. Муминзода, М.Н. Моделҳои ҳуқуқии уҳдадории ҳарбӣ [Матн] / М.Н. Муминзода // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2022. – №4 (44). – С. 73-79. ISSN: 2305-0535.

[3-М]. Муминзода, М.Н. Масъалҳои ҳуқуқии муайян намудани мафҳуми уҳдадории ҳарбӣ [Матн] / М.Н. Муминзода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2023. – № 1 (29). – С. 81-92. ISSN 2414 9217.

[4-М]. Муминзода, М.Н. Принсипҳои уҳдадории ҳарбӣ [Матн] / Э.С. Насриддинзода, М.Н. Муминзода // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2023. – №3 (47). – С. 89-95. ISSN: 2305-0535.

[5-М]. Муминзода, М.Н. Заминаҳои ҳуқуқӣ ва омилҳои рушди ҳисси ватандӯстӣ дар асоси қабули стратегия [Матн] / М.Н. Муминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №4-1. – С. 251-256. ISSN 2413-5151.

[6-М]. Муминзода, М.Н. Теоретико-правовое основание случайного выбора призываемых на военную службу / М.Н. Муминзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2024. – №6-2. – С. 203-210. ISSN 2413-5151.

II. Мақолаҳои илмие, ки дар дигар нашрияҳои илмӣ чоп шудаанд:

[7-М]. Муминов, М.Н. Джихад [Текст] / М.Н. Муминов // Развитие предпринимательского, коммерческого и туристического законодательства в период Государственной независимости Республики Таджикистан: материалы научно-практической конференции (18 мая 2018) // Под редакцией кандидатов

юридических наук, доцентов Рахмона Д.С. и Сангинова Д.Ш. Душанбе: «Эр-граф». 2018. – С. 292–297.

[8-М]. Муминзода, М.Н. Чиход: мафҳум ва инкишофи таърихи он [Матн] // Муҳаққиқи ҷавон. – № 1. – 2021. – С. 118-123.

[9-М]. Муминзода, М.Н. Омилҳо ва асосҳои ҳуқуқи қабули стратегияи ватандӯстӣ [Матн] / М.Н. Муминзода // Ҳуқуқи инсон: дирӯз ва имрӯз: маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ (9-уми декабри соли 2022) // Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Қурбонализода Н.Ш. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2022. – С. 164-175.

[10-М]. Муминзода, М.Н. Роль вооруженных сил в борьбе с терроризмом: теоретико-правовой аспект [Текст] / Муминзода М.Н. // «Право и экономика: актуальные вопросы коммерческого права и информационной безопасности»: материалы международной научно-практической конференции (25-26 апреля 2023 г.) / Под редакцией доктора технических наук Х.Х. Назарзода, доктора экономических наук Ф.Р. Шаропова, доктора юридических наук Н.А. Кудратова. – Душанбе: «ДДТТ», 2023. – С. 176-178.

[11-М]. Муминзода, М.Н. Правовая ответственность в сфере воинской обязанности по законодательству Республики Таджикистан [Текст] / Муминзода М.Н. // «XIII Ломоносовские чтения», посвященной 115-летию академика Бободжона Гафурова (28-29 апреля 2023 года): материалы международной научно-практической конференции Часть II. Гуманитарные науки (право, экономика) // Под общей редакцией: к.э.н., доцента Ганиева Р.Г. – Душанбе, 2023. – С. 152-156.

[12-М]. Муминзода, М.Н. Правовые источники обязанности человека в правовой системе зороастризма [Текст] // Юридическая ответственность: современные проблемы теории и практики: XXIII Междунар. науч. конф. Москва, 12 апреля 2023 г.: Сб. научных статей / Под ред. Н.И. Архиповой, С.В. Тимофеева, И.А. Беляевой. – М.: РГГУ, 2023. – С. 30-40.

[13-М]. Муминзода, М.Н. Шаклҳои иҷрои уҳдадорӣ ҳарбӣ дар кишварҳои ҷаҳон: таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқӣ / Э.С. Насриддинзода, М.Н. Муминзода // Масъалаҳои назариявии ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар

Тоҷикистон: маводи конференсияи байналмилалӣ илмию назариявӣ (5-уми декабри соли 2023) // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Мирзозода П.З. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2023. – С. 19-25.